

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса

В. Д. ЯРЕМЧУК

РЕГІОНАЛЬНІ ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ В УКРАЇНІ:
ЛЬВІВЩИНА (1990–2017 рр.).

КИЇВ – 2018

УДК 321:323.2 (477.83)

Я 72

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (протокол № 3 від 20 березня 2018 р.)

Рецензенти:

Г. І. Зеленько, доктор політичних наук, професор

А. С. Романюк, доктор політичних наук, професор

Яремчук В. Д.

Я 72 **Регіональні політичні режими в Україні: Львівщина (1990–2017 рр.).** – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. – 112 с.
ISBN 978-966-02-8500-2

Дослідження присвячене проблемі, яка у зв'язку з трансформацією політичної системи України, процесами децентралізації набула політичної і наукової актуальності, – функціонуванню політичного режиму на регіональному рівні. Об'єктом дослідження обрано Львівську область, яка є самодостатнім і потужним учасником політичних відносин сучасної України. На основі аналізу широкої емпіричної бази виявлено підстави та специфіку формування регіонального політичного режиму, його основні етапи трансформації, стратегії формальних і неформальних суб'єктів політики як у створенні сприятливого життєвого середовища в області, так і побудові відносин з центральною владою держави.

УДК 321:323.2 (477.83)

© В. Д. Яремчук, 2018

ISBN 978-966-02-8500-2

© Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2018

ЗМІСТ

Вступ	4
<i>1.Ресурсна база регіонального політичного режиму</i>	10
<i>2.Політичний простір Львівської області як локація здійснення регіонального політичного режиму</i>	29
Висновки	87
Література	92

Вступ

Проблеми трансформаційного періоду, що нині переживає Україна, вимагають поглибленого розгляду функціонування політичної влади в центрі і на місцях, виявлення її особливостей. У зв'язку з цим актуальності набуває дослідження нового явища в унітарній Українській державі – регіональних політичних режимів, які, відображаючи процеси політичної суб'єктивізації регіонів (областей), посилення їхнього впливу на державну політику, потребують наукового вивчення, розробки та втілення ефективної моделі багаторівневих політичних відносин, що передбачає як врахування інтересів і повноважень у системі «Центр-Регіон», так і переосмислення загальних підходів до державного управління.

Зважаючи на помітну роль Львівської області (передусім її адміністративного центру – міста Львова) в сучасних державотворчих процесах України, що зумовлювало постійну увагу до неї з боку центральної влади, провідних політиків, які нерідко прагнули нейтралізувати чи підпорядкувати суспільно-політичні процеси в регіоні*, тема Львівщини була постійно присутня у політико-науковому дискурсі, наслідком чого стала поява певних оцінок (маркерів чи ярликів), що часто мали різнополюсний характер.

Так, ще напередодні здобуття державної незалежності України нова політична еліта Львівщини (з кола «революційних романтиків»), сконцентрована у Львівській обласній раді, у своїй відозві «до народу» (1990) розцінювала область як певний еталон функціонування влади, вартий для наслідування – місце «вироблення механізмів і принципів здійснення одвічної мрії нашого народу про незалежну, демократичну Українську державу». Безперечний політичний лідер області на початку 1990-х рр. В. Чорновіл з впевненістю доводив про ймовірність того, що «Львівщина інтенсивно рухатиметься попереду інших регіонів країни в процесі перетворень» [1, с.220–221]. Натомість, в умовах блокади будівлі львівської облдержадміністрації під час Революції Гідності

* В Україні термін «регіон» використовується для позначення територій, що мають певні характерні ознаки – історико-культурні, економічні, природничо-географічні, демографічні та ін. У політичній сфері ним здебільшого означають «область», як адміністративно-територіальну одиницю України, яка має певну самостійність у вирішенні соціальних, економічних і культурних питань, здійсненні регіональної політики, що знайшло відображення в Конституції України (Ст. 133), інших державних законодавчих актах.

(січень 2014) останній «головний адміністратор» області доби президентства В. Януковича (голова обласної державної адміністрації О. Сало) встиг висловити кореспонденту видання «The New York Times» своє бачення щодо практикованого в області формату політичної влади – «наш регіон ніколи не визнавав авторитетів», що зумовлювалося латентно існуючими радикальними настроями суспільства («повстанським духом») [2].

На початку ХХІ ст. Український незалежний центр політичних досліджень давав оцінку Львівській області як регіону «нереалізованих... можливостей з потенціалом лідера як у політичному, культурному, так і економічному... плані» [3, с.187]. Іноземні ж аналітики (З. Бжезинський) були схильні оцінювати область, її адміністративний центр як один з форпостів боротьби за незалежність України, розвитку демократії, провідника реформ, потужного проєвропейського лобіста [4]. У другому десятилітті ХХІ ст. серед науковців та експертів України (Київський міжнародний інститут соціології, Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами та ін.) був зафіксований значний прогрес у розвитку Львівської області, який стосувався не лише соціально-економічної сфери, але й політико-управлінської, розширення застосування демократичних процедур, нового рівня взаємин влади і суспільства, що характеризувало якісний рівень регіонального політичного режиму, зокрема, з таких позицій, як «відкритість влади», «діловий оптимізм», «ефективність державних органів», «дотримання прав власності», «правила та процедури» та ін., що посилювало конкурентні переваги регіону [5; 6]

У дослідженні Поліського фонду міжнародних та регіональних досліджень, Громадянської мережі ОПОРА (2016) Львівська область визначалася як така, що тяжіла до типу регіонального політичного режиму, який можна класифікувати як «розвинута демократія»^{**}. На

* У 2016 р., зазнавши значної еволюції, високу – 7-му позицію в загальнонаціональному рейтингу «публічності органів місцевого самоврядування», що несло відповідне навантаження щодо характеристики існуючого політичного режиму в регіоні, зайняла і Львівська міська рада, яка за сукупністю результатів перейшла до більш високого статусу, групи міст «з задовільним рівнем публічності» (Див.: Львівська міська рада зайняла сьоме місце у рейтингу публічності ОПОРИ // Опора. Громадянська мережа. Львівське представництво. – 2016. – 27 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://opora.lviv.ua/?p=4335>).

користь цього свідчили висока громадська активність, довіра до органів публічної влади області, «прозорість» прийнятих рішень, конкурентність виборчого процесу, високий рівень дотримання прав громадян, соціальних гарантій, відсутність міжконфесійних та міжетнічних конфліктів. У той же час, такі негативні чинники, як «політична корупція», «зловживання у бюджетній сфері», випадки «недієвості судової системи і органів правопорядку» вказували на певну нестабільність демократичних інститутів в області, наявність проблем на шляху до формування конкурентного і плюралістичного політичного режиму [7].

Усвідомлення того, що Львівщина є «успішним регіоном», а це підтверджувалося постійним перебуванням області у другому десятилітті ХХІ ст. у складі престижної «Топ-5» у рейтингу регіонів України, визначення її місцем для проведення пілотних проектів з децентралізації, сприяння у розвитку малого та середнього бізнесу, високий статус міста Львова («неофіційна туристична столиця», одне з кращих для проживання міст у країні), знаходило вияв і в презентаційних матеріалах політичних інституцій Львівщини, – Львівської обласної державної адміністрації (ЛОДА), Львівської обласної ради, Львівської міської ради, – які наголошували на високих статусних позиціях регіону – спадщина «українського «П’ємонту», «європейська візитівка України» [8]), [Львів – Я. В.] – «лідер у Східній Європі в галузі ІТ-бізнесу», «відкрите для світу» місто, «твердиня національних цінностей, знань та традицій» [9].

Під дефініцією регіональний політичний режим, яка є похідною від загального поняття «політичний режим», ми розуміємо спосіб взаємодії суб’єктів політичного життя – політичних акторів (правлячої еліти) з їхніми ресурсами (адміністративно-правовими, фінансово-економічними, інформаційно-ідеологічними) і стратегіями, спрямованими на здобуття, здійснення і утримання владних повноважень у межах певної території (області), а також політичних інститутів, функціональне призначення яких полягає у дотриманні встановлених норм політичної діяльності. Зазначене вкладається в «систему координат» досліджень з проблеми зарубіжних дослідників (Х. Лінц, Г. О’Доннелл, Ф. Шміттер), зокрема, методологічної моделі С. Скаанінга, яка враховує взаємозалежність базових елементів загальнонаціонального/регіонального політичного режиму («визначальних принципів»), включаючи «інституціоналізований набір фундаментальних та неформальних правил», взаємодію політичних акторів з

політичним центром та суспільством (горизонтальні та вертикальні зв'язки), методи доступу до політичної влади [10, р.13–14].

Варто зазначити, що на сьогодні в Україні здійснюються лише перші кроки з дослідження проблем регіональних (міських, локальних) політичних режимів, що торкаються переосмислення та застосування до українських реалій зарубіжної методології (М. Кармазіна [11], Н. Ротар [12], С. Рибалка [13]), пошуки виважених підходів та дослідницького інструментарію в опрацюванні емпіричної бази. З'явилися і перші роботи, присвячені висвітленню функціонування політичних режимів в окремих регіонах України – Дніпропетровської (Т. Бевз [14]), Чернівецької (Н. Ротар [15]), Полтавської (О. Зорич [16]), Львівської (В. Яремчук [17]) областей. Окремі елементи з проблеми знайшли висвітлення у низці статей, присвячених політичним процесам безпосередньо у Львівській області – В. Возняк [18] (аналіз ментальності, політичної культури, специфіки відносин по лінії «Центр–Регіон»), А. Колодій [19] (рівні демократичності, лояльності населення до політичних інститутів), В. Маркітанов [20] (рекрутування регіональної політичної еліти), Л. Харченко [21] (формування політичної культури еліти області), І. Верещук [22] (сфера державного управління).

Найбільш продуктивним у дослідженні регіонального політичного режиму, проблеми, яка охоплює знання на стику багатьох наук (політики, політичної географії, геополітики, економіки, демографії, історії, соціології та ін.), є використання міждисциплінарної методології пізнання, зокрема, поєднання правового та соціологічного підходів, структурно-функціонального, біхевіорального методів пізнання, що передбачає вивчення як формально-юридичних норм, так і неформальних (реальних) практик у здійсненні політики в регіоні із залученням широкого кола суб'єктів – конкуруючих між собою груп політичних акторів, груп тиску.

Особливу вагу у дослідженні регіонального політичного режиму має доробок різноманітних науково-дослідних установ, передусім Центру політичних досліджень Львівського національного університету ім. І. Франка, який з середини 1990-х рр. провадив моніторинг суспільно-політичної ситуації в області [23], вивчення громадської думки, групових ідентичностей та політичних орієнтацій населення [24], електоральних процесів, здійснював формування рейтингів регіональних політиків [25]. Львівщина посіла вагоме місце й у наукових

розвідках такої інституції, як Центр слов'янських досліджень університету Хоккайдо (Японія), який спільно з Центром соціально-політичних досліджень (Фонд «Діалог», м. Київ) створили одну з перших баз даних «Політична еліта українських регіонів» (доведена до 2003 р.) [26]. Окремі питання політичної структуризації Львівської області, зміни регіональних політичних еліт, функціонування влади на регіональному рівні, взаємовідносини по лінії «Влада–Суспільство», «Центр–Регіон», аналіз електоральних процесів знайшли висвітлення у тематичних аналітико-експертних виданнях Львівського представництва громадянської мережі ОПОРА [27], Лабораторії законодавчих ініціатив [28], Поліського фонду міжнародних та регіональних досліджень [29], Українського незалежного центру політичних досліджень [3] та ін.

Інформаційна база дослідження є достатньо широкою. Передусім, це стосується «первинних» джерел (нормативних актів, ухвал), пов'язаних з діяльністю суб'єктів, безпосередньо належних до інституціонального дизайну регіонального політичного режиму – Львівської обласної державної адміністрації (<http://loda.gov.ua/>), Львівської обласної ради (<http://www.oblrada.lviv.ua/>), Львівської міської ради (<http://city-adm.-lviv.ua/>). Важлива інформація щодо електоральних процесів в області, соціально-економічної ситуації (статистичні дані, аналітичні матеріали) розміщувалися на офіційних сайтах та в публікаціях таких установ, як Центральна виборча комісія України (<http://www.cvk.gov.ua/>), Державна служба статистики України (<http://www.ukrstat.gov.ua/>), Головне управління статистики у Львівській області (<http://www.lv.ukrstat.gov.ua/>).

Необхідними для розуміння аспектів становлення та трансформації політичного режиму у Львівській області (як «зворотний зв'язок» зі суспільством, його реагування на політичні процеси) є результати соціологічних досліджень (1991–2017), які проводилися соціологічними центрами країни: Соціологічна служба Центру Разумкова, Київський міжнародний інститут соціології, Соціологічна служба «Рейтинг», Фонд «Демократичних ініціатив» імені Ілька Кучеріва, Центр соціальних і політичних досліджень «Соціс», Український центр вивчення громадської думки «Соціоінформ» та ін. Емпіричний матеріал з проблеми, аналітичні дані широко представлені у друкованих ЗМІ та інтернет-ресурсах як загальнонаціонального, так і обласного масштабу («Дзеркало тижня», «Голос України», «Українська правда», «Україна сьогодні», «Вголос», «Поступ», «Цензор.нет», «Главком», «ZIK», «Львівський портал», «Galinfo», «Укрінформ» та ін.).

Цінними (як інформація з «перших рук») для розкриття теми виявилися і публікації в ЗМІ – інтерв'ю з політичними лідерами (Н. Кисилівська «Микола Горинь, громадсько-політичний діяч, брат Богдана та Михайла Горинів» [30], Т. Лащук «Олег Синютка: «Я не бачу на сьогодні підстав відсторонення Садового з посади мера» [31]) або «журналістські розслідування» (І. Балинський «Чого очікувати від львівського губернатора під час президентських перегонів?» [32], Т. Батенко «Як знімали Миколу Гориня, або Мистецтво відставки: Записки керівника прес-служби. Частина III» [33], «В РАЙдержадміністраціях – ПЕКЛО» [34], Н. Онисько «Кому належать львівські ЗМІ» [35], Ю. Лобан «Слідами колишніх «есдеків». Сергій Медведчук та Ігор Шурма» [36], О. Тамкова «Порошенко змушує Садового до капітуляції» [37], В. Цибулько «Битва за Львів. Президентські вибори дають старт місцевим баталіям у Львові» [38]), які стосувалися найбільш актуальних питань функціонування регіонального політичного режиму на Львівщині.

Практичні і теоретико-методологічні аспекти, дотичні до функціонування політичного режиму у Львівській області, знайшли відображення в загальних роботах з «Державного управління» (зокрема, щодо організаційно-функціональних засад політичного управління регіоном, чинників формування політичних і геополітичних пріоритетів у розвитку «західних регіонів України», принципів «рекрутування» регіональних політичних еліт [39]), галузі місцевого самоврядування [40; 41], соціально-економічних відносин, функціонування територіально-виробничого комплексу Львівщини (Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долишнього НАН України) [42].

Сукупність джерел, наявна емпірична база, численні публікації з різних галузей суспільних дисциплін, які висвітлювали окремі складові регіонального політичного режиму у Львівській області в добу незалежності України, дають можливість більш ґрунтовно розглянути проблему – функціонування політичної влади на рівні зазначеного регіону, її особливості, що були обумовлені ресурсною базою і взаємодією політичних акторів (представників правлячої еліти), їхніми стратегіями, впливом як формально-юридичних норм, так і неформальних практик, соціокультурною специфікою регіону, застосуванням набутого та переосмисленого колективного досвіду, рівнем співпраці з центральною владою.

1. Ресурсна база регіонального політичного режиму

Визначальну роль у формуванні політичного режиму у Львівській області, його подальшій трансформації відігравали ресурси, наявні в регіоні. Львівська область, утворена у грудні 1939 р., розташована на крайньому Заході України. Вона (разом з Івано-Франківською та Тернопільською областями) є складовою історико-культурного регіону Галичина. Область межує з п'ятьма областями країни, має вихід до державного кордону з Республікою Польщею (протяжність державного кордону 258 км). Територія області – 21,8 тис. кв. км (3,6% площі країни). Станом на листопад 2017 р. населення області становило 2,53 млн осіб* (5,8% населення країни), з яких майже 60% становили міські жителі. За кількістю населення Львівщина займала 4-ту позицію серед областей України (в тому числі – 1-ше місце за кількістю сільських жителів, 6-те місце – за кількістю міських жителів) [43; 44]. Станом на 2014 р. середня щільність населення становила 117 осіб на кв. км., що у півтора рази перевищувало загальнонаціональний рівень і поступалося лише (до моменту збройної агресії Російської Федерації (РФ) проти України) Донецькій області [45, с.93]. На початку XXI ст. обсяг валової продукції області у загальному балансі країни становив 4,2% (9-те місце серед областей країни [3, с.181]).

Область поділяється на 20 районів. До її складу входять 1928 населених пунктів (міських – 78, сільських – 1850), з них 9 міст обласного значення та 35 міст районного значення [46]. Її адміністративним центром є місто Львів (засноване у 1256 р., у 1356 р. місто першим на території сучасної України отримало Магдебурзьке право) з населенням у майже 760 тис. осіб (7-ма позиція серед найбільших міст країни). Львів є відомим історичним, виробничим, культурним, туристичним, науково-освітнім центром, постійним номінантом «Топ-5» кращих для проживання міст в Україні**.

* За роки державної незалежності України кількість населення області зменшилася на понад 200 тис. осіб, головним чином за рахунок природного скорочення населення (за стабільного рівня померлих відбулося скорочення більш ніж на 10% рівня народжуваності). Середній показник природного приросту/зменшення населення у Львівській області в період 1990–2013 рр. становив «–0,9» (незначне скорочення), за яким область займала по Україні 7-му позицію (Див.: Природний приріст/скорочення населення України у 1990–2013 рр. // UA Frontier. – 2015. – 1 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uafrontier.com/pryrodneyj-pryrist-skorochnnja-naselennja-ukrajiny-1990-2013/>).

** На початку XXI ст. у Львові був зафіксований один з найвищих рівнів тривалості життя в Україні (в середньому 75 років), наближений до стандартів країн ЄС

На території Львівської області проживають представники понад 100 національностей і народностей. Про динаміку зміни національного складу області можна судити на основі порівняння даних перепису населення 1989 р. (останнього за часів існування СРСР) та першого Всеукраїнського перепису населення 2001 р. (табл. 1).

Таблиця 1.

Національний склад населення Львівської області, м. Львова у 1989, 2001 рр. [47]

	2001 р. Кількість (у тис. осіб)	У % до всього населення		У % 2001 р. до 1989 р.
		2001 р.	1989 р.	
Львівська область				
Українці	2471,0	94,8	90,4	100,3
Росіяни	92,6	3,6	7,2	47,5
Поляки	18,9	0,7	1,0	70,3
Євреї	5,4	0,2	0,4	50,0
Білоруси	2,2	0,1	0,5	15,5
м. Львів				
Українці	639,0	88,1	79,1	102,6
Росіяни	64,6	8,9	16,1	51,1
Білоруси	3,1	0,4	0,7	53,4
Вірмени	0,8	0,1	0,1	80,0
Євреї	1,9	0,3	1,6	14,8
Поляки	6,4	0,9	1,2	66,0

(У таблиці відображені національні групи, які становили понад 0,1% населення).

Значну роль у формуванні специфічних рис регіонального політичного режиму на Львівщині поклав процес гострої економічної кризи, який супроводжувався банкрутством упродовж 1990-х рр. – початку ХХІ ст. більшості промислових гігантів області, включаючи і галузь ВПК (виробничі об'єднання «Електрон», «Кінескоп», «Львівський завод телеграфної апаратури», «Львівсільмаш», «Автонавантажувач», «Полярон» та ін.), що прискорило руйнацію базових основ «радянськості» в економічних і суспільних відносинах. Передусім, це стосувалося вилучення з політичного життя регіону такого помітного

(Див.: Тривалість життя у Львові на 8 років більша, ніж у світі // Zaxid.net. – 2012. – 1 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zaxid.net/trivalist_zhittya_u_lvovi_na_8_rokiv_bilsha_nizh_u_sviti_n1266550).

чинника, як «червоного директорського корпусу», основу якого становили керівники збанкрутілих державних підприємств, а разом з ними і виробничих партійних (КПУ) комітетів і профспілок, що були дієвими інструментами політичного і соціального контролю, поширення патерналістських настроїв.

Перехідний етап від соціалізму до капіталізму, що супроводжувався стрімким зниженням життєвих стандартів, призвів до появи нових суспільних явищ – безробіття, масової трудової еміграції населення області до інших регіонів України та за кордон (головним чином до РФ з подальшою переорієнтацією до європейських країн, передусім Польщі [48, с.66]), що створювало наростаючу демографічну проблему. Попри всі негаразди, пов'язані з трудовою еміграцією, це явище відіграло помітну роль у суспільних відносинах області, адже містило в собі значний потенціал – близько 10% економічно активного населення [49]. До його позитивів варто віднести як послаблення рівня безробіття, зниження соціальної напруги через зменшення тиску на регіональний ринок праці, так і сприяння інтеграції України до світового ринку праці. Надходження ж до області значних коштів, зароблених трудовими емігрантами, приватне інвестування в економіку сприяло розвитку конкурентного середовища в економічному секторі, створювало умови для розвитку малого і середнього підприємництва. Зростання ж економічної незалежності середнього класу створювало і додаткові можливості, враховуючи набутий європейський досвід, для тиску на владу в напрямі формування ефективних і цивілізованих політико-владних відносин, натомість, й трансформації регіонального політичного режиму, що пов'язувалося з процесами демократизації, прозорості, впровадженням сучасних реформ.

Лише наприкінці 1990-х рр. Львівщині вдалося досягнути стабілізації економіки, а в період 2000–2007 рр. перетворитися на один з «центрів зростання» економічного життя країни [50, с.1]. Львівська область, враховуючи її високий агропромисловий та рекреаційний потенціал, визначалася спеціалістами як один з макроекономічних центрів країни («Карпатський», «Західний»), до якого тяжіли суміжні з нею області Західної України [51, с.70, 74–76]. Її ж адміністративний центр належав до обмеженого кола міст України (окрім Львова, ще Київ, Донецьк, Дніпропетровськ, Харків), які претендували на статус «центрів міжобласного значення», що відкривало перспективу в руслі

політики децентралізації значно підвищити області свій статус як у галузі бюджетоутворення, так і в політичній царині [52, с.141].

На початку ХХІ ст. Львівська область, незважаючи на наявність негативних чинників (зокрема, високу енергозалежність, зношеність основних фондів [53, с.89]), була однією з найрозвиненіших областей України, яка мала низку переваг: освічені людські ресурси, традиції ефективного використання економічного потенціалу, тяжіння до розвитку високих технологій (ІТ-індустрія), значні природні та рекреаційні ресурси, розвинута транспортна інфраструктура. Область мала одну з найбільших в Україні концентрацію інтелектуального потенціалу (населення з вищою освітою), що сприяло розміщенню в регіоні виробництва, пов'язаного з наукомісткими технологіями. У другому десятилітті ХХІ ст. Львівщина (передусім її обласний центр) займала 3-тю позицію (після м. Києва та Харківської області) за кількістю науковців та наукових центрів (76), а за кількістю студентів, які навчалися у 42 навчальних закладах I–IV рівнів акредитації, входила до першої п'ятірки регіонів України (поряд з м. Києвом, Харківською, Одеською та Запорізькою областями). У 2012 р. Львівщина входила до 8-ми регіонів України за розвитком і доступністю до швидкісного Інтернету [45, с.88, 103–104, 112]. Високого результату Львівська область досягла за показником «індексу людського розвитку» (ІЛР), який об'єднував основні сфери життєдіяльності людини (рівень доходів, освіту, стан здоров'я). За показником ІЛР у 2013 р. Львівщина на основі національної методики обчислення, що відрізнялася від методики ООН, адже містила низку додаткових чинників (соціального оточення, якості довкілля, демографічного відтворення та ін.), увійшла до «Топ–5» регіонів України [54, с.76].

Завдяки своєму географічному положенню Львівщина була своєрідними «воротами» між Україною і країнами ЄС*, перехрестям торговельних шляхів Європи і Азії. Електричні магістралі, система нафто-газових продуктопроводів транзитного характеру, які проходять територією області, підземні сховища газу, що є найбільшими у Європі, створювали потужний потенціал для участі регіону в міжнародному ринку праці.

* Лише один міжнародний транспортний коридор №3 (прикордонна станція Мостиська), який зв'язував Україну з Центральною Європою, забезпечував у першому десятиріччі ХХІ ст. 39% міжнародних перевезень країни (Див.: Семенов В. Ф. Регіональна економіка: навчальний посібник / В. Ф. Семенов. – К.: МП «Леся». 2008. – С.98.).

Першого досвіду транскордонного співробітництва Львівська область набула через інститут Єврорегіонів – Єврорегіон «Карпати» (створ. у 1993 р.), Єврорегіон «Буг» (створ. у 1995 р.), до яких, окрім областей України, входили суміжні території Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії та Республіки Білорусь. Пріоритетом функціонування Єврорегіонів була прикордонна співпраця в галузі культури, освіти, сприяння регіональному розвитку. Однак, з огляду на незначну ефективність зазначених структур, серед причин чого були неузгодженість українського та європейського законодавств, недостатній рівень державного фінансування, відсутність чіткої стратегії щодо міжнародного співробітництва, вони не мали перспектив розвитку [55, с.57–62]. Натомість, після затвердження Європейською комісією програми «Європейський інструмент сусідства та партнерства» (2007) транскордонне співробітництво на Львівщині, як пріоритетне, значно посилювалося. Лише у 2013 р. в області втілювалося 50 транскордонних проектів (2-га позиція по Україні) [56, с.127–128].

Після початку збройної агресії РФ проти України значні зміни відбулися в балансі експорту–імпорту Львівської області. Так, упродовж 2013 – початку 2015 р. частка РФ у регіональному експорті зменшилася з 13,5% до 6,8% (практично удвічі!), а в імпорті області – з 3,6% до 3,3% [53, с.8]. Станом на жовтень 2017 р. головними економічними партнерами суб'єктів господарювання Львівщини стали країни ЄС (частка цих країн у загальному експорті області становила 77%, в імпорті – 72% [57, с.5]).

Загалом, значною мірою диверсифікована економіка Львівської області, в якій на початку другого десятиріччя XXI ст. ще не завершився «процес трансформації» [50, с.3–4], пройшла шлях від «індустріального» до «індустріально-аграрного» типу [58, с.120], зорієнтованого на сферу послуг. Станом на 2014 р. структура виробничої спеціалізації Львівщини мала такий вигляд: харчова промисловість – 34%, машинобудування – 7%, деревообробна та поліграфічна – 9%, виробництво гумових та пластмасових виробів – 8,5%, добувна та розроблення кар'єрів – 5%, металургія – 4%, текстильна – 3%, хімічна – 2%, фармацевтична – 2% та ін. Частка сільського господарства у валовому регіональному продукті становила близько 9% [59, с.8, 19–20].

Окрім перерозподілу соціального ресурсу в різних сферах економіки, відбулися істотні зміни і щодо статусного позиціонування самих виробників. Передусім, це було пов'язано зі значним скороченням серед зайнятого населення питомої ваги «найманих працівників» й одночасного збільшення ваги «самостійно зайнятих». Упродовж 2000–2012 рр. частка найманих працівників скоротилася з 76% до 56%, а самостійно зайнятих зросла з 24% до 44%. Істотна зміна відбулася і в перерозподілі робочої сили (яка за певний обставин перетворювалася на «політичний ресурс») між сферою виробництва та послуг на користь останньої (упродовж 2000–2012 рр. частка працівників у промисловості, будівництві та сільському господарстві скоротилася з 44% до 27% [60, с.12–13]). У зазначений період істотно зменшився і рівень безробіття в області (населення у віці 15–70 років) – з 167 тис. до 89 тис. осіб (скорочення у 1,9 раза) [60, с.48].

За рівнем заробітної плати, що було наслідком макроекономічної політики країни, Львівська область займала переважно середні позиції, замикаючи «індустріальні» регіони країни. Згідно з офіційними даними за період 1995 – жовтень 2017 рр. рівень заробітної плати на Львівщині щодо середньої по Україні зріс з 84% до 89,7%, що дозволило області значно покращити свої показники у загальному рейтингу областей, перемістившись з 14-ї позиції на 9-ту. Разом з тим відбувалося зниження рівня середньої заробітної плати, порівняно з Києвом – з 62% до 57,7%*. Зрозуміло, що це стимулювало процеси трудової еміграції, перетікання представників регіональної еліти до столиці.

В економічній сфері сучасної Львівщини виокремлюються три промислові субрегіони: Львівський (м. Львів – машинобудування, харчова, легка промисловість), Північний (м. Червоноград, м. Сокаль та ін. – видобуток вугілля, хімічна та легка промисловість, електроенергетика) та Передкарпатський (м. Дрогобич, м. Самбір, м. Стрий, м. Борислав та ін. – машинобудування, деревообробка, харчова та легка промисловість, нафтодобування та хімічна галузь). Враховуючи потужний

* Розрахунки здійснені автором на основі даних: Динаміка середньомісячної заробітної плати в регіонах у 1995–2016 роках // Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/-gdn/prc_rik/prc_rik_u/dszpR_u.html ; Оплата праці та соціально-трудова відносини // Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

людський капітал, концентрацію політичної та економічної еліти, виробничі ресурси*, жоден з провінційних субрегіонів був неспроможним становити будь-яку конкуренцію Львову. Львівський промисловий регіон традиційно залишався найбільш перспективним щодо розвитку і впровадження найновіших технологій. Стало традицією й те, що у підприємства Львова залучалося 2/3 прямих іноземних інвестицій, які надходили до області [61]. Зазначене не лише зміцнювало бюджет обласного центру, але й посилювало політичну вагу органу місцевого самоврядування – Львівської міської ради, міського голови, перетворюючи останнього на помітного політичного гравця в регіоні.

Досить напруженою ситуація в соціально-економічній сфері Львівщини стала у зв'язку з початком російської агресії проти України, викликаній нею економічної кризи. Так, упродовж 2014 р., відображаючи загальну тенденцію в Україні, в регіоні вперше за останнє десятиліття істотно зріс індекс споживчих цін (127% порівняно з 2013 р.), послуг ЖКГ (135%), транспорту (152%). Деякі з цих показників виявилися найвищими в Україні. Зниження ж рівня капітальних інвестицій (97% до рівня 2013 р.), прямих іноземних інвестицій (80%), як і інших негативних тенденцій, викликали ланцюгову реакцію – зниження індексу промислової продукції області (97% від рівня 2013 р.), обсягу капітального будівництва (88%), продукції тваринництва (98%), виробництва деяких видів продукції харчової та легкої промисловості на одну особу (73%–83%) [62, с.26–29, 35, 44, 46, 62, 65, 81]. Зросла напруга і в соціальній сфері – на 5% скоротився у 2014 р. ринок праці, рівень безробіття зріс з 7,1% до 8,6%. До позитивів, які в різних галузях економіки області безумовно були, можна зарахувати те, що упродовж року рівень викидів забруднюючих речовин зі стаціонарних джерел скоротився на 12% [62, с.119, 155].

Негативні тенденції у розвитку економіки вдалося перебороти лише у 2016 р., зокрема, в галузі сільського господарства, капітальних

* Упродовж січня–жовтня 2017 р. частка Львова в області становила: населення – 30%, промислова продукція – 48%, експорт товарів – 31%, будівельна продукція – 60% (Див.: Про соціально-економічне становище міста Львова у січні–листопаді 2017 року: аналітичний огляд щодо соціального та економічного становища міста Львова у січні–листопаді 2017 року. – С.1 // Головне управління статистики у Львівській області. – 2017. – 29 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/themes/99/2017/pp_LV_1117.pdf).

інвестицій, експорту товарів, обороту роздрібною торгівлі, середньої заробітної плати та ін.) [63, с.3; 64, с.3]. За загальним показником «виробництва промислової продукції» Львівська область остаточно вийшла на «позитив» лише у 2017 р. Однак, незважаючи на значну динаміку економічного зростання, досягнутого у 2017 р. (в основних галузях вона упродовж січня–листопада 2017 р. становила 5–12%, рівень експорту товарів зріс до 26%, реальна заробітна плата – на 24%), високий рівень інфляції в країні, зростання цін на енергоносії значною мірою нівелював ці успіхи. Про це свідчило і рекордне зростання кількості житлових субсидій (зростання упродовж року більш ніж у 1,5 рази), що торкнулося 495 тис. домогосподарств [57, с.1–5; 44, с.4, 17].

В умовах сповільнення економічного розвитку вже у 2016 р. Львівська область у загальному рейтингу областей України опустилася на 4 позиції і посіла 13-тє місце [65]. Однак, незважаючи на це, за рахунок інших факторів – політичних, соціальних, спільна дія яких мала синергетичний характер, область не лише втримала свої позиції, але й стала одним з лідерів у процесах сучасної трансформації України. Позитивну роль у цьому відіграв чинник «сприятливого середовища» в регіоні як з погляду інтересів груп регіональної еліти, так і всього суспільства, що дозволило отримати Львівщині додаткові бонуси для свого успішного розвитку, зокрема, досягнути прориву у сфері «інвестиційної привабливості».

Так, згідно з результатами спільного дослідження Київського міжнародного інституту соціології, а також Інституту економічних досліджень та політичних консультацій Львівська область у 2013 р. здобула престижне друге місце серед областей України (після Харківської області) в рейтингу інвестиційної привабливості регіонів. Цього успіху області (яка характеризувалася показниками «вище середніх» у галузях природних та трудових ресурсів, географічного положення, інфраструктури, споживчого сегменту та ін.) вдалося досягнути за рахунок найвищих оцінок так званих «м'яких факторів»: «відкритості влади» – 1-ше місце, «ділового клімату» – 2-ге, «ділового оптимізму» – 2-ге та ін.[5, с.6–28].

Це досягнення було підтверджене висновками Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України у 2014 р., коли Львівщина очолила рейтинг інвестиційної привабли-

вості серед областей країни. Значну роль у цьому відіграв комплекс конкурентних переваг Львівщини, до яких, окрім «відкритості влади», «ділового клімату», додалися нові – «ефективність державних органів», «дотримання прав власності» та ін. [6]. Статус «успішного регіону» Львівська область підтверджувала і надалі. Так, у середині 2017 р. вона у міжнародному рейтингу («Європейські міста і регіони майбутнього») не лише зайняла в загальнонаціональному рейтингу інвестиційної привабливості 2-ге місце (після міста Києва), але й увійшла до «Топ–10» найпривабливіших для інвестицій регіонів Східної Європи [66]. Як наслідок, уже наприкінці 2017 р. Львівська область увійшла до «Топ–5» областей України за показниками кращого фінансового становища [67], посіла 2-ге місце (несподівано перше місце виборола зі значним відривом Вінницька область, головним чином за рахунок найвищих «довгострокових очікувань») серед областей України з найкращим бізнес-кліматом [68].

Значною мірою згадані успіхи пов'язувалися з високим рівнем стабільності економічної ситуації в області, приватної ініціативи, наявності кваліфікованої управлінської ланки, представники якої усвідомлювали виклики і можливості розвитку своєї громади, мали як політичну волю до радикальних змін, так і довгострокові стратегії розвитку області. Як відзначали експерти, саме Львівська область, випереджаючи інші регіони країни, вже на початку ХХІ ст. мала системні напрацювання в цій царині («Стратегія розвитку Львівщини у 2005–2007 рр.» та ін.), що актуалізовувалося дефіцитом ресурсів (коштів, кадрів тощо) і супроводжувалося ґрунтовним моніторингом, оцінкою динаміки реалізації проектів [45, с.288, 377]. Практика свідчила, що область залишалася одним з лідерів у країні щодо втілення соціально-економічних проектів на регіональному і місцевому рівнях, у великих містах (не лише Львові).

Нинішні пріоритети розвитку Львівської області визначені у низці програм, зокрема у «Стратегії розвитку Львівської області на період до 2020 р.» [53] та «Комплексній стратегії розвитку міста Львова 2012–2025 рр.» [9], які мали значний рівень інтегрованості зі загальнонаціональними програмами – «Стратегією сталого розвитку «Україна–2020», «Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2020 року». Об'єднувало регіональні стратегії прагнення забезпечити

області прискорення соціально-економічного розвитку, досягнення нової якості в суспільних відносинах, що бачилося через втілення таких цілей: конкурентоспроможна економіка, якість життя, відкриті кордони, розвинуте село, туристична привабливість [59, с.44]. Водночас, програми висували і амбітну мету, що полягала у перетворенні Львівщини в активного провідника євроінтеграційного курсу України. Окрім блоку соціально-економічних питань, увага зверталася й до ключових проблем (бар'єрів), що заважали успішному розвитку регіону – макropolітичних («політична нестабільність»), а також зі сфери політико-владних відносин – «нестача свободи в прийнятті рішень», «корупція і бюрократія», «тіньова економіка» тощо [9, с.60–63]. Важливо зазначити, що окрім готовності «інтегруватися в європейське суспільство» «Львівська стратегія» наголошувала й на особливих пріоритетах міста («відкритого для світу»), які полягали у збереженні національної ідентичності, бачення Львова як «справжньої твердині національних цінностей, знань та традицій» [9, с.4, 46, 80].

На утвердження у Львівській області певного типу політичних відносин, а відповідно – і регіонального політичного режиму, істотно вплинули історичні чинники, передусім належність області до серцевини історичної Галичини – Галицького (Галицько-Волинського) князівства (XI–XIV ст.), з якими пов'язуються політичні, культурні, а також європейські традиції українського (руського) народу, який на цих теренах був автохтонним. Після втрати власної державності у XIV ст. Галичина увійшла до складу Польського королівства (згодом – Речі Посполитої), а у 1772–1918 рр. була складовою коронного краю – Королівства Галичини і Володимирії у складі Австрійської імперії (Австро-Угорщини). Після спроб відновлення національної державності у 1918–1920 рр. – Західно-Українська Народна Республіка (1918–1919 рр.) та її «радянської версії» – Галицької Соціалістичної Радянської Республіки (1920 р.) ці землі до 1939 р. входили до складу Польщі.

Наслідком перебування у складі Австро-Угорщини, зокрема, так званої «австрійської цивілізаційної місії»*, коли незважаючи на існування подвійних стандартів підавстрійські українці вперше

* Див. ширше: Яремчук В. Фактор «Австрійської цивілізаційної місії» та українство / В. Яремчук // Україна дипломатична – 2011. Науковий щорічник. Вип.12. – К., 2011. – С.955–965.

долучилися до здобутків конституціоналізму та парламентаризму, стало те, що наприкінці XIX ст. в Галичині спільними зусиллями східних і західних українців був утворений за аналогом італійського національно-визвольного руху «всеукраїнський духовний П'ємонт», який справив значний вплив на консолідацію української нації, формування ідейно-теоретичних підвалин щодо відтворення української державності. Цю роль у національно-визвольному русі Галичина, місто Львів намагалися відігравати і на початку XX ст., у міжвоєнну добу 1920–1930 рр.

Після силового приєднання Радянським Союзом західно-українських земель до складу УРСР у регіоні (що було перервано окупацією фашистської Німеччини у 1941–1944 рр.) була розпочата прискорена «радянська», метою якої була уніфікація новопридбаних територій до стандартів СРСР, що включало руйнацію традиційних для української громади регіону суспільних відносин і побуту, трансформацію економічних відносин (на основі домінування державної власності на засоби виробництва), зміну соціально-класової і етнічної структури населення. На Львівщині, враховуючи її стратегічне розташування, у 1950-х рр. форсованими темпами була проведена суцільна колективізація, розпочалася індустріалізація, будівництво великих промислових підприємств союзного підпорядкування* (таких в області було створено рекордну кількість, переважаючи у рази економічний потенціал сусідніх областей – 356 [69]), включаючи і галузь ВПК, що вже на початку 1960-х рр. надало економіці краю промислово-аграрного характеру, глибоко інтегрованої до економіки СРСР. З цього часу адміністративний центр області – місто Львів перетворилося на одне з найчисельніших міст України, потужний індустріальний центр, відомий освітньо-науковий і культурний осередок.

Згадані процеси супроводжувалися масовими репресіями проти українців (включаючи заборону місцевих політичних партій та громадських організацій, Української греко-католицької церкви /УГКЦ/),

* Більшість підприємств-гігантів, виконуючи політичну функцію, не мали завершеного циклу виробництва, вони створювалися без урахування економічної доцільності, наявності сировини, проблем екології. Лише Львівський автобусний завод, який став флагманом автобусобудування в СРСР, отримував комплектуючі більш ніж з 500 підприємств союзних республік та країн соціалістичної співдружності.

примусовими депортаціями, «відрядженням» до регіону декількох сотень тисяч осіб (інженерно-технічні працівники, робітники, радянські і партійні кадри, військові) з багатьох республік СРСР («російськомовний елемент») та східних областей УРСР*, які, зосереджуючись головним чином у містах, ставали активними гравцями громадсько-політичного життя регіону. Кардинальним чином змінився і склад місцевої еліти, що супроводжувалося відвертою (за політичною і національною ознаками) дискримінацією місцевих кадрів, запровадженням російської мови в державних установах та освіті. Так, згідно з офіційними даними 1953 р. понад 90% керівних посад у партійних і радянських органах Західної України (включаючи і Львівську область) обіймали «делеговані» працівники зі східних областей УРСР та інших республік СРСР. Лише у Львові у перші повоєнні роки професорсько-викладацький склад вищих навчальних закладів був «оновлений» більш ніж на 80%. Значний сегмент силових структур (прокуратура, НКВС, НКДБ) становили етнічні росіяни [70, с.146–148].

Зрозуміло, що реакцією місцевого населення на події (зважаючи на те, що воно переважно не сприймало СРСР як «свою країну», а Червону Армію – як «визволительку» [71, с.53]), враховуючи феномен «психологічної травми», став збройний опір радянській владі, активна фаза якого тривала до середини 1950-х рр., поширення стійких щодо радянського режиму опозиційних настроїв, що створило у Львівській області умови для формування політичної контреліти, яка вже на завершальному етапі існування СРСР спромоглася очолити суспільно-політичні процеси в регіоні. Свою роль у цьому відіграла й масова підтримка населенням Західної України забороненої УГКЦ, яка після своєї легалізації наприкінці 1980-х рр. швидко відновила своє домінуюче становище на Львівщині.

Істотну вагу у формуванні регіонального політичного режиму у Львівській області відігравав символічний капітал, який через його

* Наплив значного масиву «прийшого елемента» з іншою мовою, культурою, менталітетом, віруваннями виявився некритичним для регіону. Він істотно не порушив етнічної структури області, включаючи і міст, населення яких переважно поповнювалося за рахунок навколишніх сільських жителів, не викликав міжетнічних конфліктів. Ще у радянський час (1959–1989) у Львівській області частка етнічних українців зросла з 86,2% до 90,4%, одного з найвищих показників у країні (Див.: Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні / НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. В. Долишнього НАН України»; наук. редактор В. С. Кравців. – Львів, 2015. – С.10).

актуалізацію/реконструкцію, надання йому нових форм у комунікаційній взаємодії (за алгоритмом – сприйняття минулого формує настанови щодо майбутнього) істотно впливав на процеси політичної солідарності та мобілізації, інструментарій колективних дій. Передусім, це полягало у повному запереченні символічного капіталу Львівщини радянського часу (1940–1990) та частково дорадянської доби (польської, австрійської), основному наголосі на символах стародавнього «українського Львова», що включали у себе певні стереотипні чи міфологізовані уявлення, однак співіснували між собою в неантагоністичному зв'язку. В політичній сфері серед них можна виділи такі:

- належність Львівської області до спадщини «історичної Галичини» – осередку давньоукраїнської державності, збереження і плекання українського етносу та його культури, складової європейського цивілізаційного простору (включаючи визнання фундаментальних цінностей демократії, зокрема, толерантності в міжнаціональній, політичній, релігійній та інших сферах);

- належність Львівщини до феномену «загальноукраїнського духовного П'ємонту»;

- традиція жертвовної боротьби за втілення української державності у новітній час (включаючи військові символи – Українські Січові Стрільці, Організація Українських Націоналістів, Українська Повстанська Армія).

Їхня сукупність створювала підстави для політично активної громади області, регіональній політичній еліті претендувати не лише на участь, але й особливу роль (головного ретранслятора «української національної ідеї» [72, с.206–214]) у розбудові новітньої держави України*. Це посилювалося і тим, що населення регіону характеризувалося високою гомогенністю (передусім етнічною та релігійною),

* Як відзначали дослідники, після здобуття незалежності України саме Львів (поряд з ним і Івано-Франківськ) належав до «геополітичного вектора», який істотно впливав на культурні та релігійні процеси всієї країни (Див.: Степико М. Т. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія / М. Т. Степико. – К.: НІСД, 2011. – С.195). Достатньо монолітною видавалася й самооцінка населення Львівської області щодо їхньої ролі у державотворчих процесах України. На початку XXI ст. більш ніж її половина вважала, що Львівщина має стати «моделлю розвитку всієї України» (Див.: Сорока Ю. Регіональні ідентичності в сучасній Україні та методи їх вивчення / Ю. Сорока, Г. Куромія, І. Кононов, К. Ціммер та ін. // Україна модерна. Спеціальний випуск. – 2007. – №12 (2). – С.17–18)

що визначало високий рівень сумісності (консенсусу) загальних соціально-культурних і політичних цінностей, солідарності, сприяло формуванню специфічної моделі регіональної ідентичності з яскраво вираженим україноцентричним складником, яка базувалася на основі етнокультурних, традиційно спадкових архетипів поведінки і діяльності.

Згідно зі сучасними соціологічними дослідженнями (Центр Разумкова; 2015) 84% жителів Львівської області зараховували себе до «української культурної традиції», понад 81% вважали, що українська мова повинна бути єдиною державною і офіційною, 86% підтримували вимогу, що кожен громадянин України повинен знати українську мову [73, с.58]. Повною мірою це стосувалося і Львова, мешканці якого усвідомлювали, що обласний центр був найбільш «українізованим» великим містом України*.

Наслідком політико-культурної та ментальної своєрідності регіону стало глибоке вкорінення в суспільну свідомість примату первинності національних інтересів, що визначало пануючі позиції на Львівщині ідеології «етноцентризму», в тому числі «націонал-радикалізму» (успадкованої від інтегрального націоналізму), яка поєднувалася з проєвропейським цивілізаційним вибором країни. Пануючі суспільні настрої призвели до того, що Львівщина, починаючи зі створення Українського християнсько-демократичного фронту, установчий з'їзд якого відбувся у Львові у 1990 р. [74, с.9], стала базовою для політичних партій «правого», національно-демократичного та радикального спрямування (НРУ, КУН, ВО «Свобода та ін.).

Значну роль у згуртуванні суспільства Львівщини відігравав історико-культурний чинник, який увібрав у себе колективний досвід, набутий в умовах тривалого бездержавного стану, належності регіону до різних державних утворень, мовно-культурної експансії з боку пануючих націй. Наведене підтверджували дані різноманітних соціологіч-

* У місті вже давно відійшли у минуле польсько-українські дискусії, які вирували на зламі XIX–XX ст., щодо державної належності Львова, коли польська сторона безальтернативно визнавала місто як «фортецю», охоронця польської цивілізації, українська ж – як «чуже», захоплене поляками місто, яке слід було відвоювати. На початку XXI ст. у львівському інтелектуальному середовищі панівним було переконання, що Львів, як культурний центр, був не лише «українським», але ще й «польським» і «єврейським», унікальним місцем, яке несло в собі відбиток культури та звичаїв народів, які його населяли.

них досліджень, які засвідчували про безальтернативну перевагу серед населення Львівщини тих, хто ідентифікував себе з Україною, вважав себе належним до української політичної нації, підтримував політичну самостійність України, пов'язував свої інтереси з її майбутнім.

Про це вказувала і певна специфіка «територіально-просторової ідентичності» населення Львівської області, яка мала тяжіння від локальної/регіональної до загальноукраїнської (громадянської) ідентичності, що вказувало на високий рівень лояльності до держави, її символів та атрибутів. Так, у 2005 р. найбільша група жителів Західної України (на відміну від переважаючих на той час в країні «локальних ідентичностей» громадян) насамперед пов'язувала себе з Україною – 40%. Ототожнювали себе з місцем проживання (містом, селом) 38% громадян, з регіоном – 15%. З СРСР, Росією себе пов'язувало менше 1% громадян [75, с.4]. У подальшому, особливо після 2014 р., згадані тренди, що свідчили про високий рівень залучення громадян до загальнонаціональних процесів, мали тенденцію до посилення. Наприклад, у 2015 р. рівень ідентифікації з Україною (в першу чергу) серед населення Західної України зріс до 49% (найвищий показник по країні). Водночас, він знизився за показниками «з містом/селом, де я живу» – до 32%, «з регіоном, де я живу» – до 11%. В цьому випадку щодо Львівщини можна стверджувати, що національна та локальна/регіональна ідентичності не конкурували між собою, а частково накладалися, взаємодоповнювали одна одну. До 99% громадян Львівської області сприймали Україну як свою Батьківщину, а 67% пишалися нею [73, с.58, 66]. Останній показник на початку 2017 р. зріс серед жителів Західної України до 82% [70, с.7].

Абсолютна більшість мешканців Львівщини, що було актуалізовано подіями 2014 р., висловлювалася за дотримання унітарності України, збереження територіальної єдності області з країною. Понад 90% населення були проти того, щоб область вийшла зі складу України, натомість, бажала (цю думку підтримало до 62% громадян), щоб область отримала більш широкі права та повноваження місцевого самоврядування [77, с.14, 43]. У 2015 р. переважна більшість жителів Львівської області (87%) вважала себе патріотами України [77, с.58]. В сучасних умовах практичним проявом патріотизму стала готовність захищати свою країну перед агресором. Якщо раніше (у 2005 р.) це питання мало гіпотетичний характер і більшість респондентів країни

(53%) схвально відповідали на це запитання, то у 2015 р., в умовах фактичної війни на Сході України, на Львівщині захищати зі зброєю в руках Батьківщину були готові 24% громадян. До волонтерської діяльності були готові – 41% громадян (найвищий рівень в Україні) [77, с.59].

Наведені показники самоідентифікацій населення Львівщини значною мірою зумовлювалися релігійним чинником, належністю більшості її населення, яка була лідером в Україні за кількістю релігійних організацій*, до традиційних християнських конфесій, передусім до УГКЦ (станом на 2015 р. близько 59% населення області зараховували себе до греко-католиків) [78]. Для України, з її світськими та атеїстичними традиціями, релігія (як християнська система цінностей) все більше відігравала роль системоутворюючого етнокультурного чинника, який у суспільно-політичній сфері сприяв процесам національного відродження, національній консолідації. Це підтверджували і результати досліджень Центру українознавства Київського національного університету ім. Т. Шевченка, які проводилися на зламі ХХ–ХХІ ст. і вказували на зв'язок, взаємообумовленість релігійної і громадянської (громадсько-політичної) ідентичності. Найвищі прояви згаданих ідентичностей були зафіксовані саме у Західній Україні, у носіїв української і «розвинутої європейської» ідентичності, належних до християнських конфесій. Вони визначали для себе таку ієрархію ідентичностей: 1. етнічна; 2. громадянська (громадянсько-політична); 3. релігійна; 4. європейська та ін. У цій суспільній групі ідентифікаційні пріоритети були стабільними, а її представники були більш однорідними, здатними до мобілізації, у тому числі й навколо об'єднуючої загальноукраїнської громадянської ідентичності [79, с.179–188].

Варто навести і ставлення суспільства Львівської області до такої важливої проблеми, як вибір зовнішньополітичної орієнтації країни. У

* Станом на 1 січня 2014 р. у Львівській області було зареєстровано 3061 релігійну організацію (порівняно з 1991 р. зростання на 160%). Найбільше зареєстрованих організацій – 1595 (52% від загальної кількості) входило до УГКЦ, до УПЦ КП – 479 (16%), УАПЦ – 394 (13%), УПЦ – 70 (2%) (Див.: Інформація про релігійну ситуацію у Львівській області // Львівська обласна державна адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://loda.gov.ua/k_n_r_pytannya-natsionalnostej-ta-relihij). У 2016 р. кількість релігійних організацій була доведена до 3107 (Див.: Владиченко Л. Релігійна мережа України: аналіз динаміки станом на початок 2016 року / Л. Владиченко // Релігійно-інформаційна служба України. – 2016. – 12 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/63066/).

середині першого десятиліття XXI ст., коли питання євроінтеграції здебільшого не виходило за межі дискусій чи пілотних проектів, Львівщина виявилася лідером в Україні щодо рівня підтримки курсу на вступ до ЄС. Цей напрям підтримувало понад 50% населення області [80, с.12]. Після Революції Гідності 80% жителів Львівської області (2015) були переконані, що відносини з країнами ЄС мають бути пріоритетними у зовнішній політиці України [77, с.59].

Загалом, високий рівень усвідомлення населенням Львівщини своєї соціокультурної єдності, власних інтересів та бажання до їх артикуляції і реалізації [81] в умовах політизації регіональних відмінностей, появи достатньо автономних політичних акторів, причетних до «політичних рішень», сприяли перетворенню області у 1990-х рр. з «території» у «регіон», а місцевих чиновників та бізнесменів у регіональну політичну еліту.

Починаючи з 1990-х рр. на регіональному рівні Львівська політична еліта складалася з двох основних груп. З одного боку – «авторитарних націоналістів», близьких за позицією до сильної централізованої влади, авторитарної форми правління та врівноважених їх «поміркованих націоналістів» з демократичними уявленнями щодо державного устрою. З іншого – «функціонально-прагматичних акторів» (значною мірою з кола «екс-радянських адміністраторів», «політично активних бізнесменів»). Незважаючи на існуючу різницю між ними (походження, ідеологію, мотивацію) регіональну еліту Львівщини характеризував консенсус з «національного питання» (включаючи національні традиції, історичну пам'ять тощо), через що вона свою діяльність, враховуючи і її роль як агента у формуванні новітніх ідентичностей і політичних цінностей, корегувала з настроями суспільства [82, с.113]. Разом з тим, щодо рівня цієї «корекції», варто послатися на висновки американського транзитолога Т. Карозерса, який зазначав: в умовах «демократичного транзиту», який здійснювала Україна, політичні еліти хоча і були внаслідок обставин «плюралістичними» та «змагальними» (не в останню чергу це стосувалося і Львівщини), залишалися «глибоко відчуженими від громадян» [83, с.51]. Через це регіональний політичний режим у Львівській області, що почав формуватися у 1990-х рр., його подальша трансформація, незважаючи на свою формальну демократичність, усе ж нагадував перехідну форму від «політичної монополії» до «політичної оліго-

поліії», слугуючи передусім інтересам незначної частини суспільства, його вищих соціальних прошарків.

Щодо новітньої політичної еліти Львівщини (регіональних політичних акторів), то вона, прагнучи бути виразником суспільства, спрямовувала свою активність не лише на виконання директив «Центру», але й на утворення сприятливих політичних і соціально-економічних умов для реалізації інтересів свого регіону. Як виявилось, головним критерієм визнання/легітимації політичних акторів у взаєминах з регіоном, місцевим співтовариством була їхня солідарність з головними національно-етнічними символами регіону. Будь-яка ж спроба протиставлення з регіоном (за власними мотивами чи спонуканням) мала незворотний наслідок для політика – вилучення з регіональних суспільно-політичних відносин (шляхом легітимних процедур або силовим способом), що нерідко і траплялося в області.

Натомість, вибір стратегій регіональної еліти, яка володіла незначними ресурсами, у відносинах з «Центром» був доволі вузьким. Якщо на початку 1990-х рр. серед них найбільш помітними можна назвати «гру в автономність» чи «похід на Київ», які виявилися нереалізованими, то надалі політичні актори здебільшого були вимушені займати лояльні чи очікувальні позиції. У свою чергу, це забезпечувало як отримання необхідних ресурсів для розвитку регіону, так і гарантій щодо збереження владних повноважень еліти. Разом з тим, суб'єкти політичного поля Львівщини (як і інших регіонів) щодо «Центру» займали далеко не консолідовану позицію. Так, регіональна політична еліта (починаючи від дисидентів, правозахисників, активістів національного відродження) часто перебувала у конфліктних відносинах з офіційним Києвом, який на початковому етапі незалежності України значною мірою представляла экс-партійно-радянська номенклатура. Умовою ж успішної діяльності економічної еліти були її «адаптивні якості», вияви лояльності щодо «Центру», що створювало умови для отримання певних преференцій (політично обумовлені пільги, доступ до бюджету і державної власності, імунітет до закону тощо) [84, с.8]. Останнє, в міру перетворення економічної еліти в провідного «політичного гравця» [85], за рахунок концентрації в її руках матеріальних ресурсів, отримання суспільної легітимації істотним чином впливало на рівень взаємодії регіону з «Центром».

Загалом, сукупність соціально-економічних ресурсів Львівщини (передусім відсутність умов для створення монополій на загально-

державному та регіональному рівнях) у поєднанні з ментальними традиціями суспільства, політичною культурою, прикордонним розташуванням області, що посилювало впливи європейського цивілізаційного простору, створювали підстави для формування в області конкурентоздатного, плюралістичного регіонального політичного режиму з залученням широкого кола (через демократичні процедури рекрутування політичної еліти та її ротації) суб'єктів політичних відносин. Високий же рівень консенсусу загальних соціально-культурних і політичних цінностей суспільства, пов'язаний з його гомогенним складом (зокрема, етнічним та релігійним), його здатність до мобілізації створювали сприятливі умови як для існування достатньо «автономного» щодо зовнішніх впливів регіонального політичного режиму, його розвитку «на власній основі», зумовленому загальнонаціональними процесами, так і активної участі/впливах представників регіону в політичному житті всієї країни.

2. Політичний простір Львівської області як локація здійснення регіонального політичного режиму

Формування регіонального політичного режиму у Львівській області було покладене на початку 1990-х рр., коли на тлі зміни характеру політичних відносин в УРСР «післяперебудовного періоду» в регіоні почалася руйнація підвалин радянської системи. Наслідком переваги антикомуністичних сил стало усунення від владних важелів партійно-радянської номенклатури, поява нових груп політичної еліти, характерною ознакою яких була висока фрагментація, що посилювалося міжгруповою конкуренцією, багатоальтернативними підходами до політичного процесу.

Нова конфігурація політичних сил у регіоні була формалізована місцевими виборами (березень 1990), які, зламавши монополію на владу КПРС–КПУ, висунули на передові позиції носіїв високого репутаційного капіталу – колишніх дисидентів, громадських діячів, викладачів та науковців, що привело до істотного зменшення частки серед депутатів традиційного представництва від «блоку комуністів і безпартійних». Так, у складі Львівської обласної ради «першого демократичного скликання» (1990–1994) опоненти КПУ становили близько 2/3 депутатського корпусу. Зі Львова до неї не потрапив жодний комуніст [86].

У 1990 р. головою Львівської облради став В. Чорновіл, якому за підтримки національно-демократичних сил вдалося опанувати головними політичними важелями впливу області й разом зі своєю командою (як правило, належних до НРУ), серед якої виділялися Микола Горинь (далі – М. Горинь) (заступник голови облради), С. Давимука (голова облвиконкому), розпочати амбітні реформи в політичній і соціально-економічній галузі, що перетворювало Львівську область на один з базових регіонів у боротьбі за практичне втілення ідеї державної незалежності України [87, с.927]. Завдяки діям «команди Чорновола» вже весною 1990 р. Львівська облрада однією з перших у країні ухвалила рішення про використання на території області нарівні з державними символами УРСР Українського Національного прапора, гімну «Ще не вмерла Україна». Влітку 1990 р., що стало прикладом для інших громад країни, Львівська міська рада ухвалила рішення «Про Герб міста Львова», згідно з яким місту був повернутий старовинний герб, який символізував

причетність міста до державницьких традицій Галицько-Волинського князівства, прагнення до відновлення принципів самоврядування.

У квітні 1990 р. була ухвалена «Відозва першої сесії першого демократичного скликання Львівської обласної Ради до народу», в якій проголошувалося, що Львівщина стає місцем «вироблення механізмів і принципів здійснення одвічної мрії нашого народу про незалежну, демократичну Українську державу» [1, с.220]. Водночас, керівництво облради було свідоме й того, що ці ініціативи зіткнуться зі спротивом* не лише з боку КПРС–КПУ, але й владних структур у Києві [88, с.608]. Облрадою було видано й декрет «Про владу» (26 квітня, 1990), який проголошував про перехід на території області всієї повноти влади до Рад народних депутатів «як вищого органу державної влади». У документі, який був спрямований на руйнування монополії на владу з боку КПУ, зазначалося про недопустимість втручання в роботу рад з боку «партійних чи громадських організацій», «присвоєння ними невластивих... функцій, перш за все адміністративно-господарських» [89], що поклало початок ще в умовах УРСР перебирання важелів політичного управління в області до рад різних рівнів.

Фактично до кінця 1990 р. Львівська облрада вперше почала контролювати всю область, відтіснивши ще нещодавнього монополіста політичного життя – Львівський обком КПУ – на другорядні позиції. Реакцією на загострення політичної ситуації в СРСР, спроби центральної влади втримати свої позиції силовим способом стало тимчасове наділення облрадою (листопад 1990) В. Чорновола надзвичайними повноваженнями, що ще більше зміцнило його провідний політичний статус у регіоні. Концентрація влади в руках голови облради (враховуючи явочну зміну законодавчих актів, знесення пам'ятників В. Леніну та ін.) навіть викликало побоювання встановлення на Львівщині авторитарного режиму.

* Дійсно, у 1990 р. Львівська область опинилася у певному «стані облоги», що з успіхом використала місцева демократична влада для мобілізації своїх прибічників, дискредитації комуністичного режиму. В умовах відмови уряду у наданні дотації на сільськогосподарську продукцію Львівська облрада спромоглася до впровадження прямих економічних контактів з деякими республіками СРСР, що не лише розв'язало гостру соціальну проблему, але й значно підняло авторитет регіональної влади (Див.: Деревінський В. Протистояння Львівської обласної ради із правлячою в УРСР Комуністичною партією у другій половині 1990 року / В. Деревінський // Історія України. Наукові виклади. – 2014. – №6. – С.53 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///D:/Admin/Favorites/Downloads/Mandriv_2014_6_11%20(1).pdf).

У 1990 р. у Львівській області зі заснуванням обласною радою газети «За Вільну Україну», яка стала конкурентом видань, що виходили під егідою Львівського обкому КПУ, розпочався процес роздержавлення засобів масової інформації (ЗМІ). Того ж року Львівська міська рада розпочала друк газети «Ратуша». Загалом, з перших років незалежності України ринок мас-медіа області (телебачення, радіо, друковані ЗМІ, Інтернет) являв собою майже повністю україномовну галузь, яка, незважаючи на спроби монополізації, динамічно розвивалася, залишаючись доволі різноманітною, з різними осередками впливу. Окрім партійних видань, які мали вузьку аудиторію, виявляли активність головним чином під час виборчих кампаній, регіональні ЗМІ, які здійснювали діяльність на комерційній основі, включаючи і опозиційні, прагнули позиціонувати себе як «нейтральні», політично «незаангажовані» [90, с.3]. Стрімкий розвиток сфери надання інформаційних послуг, зважаючи на те, що медіа-ринок області був далеким від «повноцінного бізнесу», пояснювався використанням її як ефективного інструменту впливу на формування громадської думки, а також у корпоративних і політичних конфліктах [35]. Через це реальні власники багатьох ЗМІ регіону часто приховували своє «обличчя» за офшорами, підставними редакціями і особами. На відміну від обласного центру з його розвинутим публічним життям, районні та міські ЗМІ переважно були орієнтовані на місцеве керівництво, що створювало проблеми у вільному доступі до інформації. Загалом, як відзначалося експертами, тиск на ЗМІ у Львівській області, проблема свободи слова, порівняно з іншими регіонами країни, була менш відчутною [28, с.158; 91, с.97]. Інформаційний простір регіону характеризувався як широкий за кількістю суб'єктів*, плюралістичний, а також мінливий, нестабільний,

* У 2013 р. у Львівській області було зареєстровано 907 друкованих періодичних видань (виходило близько 200). За цільовим призначенням найбільший сегмент друкованих періодичних видань становили загальнополітичні – 222, інформаційні – 202. 90% книжкової продукції Львівщини випускалося українською мовою (Див.: Регіональна програма сприяння розвитку інформаційного простору та громадянського суспільства у Львівській області на 2014–2018 роки / Львівська обласна державна адміністрація, Львівська обласна рада. – Львів, 2017. – С.3). На початку 2017 р. в області кількість зареєстрованих друкованих періодичних видань зросла до 985. Більшість з них (830) виходило українською мовою. За цільовим призначенням найбільшу групу періодики склали загальнополітичні (250) та інформаційні (224) видання. 95% книжкової продукції області випускалося українською мовою, до 2% – російською (Див.: Регіональна програма сприяння розвитку інформаційного простору та громадянського

що пов'язувалося з жорсткою конкуренцією, значним рівнем залежності ЗМІ від політичного та бізнесового середовища.

За ініціативи В. Чорновола була здійснена спроба прискорити радикальну трансформацію політичної системи УРСР, яка в умовах протидії центральних державно-компартійних органів була спрямована на розширення прав «федеральних земель» (областей) [92, с.745]. Ішлося про «Галицьку асамблею», яка являла собою спільні сесії Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської обласних рад (лютий, вересень 1991). Дії цієї політичної інституції, що не мала нічого спільного з «галицьким сепаратизмом» (ініціаторами у цьому звинуваченні стали комуністи, а згодом пропагандисти-провокатори з РФ), передбачали побудову унітарної децентралізованої України з розвитим регіональним і місцевим самоврядуванням [93]. Однак уже в умовах незалежності України під дією наростаючих проблем економічного характеру (складовою цього була і втрата можливості створення у Львові Галицького міжрегіонального економічного центру), тиску з боку Києва, зміни керівників обласних рад ця ідея, яка передбачала перенесення на столичний рівень львівського досвіду з «магістральних напрямів» перебудови країни [94, с.29], пішла у небуття.

Без особливого результату, що відбувалося на тлі певної ейфорії, на початку 1990-х рр. відбулася і спроба посилити вплив регіональної політичної еліти Львівщини, її найбільш яскравих представників – В. Чорновола, Михайла Гориня, І. Юхновського та ін. на центральний політичний рівень України. На той час в умовах тимчасового зниження політичної ваги традиційних регіональних центрів Львову вдалося зміцнити свої позиції у «верхньому ешелоні» влади. Про це вказував і високий показник присутності представників регіональної еліти в перших урядах України*, де Львівщина (після Києва) займала почесне друге місце (значно відставали у цьому рейтингу Харківська, Дніпропетровська, Одеська, Донецька області) [95]. Однак через обмежену ресурсну базу ініціатива «галичан» у впливі на офіційний Київ (а отже, і пропозиція щодо встановлення нових стандартів політичних

суспільства у Львівській області на 2018–2020 роки / Львівська обласна державна адміністрація, Львівська обласна рада. – Львів, 2017. – С.4–5).

* Серед них: І. Юхновський – перший віце-прем'єр України (1992–1993), В. Пинзенник – міністр економіки України (1992–1993), перший віце-прем'єр України, віце-прем'єр України (1994–1997).

відносин) вже до початку доби президентства Л. Кучми була перехоплена іншими регіонами. Щодо елітних груп Львівщини, політично активної частини населення, то вони, за деякими оцінками, до початку XXI ст. нагадували «маніпульований з Києва електоральний ресурс», повторювали «чужі... слогани, вважаючи їх своїми» [96].

Через різні обставини політичні актори Львівщини не використали і такий майданчик лобювання інтересів регіону, як Верховна Рада України*, тим більше, що переважна частина львів'ян, які потрапляли до «прохідної частини» виборчих списків політичних партій (опозиційних чи провладних) [97], здебільшого втрачали зв'язок з регіоном**.

* Перші спроби створення лобістської групи в парламенті – міжфракційного об'єднання були здійснені у Верховній Раді України IV (2002–2006) та V (2006–2007) скликань, однак вони виявилися невдалими через критичний рівень протистояння між «помаранчевими» та «біло-голубими» політичними силами. Безрезультатною виявилася і діяльність Міжфракційного депутатського об'єднання «Львівщина» (2013), до роботи якого було залучене керівництво Львівської обласної і міської рад. Його призначення полягало у координації зусиль депутатів, зокрема, протидії практиці нерівномірного розподілу державних дотацій на користь східних областей України, чого добитися в умовах режиму В. Януковича було нереально. Незначна активність, наростаюче міжпартійне суперництво стали на заваді і міжфракційного об'єднання «Львівщина» (2015), до якого увійшли 36 народних депутатів з кола учасників парламентської коаліції.

** Один з каналів просування інтересів регіону на столичному рівні був пов'язаний зі створеною у 1999 р. громадською організацією – «Львівське товариство» у Києві. Товариство, призначення якого бачилося у сприянні економічному, культурному та духовному піднесенні України та Львівського регіону, об'єднанні можливостей та інтересів членів для їхнього вільного інтелектуального і творчого розвитку, на початку XXI ст. об'єднувало понад 1 тис. членів. Членами Товариства були як вихідці з Львівщини, що проживали у столиці, так і особи, які «за духом» вважали себе львів'янами (Див.: Львівське Товариство, громадська організація // УкрДовідка: каталог українських компаній [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukrdovidka.com/view.php?id=81236>). Товариство співпрацювало з ЛОДА. Першим головою правління «Львівського товариства» був І. Васюник (народний депутат України, перший заступник голови Секретаріату Президента В. Ющенка, віце-прем'єр міністр України). Хоча Товариство виявляло свою публічну активність переважно у сфері пропаганди здобутків Львівщини в культурній царині (влаштування концертів, виставок, добродійних акцій тощо), коло його учасників, до якого входили відомі діячі культури і мистецтва (Б. Ступка), бізнесмени, діючі та колишні народні депутати України, члени уряду, державні службовці (С. Кубів, В. Пинзеник, І. Юхновський, З. Кулик, С. Станік, Т. Стецьків, М. Гладій, В. Пехота, О. Шлапак, О. Івченко, П. Качур та ін.) нагадувало «клуб без краваток». Керівництво інституції не приховувало своїх намірів щодо акумуляції можливості своїх членів у напрямі «допомоги львівським», «малій батьківщині», лобюванні їхніх інтересів на різних владних щаблях у столиці. Товариство брало участь і у виборчих кампаніях, зокрема, намагалося з допомогою свого авторитету посилити електоральні позиції на позачергових парламентських виборах 2014 р. І. Васюника (м. Львів). Однак ця спроба виявилася невдалою.

Окрім політичних питань, пов'язаних з процесами декомунізації, тиском на офіційний Київ у здобутті реальної незалежності України, починаючи з 1990 р. обласна рада під проводом В. Чорновола, як провідна політична інституція області, присвятила увагу й нагальним проблемам соціально-економічної сфери, вбачаючи шлях у виході з гострої економічної кризи (на відміну від дотримання «карткової системи», посилення адміністративних методів керівництва економікою) у впровадженні елементів ринкової економіки, приватизації, сприяння у розвитку акціонерного і приватного підприємництва, забезпечення соціального захисту населення. Тобто, йшлося про системне запровадження нових форм суспільно-політичних відносин (у межах, що дозволяла чинна правова база), проведення економічних реформ, які почали давати перші позитивні результати [1, с.221], що, по суті, створювало ґрунт для формування регіонального політичного режиму на Львівщині.

Провідну роль у політичному житті регіону відігравав обласний центр – Львів*, адже у місті функціонували керуючі політичні інститути області, концентрувалися основні групи політичної і економічної еліти, ЗМІ. Політичні рішення різних рівнів, ухвалені у Львові, були визначальними для всієї області. Зважаючи на коло повноважень і впливів, головними політичними акторами у Львівській області в роки незалежності України, причетними до формування та функціонування регіонального політичного режиму, були передусім лідери провідних політичних інститутів регіону – очільники виконавчих структур та органів місцевого самоврядування, керівники політичних партій, представники неформальної політичної сфери, зокрема, від великого бізнесу. З прийняттям у 1990 р. Закону Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів України та місцеве самоврядування» за рахунок об'єднання посад голови облради та голови виконавчого комітету ключовим політичним актором області став амбітний В. Чорновіл, який був одночасно головою органу «регіонального самоврядування» і «місцевої адміністрації» [98]. Запроваджений у 1992 р. новий політичний інститут – Представник Президента України (як найвища посадова особа в області), а з 1995 р. – обласна державна адміністрація (її очільник – голова обласної держадміністрації) істотно звузили політичну

* Інші міста обласного підпорядкування, зокрема, Дрогобич (єдине з міст, що мало населення понад 100 тис. жителів), Новий Розділ, Стрий, Червоноград та ін., які хоча і були центрами економічного життя області, базовими районами деяких політичних сил, не відігравали помітної ролі в політичних процесах області.

вагу облради (органу місцевого самоврядування, що представляв спільні інтереси територіальних громад області), перебравши на себе виконавчі повноваження. Помітну роль у політичному житті регіону відіграла й міська рада Львова (її голова) – представницький орган, який, будучи наділений правовою, організаційною і фінансовою автономією, що базувалася на європейському досвіді, національному законодавстві, отримав можливість вирішувати міській громаді питання місцевого значення, забезпечувати участь громадян у політичному процесі*.

Трансформація політичного режиму в Україні з приходом до влади Президента України Л. Кучми, що супроводжувалося наростанням авторитарних тенденцій, формуванням «територіально-ієрархічної системи влади», в якій поєднувалися гіперцентралізація «Центру» та вияви своєрідного місництва в областях [99, с.60], призвела до стрімкого зміцнення президентської вертикалі влади. Враховуючи ж, що головне призначення обласних державних адміністрацій, відповідальних «за стан економічного і соціального розвитку» підзвітної території, полягало у здійсненні *контролю* над органами місцевого самоврядування, а у разі необхідності – й *спрямування* їхньої діяльності, формування бюджетної політики в умовах гібридного політичного режиму це створювало додаткове поле зіткнення інтересів у регіонах, суспільного напруження.

Тобто, дії офіційного Києва були спрямовані на посилення контролю над регіональними групами еліт, а відтак на їхню консолідацію під проводом «партії влади», включаючи і формат «нав'язаного консенсусу», патерналістських відносин. Цьому сприяла й зміна практики призначення вищої посадової особи в області (в діапазоні від «призначення з кола представників домінуючої в регіоні політичної сили», «призначення згідно з консенсусом регіональних еліт» і до «нав'язаного «Центром» кандидата) – голови облдержадміні-

* Згодом інституціональний дизайн регіонального політичного режиму у Львівській області був доповнений ще двома інститутами – колегіальними виборними консультативно-дорадчими органами, що мали забезпечувати участь громадян в управлінні державними справами, членів територіальних громад у місцевому самоврядуванні, здійснення громадського контролю за діяльністю політичних інститутів, налагодження ефективної взаємодії між владою і суспільством. Громадська рада при ЛЮДА запрацювала на початку 2011 р. Процес утворення Громадської ради при Львівській міській раді розпочався у 2010 р., однак тривалий час він був блокований з боку виконавчих органів. Через це Громадська рада при управлінні «Секретаріат ради» Львівської міської ради почала свою діяльність лише наприкінці 2016 р.

страції. Якщо спочатку він призначався Президентом України у погодженні його кандидатури з обласними радами, то у подальшому в цьому «потреба відпала» (формально – за поданням Кабінету Міністрів України), що перетворило згаданий інститут на ефективний інструмент впливу «Центру» на регіони. Одним з наслідків цього стала постійна ротація керівництва регіонів, що вело й до зміни регіональних політичних акторів. Згадане вносило істотну корекцію і щодо основного індикатора регіональних політичних еліт – здатності (незалежно від зовнішніх впливів) дотримуватися ними місцевих регіональних соціально-економічних і політичних інтересів [100, с.97].

Враховуючи вищезазначене, поява на Львівщині домінуючого політичного актора, безпосередньо причетного до формування і функціонування регіонального політичного режиму – голови облдержадміністрації, вносила додаткові проблеми по лінії взаємин «Центр–Регіон». І хоча державна адміністрація в області формувалася переважно вихідцями з Західної України, Львівщини, з кола представників домінуючої політичної еліти, за висновком експертів, інституція та її очільник залишалися «розмінною картою у певній колоді, яка грається в Києві» [101]. Через це, як зазначалося в багатьох публікаціях, «в умовах Львівської області ... глава ОДА – це слуга двох панів. З одного боку, він змушений проводити політику... [Президента України – В. Я.]. А з другого – він не може не рахуватися з антирежимними настроями місцевого населення» [102], «у кріслі намісника... два роки всидіти вважається «довгожителством». Часто-густо з моменту самого призначення голови держадміністрації були вимушені «готуватися» до того, що депутати облради висловлять їм недовіру, силового «виселення» з кабінетів місцевими радикалами або «несподіваного» указу про відставку «за втрату контролю» над регіоном [103]. Наслідком високого рівня напруженості у взаєминах між центральним політичним керівництвом та місцевою політичною елітою стала рекордно висока ротація голів Львівської обласної адміністрації* – за роки незалежності України таких призначень було здійснено 16 (табл. 2).

* У середньому в областях України зміна голів облдержадміністрацій відбулася понад 10 разів, у сусідній Чернівецькій області таких призначень було 10, у Рівненській – 8, Івано-Франківській – 7.

Таблиця 2

**Очільники Львівської обласної державної адміністрації та
Львівської обласної ради (1990–2017 рр.)**

Голова ОДА	Каденція	Партійність	Голова ЛОР	Каденція	Партійність
			Чорновіл В. М.	04.1990–04.1992	НРУ
Давимука С. А.*	03.1992–07.1994	НРУ			
Горинь М. М.**	07.1995–02.1997	НРУ	Горинь М. М.	04.1992–04.1997	НРУ
Гладій М. В.	02.1997–01.1999	АПУ	Фурдичко О. І.	04.1997–04.1998	АПУ
Сенчук С. Р	01.1999–03.2001	АПУ	Сенчук С. Р.	04.1998–07.2001	АПУ
Гладій М. В.	03.2001–04.2002	АПУ	Гадзало Я. М.	07.2001–04.2002	АПУ
Янків М. Д.	04.2002–06.2003	НДП			Блок Віктора Ющенка «Наша Україна» / ВО «Батьківщина»
Сендега О. С.	06.2003–12.2004	----	Сендак М. Д.	04.2002–04.2006	
Олійник П. М.	02.2005–02.2008	НРУ/НСНУ	Сеник М. П.	04.2006–11.2010	НСНУ
Кміть М. І.	02.2008–04.2010	Б. п.			
Горбаль В. М.	04.2010–12.2010	ПАРТІЯ РЕГІОНІВ	Панькевич О. І.	11.2010–11.2012	ВО «Свобода»
Цимбалюк М. М.	12.2010–11.2011	Б. п.			
Костюк М. Д.	11.2011–03.2013	Партія «Відродження»	Колодій П. Н.	11.2012–10.2015	«ВО «Свобода»
Шемчук В. В.	03.2013–10.2013	Б. п.			
Сало О. М.	10.2013–01.2014	Б. п.			
Сех І. І.	03.2014–08.2014	ВО «Свобода»			
Турянський Ю. І.	08.2014–12.2014	Б. п.			
Синютка О. М.	12.2014– до т. ч.	Б. п. (у минулому – «Наша Україна»	Ганущин О. О.	11.2015– до т. ч.	Б. п., обраний за списками «БПП «СОЛДАРИСТЬ»

Таблиця складена автором на основі матеріалів, які є у вільному доступі: офіційні сайти Львівської обласної державної адміністрації та Львівської обласної ради, інтернет-ресурси – «Українська правда», «Галицькі контракти», «Деро.Львів», «Galinfo» та ін.

* Представник Президента України у Львівській області.

** Виділенням позначено осіб, які одночасно очолювали Львівську облдержадміністрацію та облраду або двічі облдержадміністрацію.

Вагомий вплив на хід регіональних політичних процесів та спроби інституціоналізації регіонального політичного режиму спрааяло і національне законодавство, яке, по суті, наближало принципи функціонування органів місцевого самоврядування до виконавчої вертикалі влади, стимулюючи канал зовнішнього впливу на регіон. Передусім, це стосувалося процедури обрання голови обласної ради, що було прерогативою депутатського корпусу. Останнє більше відображало не так суспільні настрої громадян, скільки розклад політичних сил у представницькому органі, потужність його головних партійних фракцій. Зміна виборчого законодавства (за визначенням фахівців, депутатів) перетворила Львівську облраду на інституцію, яка була «відірваною від проблем територіальної громади і від самих виборців» [104]. Перехід від «мажоритарної» виборчої системи (1990, 1994) до «мажоритарно-пропорційної» (1998, 2002) і, нарешті, до «пропорційної» у 2006 р. призвів до того, що обласна рада стала представляти не територіальні громади Львівщини, а здебільшого політичні партії, їхнє керівництво: «рішення, які стосуються території Львівщини, як правило, погоджували з центральним офісом у Києві, а той дивився на цю проблему зі своєї точки зору, яка не завжди була на користь... області» (голова Львівської облради 5-го «демократичного скликання» М. Сенік), «у партіях відсутня будь-яка дискусія з внутрішньо-політичних чи регіональних проблем, усе спускається «зверху» (М. Горинь) [104]. Сам же депутатський корпус на початку XXI ст. почав формуватися значною мірою за рахунок жителів обласного центру. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» (2010), який повернув «мажоритарно-пропорційну» виборчу систему до місцевих виборів 2010 і 2015 рр., навряд чи покращив ситуацію, заклавши суперечливі стандарти до функціонування облради, різну орієнтацію депутатів, коли половина з них була формально підзвітна виборцям, інша – лідерам політичних партій.

Зміни конфігурації політичних інституцій Львівщини, пов'язані з запровадженням посади Представника Президента України, поклали початок деградації «ери Чорновола», «чорноволівських стандартів» у системі владних відносин, яких до кінця 1990-х рр. намагалися дотримуватися послідовники з його команди – менш харизматичні й впливові, що поєднувалося і з політикою офіційного Києва,

спрямованою на позбавлення регіону його самобутності і надмірної амбіційності щодо участі в загальнонаціональній політиці [105]. «Виведення» В. Чорновола з політико-владних відносин області відбулося у 1992 р., коли він відмовився від пропозиції свого головного опонента по президентських перегонах – Л. Кравчука обійняти посаду Представника Президента України у Львівській області. Значною мірою це пояснювалося наростаючими соціально-економічними проблемами регіону, які місцева влада була неспроможною розв'язати, що позначилося на падінні рівня підтримки В. Чорновола, через що він вирішив зосередитися на політичній діяльності всеукраїнського масштабу. Цілком логічним (на той час це кадрове рішення відбувалося без втручання Києва), що вакантну посаду Представника Президента України в області за рекомендацією В. Чорновола посів перший заступник облради С. Давимука (1992–1994), який створив потужну реформаторську команду, до якої входили висококваліфіковані фахівці – не лише представники національно-демократичних сил, але й «старої номенклатури» (зокрема, в галузях АПК, комунального господарства, формування ринкової інфраструктури та грошової системи, культури тощо) [106], що на тлі традиційної для області боротьби з комуністами було новим явищем, спрямованим на консолідацію елітних груп, створення ефективного алгоритму суспільно-політичних відносин з одночасною маргіналізацією радикально-націоналістичної політичної опозиції.

Під проводом С. Давимуки, який, спираючись на напрацювання місцевих економістів, ще в умовах командно-адміністративної системи СРСР здобув досвід роздержавлення низки найбільших підприємств Львівщини (кондитерська фабрика «Світоч», СП Кондитерська фабрика «Галка», Виробниче об'єднання «Електрон» та ін.), в області у 1994 р. розпочався процес масової приватизації державних підприємств, за темпами якої регіон був серед лідерів країни. Цей процес, який через недосконалість законодавчої бази набув значною мірою стихійних форм і відбувався в інтересах партійної, директорської, регіональної та профспілкової еліт [107], не обійшовся без корупційних скандалів, що кидало тінь і на головного «адміністратора» області. Однак позиції С. Давимуки, особливо в умовах підтримки його дій з боку облради (на той час її очолював М. Горинь), залишалися стабільно високими [108], що вказувало на формування в регіоні владної коаліції елітних груп,

основу якої становив НРУ, адже його представники очолювали провідні політичні інститути області – посаду Представника Президента України, голову обласної ради, голову міста Львова. Реальний розподіл влади та ресурсів, діючі в регіоні «правила гри» в умовах загальної трансформації політичних відносин в Україні на той час мали безконфліктний характер по лінії відносин з «Центром», що нагадувало ситуацію «пакту еліт», коли в своїх діях провідні політичні сили країни (в цю схему вкладалася й еволюція Президента України Л. Кравчука – від «націонал-комуніста» до «націонал-демократа» [109]) мали спільну складову – остаточне усунення від влади колишньої радянсько-партійної номенклатури.

Виходячи з функціональних обов'язків, С. Давимука зробив кроки щодо посилення своєї персональної ролі у політичних відносинах регіону, будучи безпосередньо причетним до кадрової політики (включаючи призначення голів силових відомств області, заступників командувача Прикарпатського військового округу). Через це не стало особливою несподіванкою, коли з ліквідацією інституту Представників Президента України С. Давимука очолив Львівське регіональне відділення Фонду державного майна. Згадана посада, необхідні зв'язки і впливи (включаючи його статус функціонера НРУ, згодом ВО «Батьківщина»), а також перебування представників «команди Давимуки» в структурах облдержадміністрації, дозволяли йому ще тривалий час входити до кола найвпливовіших осіб регіону (зокрема, він декілька разів обирався народним депутатом України, намагався впливати і на вибори мера Львова [110]).

Заключний етап керівництва областю представниками «революційної хвилі» пов'язувався з М. Горинем, який у ранзі голови облради (1992–1997) був автоматично призначений головою Львівської обласної держадміністрації (1995–1997). Це призначення нового «політичного адміністратора» дозволило уникнути напруження у відносинах між «Центром» і «Регіоном», адже новообраний Президент України на той час не мав в області «своїї» команди з чиновників різних рангів, необхідного рівня підтримки суспільства*. Щодо

* На позачергових президентських виборах 1995 р. Л. Кучма у 1–2-му турах голосування набрав на свою користь у Львівській області лише 3,6% та 3,9% голосів – один з найгірших показників в Україні.

М. Гориня, то він, як помітний представник центристського напрямку національно-демократичних сил, безумовно залишався головним політичним актором Львівщини. Про це свідчило й те, що на виборах голови облради (1992) за нього проголосували дві третини депутатів. Проти його кандидатури виступали лише радикали, звинувачуючи його у «зраді» національних інтересів [111].

Натомість, як представник «старої» еліти, М. Горинь не вписувався в систему нових владних відносин, особливо в умовах їхньої комерціалізації, через що його відставка стала лише питанням часу. Він виявився «зайвим» як для Києва (через свою партійно-ідеологічну належність), так і для місцевого бізнес-середовища (через небажання бути лобістом різноманітних комерційних проектів, у перерозподілі власності, унеможлиблював чимало сумнівних схем з управління регіоном, які привнесли його наступники) [30]. Це вело до втрати популярності, важелів управління регіоном провідним політичним актором, спонукало й місцеві «бізнесово-підприємницькі групи» до пошуку потрібної особи «без комплексів», яка могла б сприяти розподілу «спільного пирога» [33]. Актуалізувало згадане те, що упродовж 1995–1996 рр. – піку масової приватизації у Львівській області були роздержавлені понад 3 тис. об'єктів [112], що призвело до появи численного прошарку підприємців, які стали потужними «гравцями» регіонального політичного простору. Наявність матеріальних статків (а разом з ними і відповідних зв'язків, впливів) відкривали перспективу для їхніх володарів у просуванні на державній службі, виборних органах, що швидко призвело до зміни соціального складу депутатського корпусу місцевих рад, коли в них, порушуючи принцип відмежування влади від бізнесу, на зламі ХХ–ХХІ ст. роль головного актора почали відігравати саме «політики-бізнесмени» – представники промислово-виробничої, фінансово-торговельної сфер. Показовим у цьому плані був склад Львівської обласної ради у 2006 р., серед депутатів якої комерційною діяльністю (переважно на посадах керівників) займалося понад 40% депутатів*. У Львівській міській раді (2006) частка підприємців, за деякими оцінками, сягала 70% [28, с.141]. У 2010 р. серед депутатського корпусу міської ради найбільший

* Підраховано автором за: Бізнес у Львівській обласній раді // Вголос. – 2006. – 5 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vgolos.com.ua/articles/biznes_u_lvivskiy_oblasniy_radi_102938.html?print

сегмент становили «керівники підприємств» – майже 40% (цей показник був приблизно удвічі більшим, ніж у міськраді Рівного, але удвічі нижчим від Донецька). Третю позицію за кількістю (після «приватних підприємців») займали представники гуманітарної сфери – 14%, що було найвищим показником в Україні [113]. Згадане явище привносило в політичні відносини області прогресуючу тенденцію непотизму, збільшувало корупційні ризики [114; 115], а отже, посилювало вплив неформальних інститутів у здійсненні політики.

Роль каталізатора у зазначеному процесі відігравав існуючий політичний режим в Україні, який, на переконання дослідників, сприяв утвердженню далеко не найкращих стандартів поведінки політичної еліти в регіонах, зокрема, так званої «латиноамериканської» моделі еліти. Її характерною ознакою було використання влади для забезпечення комерційних інтересів її носіїв, першорядності власних інтересів перед громадськими чи загальнонаціональними [21, с.28]. Наслідком цього явища, яке відображало незрілість правової системи держави, стало зрощення державного апарату і бізнесу, що стимулювало монополізацію політичного процесу, вело до формування «коаліції закритого типу» між політичною верхівкою регіонів та бізнес-елітою, формування домінуючої статусної групи, контроль над якою здійснював офіційний Київ.

Зростаючу роль у політичних відносинах області почали відігравати і фінансово-промислові групи (ФПГ), формування яких припало на другу половину 1990-х рр. Справа полягала у тому, що засадним принципом в їхній діяльності було досягнення ефективних форм представництва і захисту своїх інтересів у «Центрі». Через це серед різноманітних стратегій реалізації корпоративних інтересів ФПГ переважно застосовували найбільш вигідну для себе (водночас неефективну для регіону) стратегію «анонімної інкорпорації» в політичні структури «Центру», що стимулювало корупцію, орієнтувало еліту на здійснення патрон-клієнтельських зв'язків [116, с.127–128]. Вага останнього посилювалася тим, що, незважаючи на певні коливання, пов'язані зі зміною прав власності, участь «великого бізнесу» в політичному житті регіону була більш стабільною, ніж політичних акторів, які були пов'язані з *призначеннями* чи *виборами* (чиновники, депутати різного рівня, партійні функціонери).

Щодо регіональних ФПГ, то вони базувалися на незначних у масштабах країни місцевих ресурсах – харчова і переробна промисловість (АПК), енергетична, будівельна, туристична галузі тощо. У першому-другому десятиріччях ХХІ ст. помітними не лише в економічному, але й політичному житті області були такі лідери ФПГ – С. Сенчук (АПК), П. Димінський – свого часу «тіньовий олігарх №1 на Західній Україні» [117] (нафто-переробна галузь), Б. і Я. Дубневичі («залізнична група»). Вони (у зв'язку з «Центром» чи за власною ініціативою) були причетні до прийняття політичних рішень на рівні регіону, розподілу фінансових потоків, реально впливали на кадрові призначення у виконавчих структурах (обласна, районні держадміністрації), органах місцевого самоврядування, формування виборчих партійних списків від рад низової ланки до Верховної Ради України. Надаючи значення формуванню громадської думки, представники ФПГ стали помітними «гравцями» на медіа-ринку Львівської області. Так, у I–II десятиріччі ХХІ ст. в регіоні провідні інформаційні ресурси (передусім телерадіомовлення, Інтернету) входили до складу медіахолдингів, які очолювали П. Димінський (інформагенція ЗІК («Західна інформаційна корпорація»), телеканал ЗІК), Б. і Я. Дубневичі («Львівська газета», радіо «FM Галичина», телекомпанія Гал-ТБ, Інтернет-сайт Galnet.org), А. Садовий (ТРК «Люкс», Zaxid.net, Телеканал 24, Радіо 24) [35; 27] та ін.

Ефективним інструментом захисту інтересів бізнес-еліти Львівщини від коливань політичної кон'юнктури, конкурентів стало використання інституту політичних партій, що мало обопільну вигоду – «місцеві бізнесмени» надавали фінансово-матеріальну допомогу партіям, були істотними важелями для поширення їхніх впливів на місцях, останні виконували функцію політичного «прикриття» своїх спонсорів, зняття для проникнення до владних структур. У разі неможливості дотримання таких домовленостей представники бізнес-еліти змінювали свою партійну ідентифікацію, яка коригувалася залежно від пануючих у регіоні суспільно-політичних поглядів та «вимог» «Центру»*.

* Так, С. Сенчук, політичні впливи і статки якого безпосередньо залежали від належності до «партії влади», на початку своєї кар'єри (кінець 1990-х рр.) був функціонером АПУ. Після відсторонення від влади він після перемоги «помаранчевої революції» став членом нової провладної політичної партії – «Народний Союз Наша

Новим явищем у системі політичних відносин Львівщини у 1990-х рр., як і на всьому пострадянському просторі, стала організована злочинність, що було викликане запровадженням ринкових відносин, масовою приватизацією, а разом з тим, і беспорядністю держави справитися з цим соціальним злом. Основне поле діяльності криміналітету регіону на той час – рекет, контрабанда наркотиків, участь у міжнародному бізнесі викрадених автомобілів. Через особливу специфікацію – наймані вбивства – обласний центр, навіть, як відзначали експерти, претендував на неофіційний титул «українського Палермо» [118].

До кінця 1990-х рр. діями силових структур держави з організованою злочинністю як суспільним явищем було покінчено, хоча в області і надалі з високою інтенсивністю тривали процеси, пов'язані з незаконною підприємницькою діяльністю, перерозподілом сфер впливу і власності, рейдерськими захопленнями, замовними вбивствами. Лише упродовж 2000–2006 рр. жертвами злочинців, які так і не зазнали відповідальності, стали десять відомих бізнесменів [28, с.163]. Потреба захисту свого життя і статків стала одним з чинників, які штовхали львівських підприємців у «велику політику». Серед них – П. Писарчук, власник найбільшого у Львові Торгово-виробничого комплексу «Південний», на якого у 2000 р. був учинений невдалий замах. Він був функціонером провладних політичних партій – СДПУ(о), згодом ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, народним депутатом України кількох скликань. П. Писарчук двічі балотувався на посаду мера Львова.

Починаючи з середини 1990-х рр., як свідчили факти, що спорадично просочувалися у ЗМІ, представники злочинного світу, окрім проникнення в легальну економіку, розпочали «похід у політику», що, втім, не набуло масового характеру. Головним чином це проявлялося через поодинокі «просочування» «колишніх» кримінальних авторитетів як «бізнесменів» чи «політиків» до складу органів місцевого самоврядування (районних, міських, обласної ради) та навіть Верховної Ради України. «Легалізацію» колишні активні діячі

Україна». Б. і Я. Дубневичі тривалий час були головними «спонсорами» в регіоні ВО «Батьківщина», згодом партії «Відродження». Після перемоги Революції Гідності вони успішно співробітничали з ПАРТІСЮ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СОЛІДАРНІСТЬ». П. Димінський співпрацював з низкою політичних сил, з яких найбільш помітними були НРУ, ВО «Свобода», блок «Наша Україна», ПАРТІЯ РЕГІОНІВ, ВО «Батьківщина».

організованої злочинності здобували через членство в політичних партіях. Зокрема, це стосувалося ВО «Свобода», оприлюднення викри-вальних матеріалів щодо її зв'язків з кримінальним світом після пере-моги Революції Гідності [119; 120] стало однією з причин стрімкого падіння рейтингу партії як на Львівщині, так і країні в цілому*.

Наслідком концентрації матеріальних активів стало те, що у Львівській області станом на 2007 р. було зафіксовано 46 мільйонерів, кількість яких сягнула у 2010 р. 63 осіб (у межах країни частка мільйонерів становила близько 6%) [121]. Відсутність потужних виробничих комплексів, значна фрагментація економічного простору, що стримувало процеси монополізації, високий рівень конкуренції зі суб'єктами господарювання з інших регіонів створювало в області умови, за яких місцеві групи бізнес-еліти тяжіли до конкурентно-коаліційних відносин. Цю особливість Львівщини відзначали і аналітики журналу «Форбс» (2013): «Тут багато правильного і цікавого середнього бізнесу, який розвивається завдяки підприємницькій жилці, а не розпилу бюджетних коштів чи монопольному становищу... Місто [Львів – В. Я.] ніколи не було іграшкою олігархату» [122].

Разом з тим, особливістю економічної сфери області було те, що управління його виробничими «гігантами» різних форм власності («Львівська залізниця», «ДТЕК Західенерго», «Львівгаз», «Львів-обленерго», «Львівський лікєро-горілчаний завод», «Нафтопереробний комплекс – Галичина», «Львівський автобусний завод», «Львіввугілля», «Львівська пивоварня» (складова ПрАТ «Carlsberg Ukraine»), українсько-британське ТзОВ «Галка Лтд.», Львівська кондитерська фабрика «Світоч» та ін.) перебувало далеко за межами регіону (м. Київ, інші області України, РФ, Королівство Данія, Велика Британія, Швейцарія та ін.). «Відкритість» економіки Львівщини створювала додаткові канали впливу на політичні процеси, а зрештою, і на регіональний

* Деякі з впливових представників кримінального світу Львівщини брали участь й у позачергових виборах до Верховної Ради України у 2014 р., зокрема, за списками Політичної партії Громадянський рух України. У передвиборчій програмі партія закликала до боротьби проти чинної політичної еліти, яка характеризувалася як конгломерат «організованих злочинних угруповань (ОЗУ)», що захопили владу в Україні. Однак партія, як і її гасла, не здобула підтримки суспільства. За виборчим рейтингом вона серед суб'єктів виборів посіла 25-ту позицію (0,08% голосів), у Львівській області 24-ту позицію (Див.: Позачергові вибори народних депутатів України. 2014 // Центральна виборча комісія. Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp300?PT001F01=910>).

політичний режим, як з боку представників уряду, так і великих бізнес-структур країни*, належних до П. Лазаренка, Р. Ахметова, І. Коломойського, Д. Фірташа, Г. Суркіса та ін.

Вищенаведене підтверджувало точку зору, згідно з якою доля «несистемного» М. Гориня як керівника області була вирішена на найвищому рівні не на його користь. Залишалось лише провести потрібну кадрову заміну, встигнувши зробити це до початку проведення парламентських і місцевих виборів 1998 р. Якщо для усунення його з посади голови ЛОДА достатньо було Указу Президента України, то позбавлення керівництва в облраді вимагало дотримання необхідних процедур, що і було здійснено неопублічним способом. Згідно з деякими джерелами, прискорив розв'язання цієї проблеми безпосередньо Прем'єр-міністр П. Лазаренко, який виявив неабияку зацікавленість до ключових галузей економіки Львівщини – паливно-енергетичної, продовольчої, спиртової. Вже у 1996 р. головним постачальником газу у Львівській області стала підконтрольна Прем'єр-міністру компанія «Єдині енергетичні системи України». Була «підготовлена» й заміна М. Гориню в особі його заступника в облраді М. Гладія, який тривалий час працював на керівних посадах у сільському господарстві одного з районів Львівської області, мав досвід роботи в апараті ЛОДА. М. Гладій, не складаючи своїх повноважень в облраді, отримав високе призначення в уряді (завідділу з питань АПК і продовольства Кабінету Міністрів України), що дозволило йому сформувавши на базі «рідного» – Стрийського району Львівської області потужну депутатську «аграрну групу», яка і стала головним рушієм у боротьбі проти Гориня [33].

До кола останніх входили керівники підприємств аграрного сектору (колишні голови колгоспів), поява яких в облраді у 1994 р. була не випадковою. Саме вони в умовах економічної кризи стали головними фінансовими «спонсорами» регіональних осередків політичних

* Так, прямий зв'язок прослідковується між придбанням у 2006 р. групою «Приват» (І. Коломойський та ін.) 75% акцій ПАТ «Нафтопереробний комплекс Галичина» та успіхом на місцевих виборах 2015 р. новоутвореної ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – УКРОП». Її представництво становило 7% депутатського корпусу у Львівській обласній раді, 5% – у Львівській міській раді (Див.: Україна, Львівська обласна рада / Місцеві вибори 2015 року // Центральна виборча комісія: офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM057?PID112=12&PID102=2962&PF7691=2962&PT001F01=100&rej=0&pt00_t001f01=100).

партій, отримавши у вигляді «бартеру» мандати депутатів [30]. Намір же депутатської «аграрної групи» отримати гарантії щодо володіння ними відповідних ресурсів зумовлювало їхнє тяжіння до однієї з «партій влади» – Аграрної партії України (АПУ), створеної наприкінці 1997 р., агентами якої вони і виступали на Львівщині. Системний тиск з боку «Центру» та регіональних «опозиціонерів», що нагадувало «двірцевий переворот» [123], врешті-решт змусив М. Гориня, який «відмовився грати в команді чийогось клану та виконувати його замовлення» [33], залишити за власним бажанням на початку 1997 р. посаду голови ЛОДА, а невдовзі і облради*, які були заміщені ставлениками «Центру», функціонерами АПУ – вже згаданим М. Гладієм (ЛОДА) та О. Фурдичком (облрада)**.

Таким чином, на Львівщині першу хвилю «демократичних романтиків», представників контреліти 1990-х рр., які під гаслами повернення до історичних традицій, відродження національної державності очолили політичні процеси [81], з «подачі» Києва замінила «аграрна команда» (це стосувалося і відповідної кадрової «чистки» в облдержадміністрації та керівництві облради, «викорінення» «команди Гориня»), яка, як представник «номенклатурної системи», базувалася на нових свідомісних, морально-етичних принципах, насаджуваних у регіонах режимом Л. Кучми [105]. Ці події були синхронними із загальними тенденціями у розвитку «політико-культурних орієнтацій» владної політичної еліти України, її регіональних сегментів, коли на зміну першого етапу, так званого «романтичного» (1991–1994), прийшов «прагматичний» [124].

* Після відставки М. Гориня «конвертував» свій політичний капітал в економічну сферу, тривалий час обіймаючи керівні посади в структурі Західної регіональної митниці.

** О. Фурдичко спирався на потужний економічний і людський ресурс, очолюючи у 1990–1997 рр. лісове господарство Львівської області (генеральний директор Державного лісгосподарського об'єднання «Львівліс»). Починаючи з 1990 р. він двічі обирався до Львівської обласної ради. Створення під його егідою мережі організаційних структур АПУ, сприяння облдержадміністрації дозволило йому без проблем очолити у 1997 р. облраду. Тривалий час О. Фурдичко знаходився у резерві, будучи одним з головних претендентів на посаду голови ЛОДА. Однак після того, як він став народним депутатом України (1998), та разом з відходом від АПУ став «розкручувати» в столиці власний політичний проект (перший заступник голови Державного комітету лісового господарства України, перший заступник міністра охорони навколишнього природного середовища України у зв'язках з Верховною Радою України), він втратив зв'язки і реальні впливи в області.

Варто зазначити, що рішуча зміна ситуації у Львівській області була визначена об'єктивними обставинами. Так, ще з середини 1996 р., зі закінченням терміну Конституційного Договору між Верховною Радою України і Президентом України, Л. Кучма розпочав суцільну хвилю заміни голів облдержадміністрацій на тих, хто мав би неухильно проводити «президентську лінію» в областях. Виявлена нелояльність чи неспроможність тримати регіони під контролем стали підставою ротацій обласної владної вертикалі, які відбулися після парламентських і місцевих виборів 1998 р. (за отримання «незадовільного» результату щодо «партії влади») та напередодні президентських виборів 1999 р. (для підготовки «бажаного» результату).

До речі, централістські наміри Л. Кучми були «застраховані» під час місцевих виборів 1998 р., коли, всупереч Закону України «Про статус депутатів місцевих рад народних депутатів», значне представництво в депутатському корпусі (включаючи і керівництво радами) здобули голови держадміністрацій різного рівня, що створювало небезпеку узурпації влади, політичної корупції. Незважаючи на наступне роз'яснення Конституційним Судом України (1998), що подібне сумісництво може здійснюватися лише «тимчасово», «не на постійній основі», ця практика широко застосовувалася у Львівській області у подальшому, що створювало канали впливу виконавчої влади на органи місцевого самоврядування, їхнє підпорядкування останнім.

Щодо Львівщини, то стрімка зміна верхівки регіональної політичної еліти певною мірою скидалася на «політичне рейдерство». Останнє пов'язувалося з появою в області нового політичного гравця – АПУ, яка, виникнувши лише наприкінці 1996 р. і не маючи природного ґрунту для свого поширення, до початку ХХІ ст. завдяки підтримці «Центру» перетворилася на домінуючу політичну силу – «регіональну партію влади». Цей процес, враховуючи і прискорене «просування» в різних регіонах України структур НДП, нагадував відповідну «рознарядку» – окрім Львівської області у 1996–1998 рр. представники АПУ (чи близькі до неї «аграрники») очолили ще п'ять областей України.

Згідно з деякими даними, АПУ як «регіональна партія влади» на початковому етапі здійснювала активне проникнення в регіон «в тандемі» з НДП [125], однак у останньої, враховуючи гостру кризу промислового виробництва, шанси на зміцнення своїх позицій в області

були мінімальними. Набагато виграшною ситуація була з АПУ, яка розгортала свої організаційні структури, спираючись на групи регіональної еліти, пов'язані зі швидко прогресуючим агропромисловим комплексом (колишні голови колгоспів і радгоспів, місцева адміністрація, ФПГ), лісовим господарством, що були зацікавлені у партійній «парасольці», міцному лобі «аграріїв» у столиці. Наслідком цього стало те, що структури АПУ у Львівській області, партії, яка перетворилася на одну з найчисельніших партій України [126], її представництво в органах влади і місцевого самоврядування були одні з найпотужніших, що тривало до першого десятиліття ХХІ ст.*

Втіленню згаданого проекту центральної влади сприяло розпошення притаманних для Львівщини політичних партій національно-демократичного спрямування, їхня конкурентна боротьба між собою, втрата динаміки у розвитку такої потужної сили, як НРУ. Певну роль у проникненні в регіон АПУ (партії новітньої «державно-господарської бюрократії» [127]) відіграло й те, що керівництво НРУ знаходилося у близьких відносинах з Президентом України Л. Кучмою. Згадані політичні сили об'єднувала й спільна мета щодо витіснення з суспільно-політичного простору політичних партій «лівого» спрямування, передусім, КПУ, СПУ, СелПУ, що і відбулося у наступні роки. Ці обставини призвели до того, що у 1997 р., незважаючи на високі шанси таких відомих постатей, як В. Яворівський, Т. Стецьків, А. Ємець [128], ЛОДА очолив малопомітний до тих пір у політичному житті «господарник» – колишній представник партійно-радянської номенклатури, але представник АПУ М. Гладій, який виявився найзручнішою особою для «Центру» у проведенні відповідної політики в регіоні (головним чином в напрямі посилення його системної залежності).

* У 2004 р. обласна організація АПУ нараховувала 23 тис. членів та 1,3 тис. депутатів різних рівнів (Див.: Львівські варіанти Народного блоку Литвина // Вголос. – 2006. – 13 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/lvivski_varianty_narodnogo_bloku_lytvyna_103547.html?print). Однак уже через декілька років у зв'язку зі втратою урядового лобі партія (під новими назвами – Народна аграрна партія України, Народна Партія) перетворилася на одного з аутсайдерів Львівщини. У 2006 р. обласна організація партії нараховувала всього 3 тис. членів. Першу трійку регіональної партійної системи впевнено очолювали ВО «Батьківщина» (13,5 тис. чл.), НСНУ (10 тис. чл.) та НРУ (8,4 тис. чл.) (Див.: Особливості передвиборних програм політичних партій та передвиборних кампаній в окремих областях України. Львівська область // Національна безпека і оборона. – 2006. – №8. – С.12).

Кардинальна зміна ситуації та провідних політичних акторів у Львівській області, поява серед них «прагматиків», далеких від «революційних подій» початку 1990-х рр., відвертих провідників «лінії» Києва стала визначальною у тому, що регіон з цього часу розпочав еволюцію від «П'ємонту» (звичної дефініції, навколо якої гуртувалися місцеві елітні групи) до звичайної області, що ледве виділялася серед інших [129]. Значну роль у цьому відіграла й партійна складова (з огляду на потенційний електорат), що полягало у пришвидшеній розбудові мережі АПУ* в області, яка розглядалася як альтернатива поширенню у регіоні партіям національно-демократичного спрямування [123].

Домінація у владних структурах «політиків-адміністраторів» призвела й до появи тенденції, коли їхні представники почали використовувати свій високий політичний статус в особистих цілях. Тобто, здобуття політичної влади почало виступати не як «інструмент», а як «самоціль» політичної діяльності, враховуючи можливість отримання економічних дивідендів від політичного капіталу. В свою чергу, це передбачало як адаптування провідних політичних акторів до політичної кон'юнктури регіону, так і дотримання (головним чином) патронажно-клієнтельських «правил» у відносинах з «Центром».

Так, з періодом керівництва облдержадміністрацією М. Гладієм (який «легко адаптувався в систему і адаптував її під себе» [130] та його наступником С. Сенчуком (функціонером обласного масштабу АПК) упродовж 1997–2002 рр. на Львівщині пов'язувалися процеси «тотального переділу власності», починаючи з ліквідних галузей – харчової, горілчаної, ринку землі. З моменту призначення головою ЛОДА М. Гладій сформував свою команду, скориставшись при цьому відповідним ідентифікаційним маркером – новоутвореним політичним брендом АПУ. Обіймаючи вищу виконавчу посаду в області, М. Гладій одночасно очолював й обласну структуру партії. Політична вага «аграрників» у регіоні зросла у 1998 р., коли М. Гладій, ставши народним депутатом України, очолив АПУ, що створювало дієву «політичну парасольку» для його «регіональних підлеглих».

* Партійне будівництво «аграрників» доходило й до гротескних форм, зокрема, коли популярний футбольний клуб «Карпати» також був «приписаний» до АПУ.

Влада «команди аграрників» у Львівській області була значним чином легітимізована результатами місцевих виборів 1998 р., які принесли вражаючий успіх для АПУ. До Львівської облради було обрано 16% «аграріїв», які за чисельністю поступалися лише такій потужній силі, як НРУ (17% від складу ради)*. Результати парламентських та місцевих виборів 1998 р. давали обґрунтовані підстави національно-демократичним силам Львівщини, зокрема політичним партіям та громадським організаціям, об'єднаним навколо такої інституції, як «Український національно-патріотичний блок Львівщини», вже через декілька місяців після виборів констатувати прикрі реалії: «ми здобули власну державу та господарями в ній не стали. Поки ми боролися з більшовицькою потворою, спритні ділки різного роду... спільно з парткомуністичною номенклатурою... використали здобуту нами демократію для безкарного пограбування усіх нас», «вони тихцем крали, накопичували капітали і непомітно для нас стали господарями життя, а ми далі залишилися на власній землі наймитами» [131].

Політична кон'юнктура (під час виборів АПУ, як належну до «центристського табору»), активно підтримував Президент України Л. Кучма, структурні підрозділи Міністерства АПК, Всеукраїнська Рада колективних сільгосппідприємств, Українська ліга підприємців АПК, Асоціація фермерів України та ін.), союзницькі відносини між «аграрниками» та НРУ, підтримка з боку облдержадміністрації в результаті призвели до логічного результату – переконливої перемоги на виборах голови обласної ради, яким (66 голосів підтримки з 81) став «аграрник» С. Сенчук [132] – голова фракції АПУ в облраді, з 1997 р. (за сумісництвом) заступник голови облдержадміністрації з питань сільського господарства та продовольства. У 1999–2001 рр. він, очолюючи облраду, замінив на посаді голови ЛОДА свого протеже – М. Гладія. Поєднання двох найвищих посад в області давало можливість С. Сенчуку

* До речі, у Львові ситуація була докорінно відмінною. Позитивний імідж демократа-реформатора, підтримка таких партійних структур, як НРУ та НДП (що вказувало й на позицію офіційного Києва, який не бажав перемоги в обласному центрі опозиційних сил), дозволило без проблем у 1998 р. удруге посісти крісло голови міста одному з помітних функціонерів НРУ В. Куйбіді. Провідний передвиборчий слоган переможця – «Наше місто – перлина Європи». До міської ради увійшов лише один представник від АПУ (Див.: Депутати Львівської міської ради // Ратуша. – 1998. – 11 квітня. – С.3.).

почуватися цілком надійно, контролюючи основні суспільно-політичні і соціально-економічні процеси в області. Відповідним чином готувався і кадровий резерв, включаючи «просування» на ключові посади в структурах державної адміністрації функціонерів АПУ.

С. Сенчук «тримався» за посаду голови облради, адже він був призначений головою ЛОДА за декілька місяців перед президентськими виборами 1999 р., результати яких були прогнозовані (щодо перемоги на них Л. Кучми), але не давали гарантії щодо пролонгації повноважень. На час суміщення посад С. Сенчук отримував заробітну плану в облдержадміністрації, керуючи облрадою на «громадських засадах». Перші прояви позитивної динаміки в економічній сфері, приватизаційні процеси на селі, популістські дії в політичній сфері (у 2000 р. облрада під головуванням С. Сенчука прийняла рішення, що суперечило Конституції України, про заборону КПУ на території Львівської області) сприяли популярності і зміцненню позицій голови ЛОДА, який основну увагу приділяв звичній – господарській сфері. Зважаючи на це, наростаюча з боку політичних опонентів, керівництва деяких політичних партій (СДПУ(о), Українська республіканська партія «Собор») критика С. Сенчука щодо суміщення ним двох найвищих в області політичних посад сприймалася ним як така, що не варта уваги.

Однак ситуація для С. Сенчука вже на зламі 2000–2001 рр. змінилася на катастрофічну через наростаючу політичну кризу в країні, яка мала своє відлуння в регіоні. Він виявився безпорадним у протидії політичній опозиції, активізованій справою Гонгадзе та «касетним скандалом», початком антипрезидентських протестних акцій, до яких приєдналися обласні структури «правих» політичних партій, значна частина депутатів обласної ради. Це свідчило про втрату С. Сенчуком контролю над ситуацією, а разом з тим і політичного впливу. Ситуація загострювалася й через оприлюднення «брудних схем» у господарському житті регіону, до яких був причетний С. Сенчук, ймовірно трансформації їх в реальні кримінальні справи (тобто, він знаходився «на гачку» столичної влади), що дискредитувало як політичну владу загалом, так і провладну АПУ і ставило на порядок денний його відставку. Разом з тим, однією з вагомих причин краху політичної кар'єри С. Сенчука (який, на відміну від свого попередника, не мав надійного прикриття у верхніх ешелонах влади) став його наростаючий

конфлікт у політичній і економічній сферах з представником «клану Медведчуків» в області – головою обласної податкової адміністрації С. Медведчуком*, який був не проти очолити область.

Останні події, особливо на тлі загострення протистояння з політичною опозицією, змусили втрутитися «Центр», який упродовж першої половини 2001 р. «вивів з гри» С. Сенчука, який перестав вписуватися у систему владних відносин, прилаштувавши його подалі – керівником торговельної місії в Посольстві України в Болгарії**. «Статус-кво» «аграрників» в області, це нагадувало ситуацію з М. Горинем у 1997 р., було підтверджено адміністративними методами. Указом Президента України Л. Кучми С. Сенчук (з формулюванням за суміщення посад «на постійній основі») у березні 2001 р. був звільнений з посади голови ЛЮДА. Його замінив (повторно) М. Гладій. Довшою, враховуючи необхідність дотримання необхідних процедур, виявилася ротация голів Львівської обласної ради. Це було здійснено у липні 2001 р., коли облраду очолив колишній підлеглий (!) С. Сенчука

* Столичні зв'язки (передусім підтримка старшого брата – В. Медведчука, голови СДПУ(о), заступника Голови Верховної Ради України, з 2002 р. – глави Адміністрації Президента України) та вияви лояльності до регіональної влади (тимчасове перебування у лавах АПУ) дали змогу С. Медведчуку зробити у Львові блискучу кар'єру – спочатку очолити Львівську міську, а з 1998 р. – Державну податкову адміністрацію у Львівській області (ДПА), фактично «державу у державі». Ця база дозволила йому створити «паралельний центр влади», який, враховуючи власні інтереси, взаємодіяв з регіональною владою або був її опонентом. Спираючись на ДПА, перетворену у репресивний орган із залякування опонентів (підприємців, ЗМІ, місцевих депутатів та партійних активістів), проводячи звільнення з посад небажаних посадовців, масове рекрутування до лав СДПУ(о), С. Медведчук здобув контроль над ключовими силовими структурами області (Західною регіональною митницею, управлінням МВС), що дозволило йому стати на початку XXI ст. однією з ключових фігур у політичному житті регіону, так званим «тіньовим губернатором» (Див.: Лобан Ю. Слідами колишніх «есдеків». Сергій Медведчук та Ігор Шурма / Ю. Лобан // Форпост. Громадський портал Львова. – 2017. – 27 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forpost.lviv.ua/txt/personalii/3072-vchorashni-hospodari-lvivshchynu-slidamy-kolyshnikh-esdekiv>).

** Після завершення закордонного відрядження С. Сенчук повернувся на Львівщину як одна з найзаможніших осіб регіону. Наслідком його багаторічного перебування на адміністративних та господарських посадах стало те, що він очолив потужну в галузі агро-промислового комплексу ФПГ (корпорація «ЕкоЛан»). Затяжний конфлікт з податковою адміністрацією («кланом Медведчуків») прискорив зближення С. Сенчука з політичною опозицією, якій він надавав фінансову допомогу. Після перемоги «помаранчевої революції» на початку 2005 р. С. Сенчук став членом політичної партії «Наша Україна», що відкривало йому шлях для відновлення політичної кар'єри в регіоні. Однак замах на його життя у листопаді 2005 р. це унеможливив.

Я. Гадзало (член АПУ, перший заступник голови облдержадміністрації)*.

Відрядженому до області М. Гладію було дане завдання, окрім відновлення контролю над областю, провести на «належному рівні» і виборчі перегони у 2002 р. (парламентські, місцеві), що стосувалося просування інтересів провладного Виборчого блоку політичних партій «За Єдину Україну!». Однак його управлінського хисту, що базувався на «підклимних іграх», типових для вихідців з радянської адміністративно-командної системи, використання адміністративного фактора в умовах розбалансування обласної адміністративної вертикалі (виявів прихованого саботажу з боку деяких районних держадміністрацій), яка почала працювати за принципом «виконати завдання за будь-яку ціну» [123], для цього виявилось замало, викликаючи наростаючу недовіру й спротив політичних опонентів, суспільства. Поразка цієї політичної сили, яка на виборах до Верховної Ради України отримала на Львівщині один з найгірших результатів, зумовила кінець в області політичної кар'єри М. Гладія [133].

Уже у наступному після виборів місяці головою ЛОДА було призначено колишнього члена НДП М. Янківа (квітень 2002 р.), що, відображаючи гостру кадрову кризу АПУ[26], практично завершувало «еру аграрників» у Львівській області. Поява на посаді голови облдержадміністрації «менеджера-управлінця» було компромісним рішенням, адже на неї претендували більш потужні «політичні гравці» – міністр економіки України О. Шлапак, майбутній міністр транспорту України Г. Кирпа, голова Закарпатської облдержадміністрації Г. Москаль, голова обласної податкової адміністрації С. Медведчук, голова Львівської облради Я. Гадзало та ін. Призначення М. Янківа, що мав імідж науковця-економіста з великим досвідом управлінця обласного масштабу, не пов'язаного з гострим партійним суперництвом, для

* Насправді, це було втіленням схеми, розробленої самим С. Сенчуком, який, намагаючись утриматися при владі (головою ЛОДА), на початку 2001 р. мав намір позбутися обов'язків головування в облраді. За його сприяння під час довиборів до облради по одному з районів області (лютий 2001 р.) з великим відривом від інших кандидатів переміг Я. Гадзало (Див.: Нагорна Т. Сенчук пішов у відставку: У нього не було іншого виходу / Т. Нагорна // Поступ. – 2006. – 6 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://postup.brama.com/010706/102_1_1.html). Обрання з переконливим результатом останнього, як члена «команди» облдержадміністрації, головою ради (майже дві третини голосів облради) було лише «справою техніки».

центральної влади було найбільш виграшним. Це дозволяло знизити рівень напруги, натомість, зберегти вплив у регіоні. Поява на політичному олімпі області М. Янківа, що було головним, не викликала і різкої негативної реакції з боку регіональної еліти Львівщини [134], серед якої ширилися опозиційні настрої.

Останнє набуло особливої актуальності у 2002 р., коли обласну раду очолив представник від опозиції М. Сендак, що призвело до наростання протистояння між виконавчою гілкою влади та обласним органом самоврядування, вперше створивши прецедент до утворення двох центрів тяжіння політичної влади в регіоні. Варто зазначити, що обрання головою облради маловідомого в політиці М. Сендака (на той час директора районного автотранспортного підприємства) стало можливим за рахунок сприяння Виборчого блоку політичних партій «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна» (далі – «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна»)), але головним чином завдячуючи підтримці регіональної бізнес-еліти, лідера однієї з ФПГ області П. Димінського. У цьому разі інтереси груп регіональної еліти зійшлися у боротьбі проти спільного ворога – СДПУ(о) («партії всемогутнього Медведчука») та її основної «зброї» – податкової адміністрації [135].

Результати місцевих виборів 2002 р. у Львівській області, значна ротація складу депутатського корпусу на рівні області та районів (понад 60% [136]), повне оновлення мерів міст вказували не лише на втрату довіри до цих інститутів з боку суспільства, але й на недостатній рівень консолідації регіональної політичної еліти, відсутність спадкоємності політичної влади. Використання адміністративного фактора, політичної мімікрії регіональної еліти дозволило на певний час зберегти контроль над органами місцевого самоврядування провладним політичним силам. Так, більшість з мерів міст обласного підпорядкування були належні до АПУ. Членами та прибічниками цієї партії (на той час це був феномен для Львівщини) виявилася і більшість з голів районних рад, депутатського корпусу районних рад, сільських голів. Лише у складі облради та Львівської міської ради перевага була на боці опозиційних політичних сил, належних до «Блоку Віктора Ющенка «Наша Україна» [3, с.180].

Значною мірою ця перемога була досягнута за рахунок Львова, традиційного для міста «клімату» суспільно-політичних відносин, який передбачав відкритість, альтернативність, надання переваги демо-

кратичним процедурам, наявності потужних місцевих груп політичної еліти, їхньої спроможності до консолідованих дій, співпраці з політичними силами, центри яких знаходилися поза межами регіону – головним чином з «Блоком Віктора Ющенка «Наша Україна» та Виборчим блоком політичних партій «Виборчий блок Юлії Тимошенко» (БЮТ). Так, ще наприкінці 2001 р. депутатами Львівської міської ради було присвоєно звання «Почесний громадянин міста Львова» Прем'єр-міністру України В. Ющенку*. На початку 2002 р. у Львові (за ініціативи маловідомого на той час депутата міськради, директора Інституту міста А. Садового) була розгорнута активна кампанія з проведення у день виборів 31 березня 2002 р. (за прикладом Харківської міськради) міського консультативного референдуму за надання Львову статусу «міста державного значення», що передбачало перетворення його на один з «метрополійних центрів України» (до кола таких міст мали входити Київ, Харків, Одеса, Львів [137]). Вважалося, що за рахунок втілення проекту місто мало розширити свої владні повноваження, значно збільшити рівень державних асигнувань. Однак, незважаючи на те, що ідею референдуму підтримали понад 100 тис. львів'ян [138], його проведення було унеможливлене через позицію чинного на той час мера Львова (В. Куйбіди), який розглядав ці ініціативи як технологію виборчих конкурентів. Зрештою, це обернулося для нього, як і для його політичної сили, нещодавно пануючої в області – НРУ, несподіваною поразкою на виборах міського голови Львова й перемогою чергового «мера-інтелектуала» (Л. Буняка), який спирався на підтримку нового «політичного гравця» регіону – БЮТ [38].

Варто звернути увагу на таке: підводячи підсумки 2002 р., який започаткував процес завершення «ери» владарювання в регіоні провладних політичних партій – на той час АПУ, НДП, СДПУ(о), експерти були схильні вважати, що найвпливовішим політиком у Львівській області і далі (за рахунок підконтрольного кадрового потенціалу) залишався С. Медведчук. Другу позицію у рейтингу посів голова ЛОДА М. Янків, за ним йшли представники силових відомств. Голова облради М. Сендак займав незвичну, однак реальну – 11-ту позицію у загальному рейтингу політиків [139].

* Перед ним у 2001 р. такого звання був удостоєний Іван Павло II (Папа Римський).

Ситуація пояснювалася тим, що після невдалої спроби усунення від влади в області АПУ, здійсненої у 2000–2001 рр., «клан Медведчуків» під вивіскою СДПУ(о) вже у 2002 р. розпочав підготовку до майбутніх президентських виборів. Зважаючи на маргінальний результат, досягнутий у Львівській області «есдеками» на парламентських виборах 2002 р. (2,3% голосів виборців), ця політична сила намагалася за рахунок посилення своїх впливів у виконавчих структурах, органах місцевого самоврядування завершити «період невизначеності» в регіоні на свою користь.

Втілювати ці настанови мав С. Медведчук, який, перетворившись на потужного регіонального політичного гравця, почав сповідувати радикальну стратегію «боротьби проти всіх». Саме ці причини, а також неможливість встановлення контролю над черговим головою ЛОДА, до того ж запідозреного у лобюванні інтересів «донецької групи» [140], призвели до того, що С. Медведчук виявився причетним до «атаки» проти М. Янківа, відставка якого і відбулася влітку 2003 р. Однак переможцем у боротьбі за домінування в області, арбітром у якому виступав офіційний Київ, стали інші. Ресурсів «клану Медведчука» виявилось замало, щоб перетворити область на «заповідник «есдеків». Так, головою Львівської облдержадміністрації став «господарник», безпартійний О. Сендега (перший заступник М. Янківа), що вписувалося в систему стримувань і противаг, яка набула поширення за часів Президента України Л. Кучми. Це призначення (за характером – технічне) аналітики пояснювали як наслідок компромісу, досягнутого у вищих ешелонах влади між В. Януковичем («донецька група»), В. Медведчуком та Г. Кирпою, який мав забезпечити перетворення СДПУ(о) та ПАРТІЇ РЕГІОНІВ на головних «політичних гравців» області [141]. Висока посада О. Сендеги, який позиціонував себе як «аполітичного керівника», свідчила про кризу традиційних політичних акторів регіону, відсутність «нових еліт, здатних боротися за владу» [142]. Насправді, новий очільник ЛОДА за лаштунками аполітичності (адекватно розуміючи пануючі опозиційні настрої в області, обласній раді) виявляв якості досвідченого «апаратника», набуті за попередні майже двадцять років перебування на різних керівних посадах. Через це, будучи ставлеником Г. Кирпи та «есдеків», О. Сендега сприяв посиленню в органах владної вертикалі, в бізнес-сфері впливів представників СДПУ(о). Надаючи ж належне тиску «донецького

клану», за його участі у складі Львівської облради напередодні президентських виборів 2004 р. було утворене об'єднання депутатів «Регіони України» [143].

Можливо, саме такий «фасадно-нейтральний» статус голови ЛОДА влаштував Президента України Л. Кучму, який усвідомлював, що його ставленик на президентських виборах – чинний Прем'єр-міністр В. Янукович міг розраховувати в області на мінімальну підтримку. Через це центральна влада не висувала перед О. Сендегою «надзавдання» («результат за будь-яку ціну») на період виборів, що могло дискредитувати владу, загострити суспільно-політичну ситуацію, в чому не було сенсу.

На практиці, ця функція тиску на опозицію, небажаних виборчих конкурентів була «делегована» іншому політичному актору – С. Медведчуку, що системно і брутально втілювалося у життя за декількома напрямками під прикриттям апарату податкової адміністрації, прокуратури, МВС, організацій СДПУ(о) упродовж 2004 р. Зокрема, була здійснена спроба (включаючи адміністративний тиск чи банальний підкуп депутатів) досягнути домінування у Львівській обласній раді. «Головному податківцю» області, незважаючи на те, що у 2002 р. до облради увійшло всього чотири «есдеки» (!), вдалося створити депутатську групу «Соціальна справедливість» (28 депутатів) [3, с.179], друге за чисельністю депутатське об'єднання*, з допомогою якого він блокував роботу облради, безрезультатно намагаючись відсторонити від посади її очільника М. Сендака (фракція «Наша Україна»). Проти останнього були розпочаті і слідчі дії з наміром відкриття кримінальної справи. Подібні спроби щодо досягнення домінування СДПУ(о) були здійснені й у Львівській міській раді.

Однак завдяки консолідації опозиційних сил, втілення ефективних стратегій адміністративний ресурс був значною мірою нейтралізований. Зокрема, з боку керівництва облради були здійснені заходи, спрямовані на захист депутатів від тиску влади. До них були залучені як широкі кола громадськості (народні віча, пікети), народні депутати України,

* Згідно з деякими джерелами за вступ до депутатської групи «Соціальна справедливість», яку очолював С. Медведчук, депутатам пропонувалося винагородження у 30 тис. дол. США, ще 1 тис. дол. США пропонувалося щомісяця (Див.: Романюк А. Львівщина: портрет на фоні президентських виборів-2004 / А. Романюк, Л. Скочиляс, Ю. Шведа, М. Бучин, В. Варгас. – Львів: ЦПД, 2004. – С.82).

так і ОБСЄ, низка іноземних дипломатичних представництв, що надало акціям суспільного резонансу. У конфлікт було змушене втрутитися і керівництво Верховної Ради України [23, с.82–85]. Зрештою, ця ситуація привела до об'єднання провідних елітних груп Львівщини з метою «витіснення» С. Медведчука з регіону. Офіційно йому було висловлена з боку облради недовіра («зловживання службовим становищем»), що було продубльовано скаргами-зверненнями до Президента України Л. Кучми, Прем'єр-міністра В. Януковича. Досить тривала проблема, пов'язана з «кланом Медведчуків», «була знята» на початку 2004 р. з переведенням С. Медведчука з підвищенням у Київ.

Напередодні ж головної політичної події країни – президентських виборів 2004 р. в області виявилось декілька політичних центрів впливу, результат боротьби між якими мав підвести ризику владі АПУ–СДПУ(о) в регіоні. Станом на 2004 р. експерти львівського Центру політичних досліджень визначали декілька таких центрів, які мали різний ступінь впливу на прийняття політичних рішень, розподіл фінансових потоків, контроль над силовими структурами тощо. До одного з провідних «первинних центрів впливу», які знаходилися у Києві, зараховувалася Адміністрація Президента України (на персональному рівні – В. і С. Медведчуки). На регіональному рівні він мав домінуючий вплив на силові відомства Львівщини (УВС, податкова адміністрація, митниця, суди), структури СДПУ(о), включаючи її депутатські фракції. Окрім мережі підконтрольних ЗМІ (газети «Молода Галичина», «Україна і час», на той час – інформагенції ЗІК та ін.), політична група мала значний вплив на обласне державне телебачення і радіо.

Конкуруючу позицію до означеного займав інший «первинний центр впливу», який уособлювався з міністром транспорту та зв'язку України Г. Кирпою, що спирався на обласну вертикаль адміністративної влади, включаючи голову ЛОДА О. Сендегу, керівництво Львівської залізниці. В інформаційному плані центр володів Незалежною телевізійною агенцією (НТА), газетою «За Вільну Україну», активно співробітничав з іншими регіональними ЗМІ. Згадані політичні угруповання мали монопольні можливості на прийняття політичних рішень, кадрову політику, розподіл державного бюджету, важелі впливу на діяльність більшості підприємницьких структур. Однак були й слабкі сторони – негативне ставлення до них з боку більшості населення регіону, низький рівень впливу на громадську думку.

До «вторинного центру впливу» належало регіональне політико-економічне середовище опозиційного виборчого «Блоку Віктора Ющенка «Наша Україна»^{*}, яке було інтегрованою частиною загальнонаціональної структури. Ця політична сила, інтереси якої представляли популярні ЗМІ («Високий Замок», «Поступ», «Львівська газета», ТРК «Люкс» та ін.), базувалася на найбільших депутатських фракціях в обласній та Львівській міській радах, виборних працівниках органів місцевого самоврядування, вона користувалася домінуючою підтримкою населення області. Серед її проблем були: відсутність впливу на владні рішення та кадрові призначення, істотної підтримки з боку «великого бізнесу».

Значну увагу експерти приділяли й оцінці «потенційних центрів впливу» у Львівській області, серед яких на той час виділялася «група А. Садового». Вона була представлена низкою підприємницьких структур, ЗМІ (газета «Поступ», ТРК «Люкс»^{**}, журнал «Місто» та ін.), мала позитивний імідж серед населення [23, с.53–56].

Щодо формального політичного керівника області – голови ЛОДА О. Сендеги, то його надмірна обережність зіграла з ним «злий жарт». Виявилося, що він упродовж року так і не спромігся створити власну «команду» управлінців, не набув (!) інструментів впливу на більшість керівників районних держадміністрацій, призначення яких відбулося за його попередників (з них близько половини були пов'язані з СДПУ(о), інші – «залишки» «аграрників» та особи, близькі до олігарха П. Димінського). Коли ж стало зрозуміло, що чинний голова облдержадміністрації не є «активним гравцем», епіцентр політичного життя перемістився до опозиційної обласної ради [32]. Логічним видавалося й наступне – в умовах наростаючої політичної кризи, що супроводжувала президентську виборчу кампанію 2004 р., з боку облради був здійснений тиск на голову ЛОДА (приводом чого була

^{*} До нього входили авторитетні в області політичні партії національно-демократичного спрямування – НРУ, УНП, ПРП, КУН.

^{**} Про вагу згаданих інформаційних каналів, їх потенційних можливостей у формуванні суспільних настроїв, зокрема у «просуванні» особи А. Садового, можуть свідчити дані 2005 р. Аудиторія «Радіо «Люкс» охоплювала 34% мешканців Львова, «ТРК Люкс – Новий канал» – 44%, газети «Поступ» – 15% (Див.: Звіт про результати соціологічного дослідження населення міста Львів // Київський міжнародний інститут соціології: офіційний сайт. – 2005. – 20 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=475&page=62>).

недостатня боротьба з корупцією чи невизнання перемоги на президентських виборах В. Ющенко), якому упродовж листопада–грудня 2004 р. двічі висловлювалася недовіра [102]. Розуміючи відсутність шансів зберегти посаду за будь-якого результату виборів, О. Сендега ще у грудні 2004 р. написав заяву на звільнення за власним бажанням.

Новий шанс, що відбувалося в умовах розв'язання конфлікту між групами еліт «регіонів-донорів» та «регіонів-споживачів», для формування суспільно-політичних відносин у регіоні, в яких би місцева еліта змогла, нарешті, відігравати ключову роль, з'явився в умовах перемоги «помаранчевої революції». Ця знакова для країни подія разом з повною зміною владної виконавчої вертикалі на тлі процесів демократизації політичних відносин у країні створювала підстави і для втілення нового різновиду регіонального політичного режиму. Цьому сприяла й відсутність істотних ідеологічних розбіжностей між основними політичними акторами області, належних до різних груп «помаранчевого табору» – вони мали ситуативний, неантагоністичний характер, що створювало сприятливі умови для застосування такої форми взаємодії владних суб'єктів, як політична боротьба за принципом «гри з позитивною сумою» (Дж. Сарторі), для якої була характерною практика «переговорів» та «компромісів». Політична однорідність головних політичних акторів, підтримка з боку провідних сил бізнес-еліти, які пов'язували з політичними змінами формування цивілізованого бізнес-клімату, сприяли утвердженню в сфері політичних відносин області принципу політичного плюралізму – найбільш дієвої форми співіснування груп політичної еліти, які, розуміючи потребу у взаємовигідній співпраці, в умовах множинності позицій, потреб та цілей у своїх стратегіях прагнули до підтримки балансу інтересів.

Наразі, нові політичні реалії створювали ґрунт й для зміни відносин по лінії «Центр–Регіон». За визначенням експертів, місцеві групи політичної еліти Львівщини бачили алгоритм їхньої гармонізації за принципом – «щоб їм не заважали» [21, с.140], маючи надію й на набуття ними загальнонаціонального статусу. Однак політична залежність регіону від Києва аж ніяк не зменшилася. Взаємовідносини «Львів–Київ» і надалі (в умовах відсутності в столиці потужного галицького лобі) характеризувалися нестабільністю, спонтанністю,

непублічністю, вони реалізовувалися в умовах персональних домовленостей, групових лобіювань чи гострої необхідності [28, с.148]. Підпорядковані інтересам функціонування політичної системи вже на початку 2005 р. дії новообраного Президента України В. Ющенка були спрямовані на посилення в регіоні владної вертикалі, включаючи й усунення з провідних ролей у політичному житті колишніх союзників з «помаранчевого табору», головним інструментом чого була облдержадміністрація. Через це, замість консолідації регіональної еліти, в області відбувалися процеси посилення конкуренції, загострення конфлікту групових чи персональних бізнес-інтересів, боротьби за політичний вплив [144], що охопило всі рівні влади.

Передусім, це було пов'язано з новим головою ЛОДА П. Олійником (2005–2008), який на момент обрання не мав напрацьованих системних зв'язків, кадрового потенціалу, адже його політична і комерційна діяльність здебільшого не виходила за межі провінційного Червоноградського району Львівської області. Лише обрання його народним депутатом України у 2002 р. від Виборчого блоку політичних партій «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна», але головним чином – головування в обласному виборчому штабі В. Ющенка* на президентських виборах 2004 р., дало П. Олійнику можливість увійти до близького оточення майбутнього Президента, сприяло його політичній кар'єрі. Однак рішучі кроки нового глави облдержадміністрації щодо утвердження своєї провідної ролі в регіоні, намагання привласнити права на ухвалення політичних рішень створили йому більше проблем, ніж здобутків. Це стосувалося і кадрової політики П. Олійника, його намірами формування політичної команди виключно «під себе», прискореною розбудовою структур пропрезидентської партії НСНУ, що порушувало політичні домовленості з «помаранчевими» союзниками. Як виявилось, адміністративних методів у здійсненні контролю над регіоном П. Олійнику, який вступив у конфлікт з низкою місцевих груп еліт, бізнес-середовищем, виявилось недостатньо, через що він продовжував нагадувати «технічного», тимчасового політичного лідера. Про це вказували і дії Президента України В. Ющенка, який вже у

* Одним з претендентів на цю багатообіцяючу посаду був місцевий олігарх П. Димінський, але хитання останнього між політичними конкурентами – «Нашою Україною» і ПАРТІЄЮ РЕГІОНІВ позбавило його можливості володіння цією – однією з ключових посад у регіоні.

2005 р. завдав нищівного удару по його репутації як самодостатнього політика, значно обмеживши самостійність голови ЛОДА в силовому блоці (структури МВС, податкової адміністрації [145]).

Хоча до своїх заслуг голова ЛОДА долучав початок «ренесансу економіки та інших сфер життя» в області, досягнення незалежності (!?) від місцевих олігархів і «Центру», його рішучі кроки щодо встановлення нових «правил гри» політичних відносин, боротьби з корупцією та «політичними реваншистами» (до них зачислялися переважно належні до «групи СДПУ(о)») здебільшого залишалися на рівні прожектів [146]. Суперечливі ж дії П. Олійника по формуванню районних державних адміністрацій, які заміщувалися значною мірою за рахунок «перевічених кадрів» – екс-очільників районних виборчих штабів на виборах Президента України у 2004 р., з яких лише поодинокі мали необхідний управлінський досвід, в результаті призвели до розбалансування відносин між головними політичними акторами області, а відтак і до втрати важелів політичного впливу голови облдержадміністрації.

Нові кадрові призначення давали обґрунтований привід для тверджень, що вони обіцяли бути «найскандальнішими кадровими рішеннями» за всі роки незалежності України [34]. Свій вплив на персональний склад голів райдержадміністрацій справив досягнутий компроміс (причому на рівні столичних домовленостей) щодо квотно-партійного принципу заміщення посад, що значно ускладнило владну конструкцію в області. Загалом, вакантні посади голів райдержадміністрацій отримали: 6 представників від Української Народної партії, 5 – НРУ, 2 – Конгресу Українських Націоналістів, 2 – партії «Наша Україна», по одному – ВО «Батьківщина», УРП «Собор», ВО «Свобода», партія Християнсько-Демократичний Союз, 1 – безпартійний. Процес призначення голів райдержадміністрацій нагадував торг між головою облдержадміністрації з політичними партіями, низка з яких на той час не мала достатнього кадрового ресурсу [147]. Роль же «розмінних монет» відігравали райони області. Як наслідок, з 20 голів районних держадміністрацій третина мала власний бізнес, кожен третій був негативно зустрінутий на місцях (зокрема, з боку районних рад), що посилювало соціальну напругу в регіоні [148].

Уже на початку каденції П. Олійника звинуватили як політичні опоненти, так і його однопартійці у використанні адміністративного

ресурсу, «перетягуванні» до владних посад колишніх колег з Червонограда (поява у владі «червоноградської групи»), що призвело до відновлення в області протистояння між облдержадміністрацією та облрадою, а на персональному рівні – між П. Олійником (НСНУ) та головою облради М. Сендаком (ВО «Батьківщина»)*, олігархом П. Димінським (неформальним «патроном» облради [145]), тим більше, що останній намагався налагодити взаємодію з президентською вертикаллю «без посередників».

У зв'язку з цим значну увагу в своїй діяльності П. Олійник звертав на місцеві вибори 2006 р., які мали підтвердити його домінуючу роль у регіоні. Про це свідчило й те, що голова облдержадміністрації очолив виборчий список Блоку «НАША УКРАЇНА» до облради. Список блоку був посилений і за рахунок включення до нього під №2 «політичного брэнда» – М. Гориня (на той час пенсіонера). Результати ж виборів виявилися не переконливими. У новому складі облради Блок «НАША УКРАЇНА» здобув мінімальну перевагу – 37% мандатів депутатів, що не завадило створенню лояльної депутатської більшості, а відтак і обранню головою облради М. Сеника (НСНУ, один з «червоноградської групи»). Він тривалий час обіймав керівні посади в області, а з 2005 р. був першим заступником П. Олійника. Тоді ж заступником голови облради було обрано М. Гориня**. Шанси ж екс-голови облради М. Сендака знову очолити інституцію були наперед програшними. Разом з тим привертають увагу наступні дії М. Сендака, який після виборів призупинив своє членство у фракції БЮТ, а згодом був призначений радником Президента України В. Ющенка, що цілком вкладалося в схему щодо послаблення політичного конкурента.

* Насправді, це було протистояння на регіональному рівні між прибічниками Президента України В. Ющенка, який стрімко втрачав свою популярність, і Прем'єр-міністра України Ю. Тимошенко. Зміна настроїв, лояльності груп регіональної політичної еліти Львівщини стала помітною вже на початку 2005 р., що було відображено «перетіканням» частини депутатів місцевих рад від «нашоукраїнських» та проєсдеківських фракцій до ВО «Батьківщина» (Див.: Рейтинг політичних партій на Львівщині // Вголос. – 2005. – 1 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vgolos.com.ua/articles/reutyng_politychnyh_partiy_na_lvivshchyni_105912.html?print).

** У 2009 р., що повторювало ситуацію 1997 р., М. Горинь, який не «вписувався» в комерціалізовані політичні відносини області (де керували «сірі кардинали» піщаних кар'єрів», «сірі кардинали» гірничих відводів, земельних ділянок і комунального майна» (Див.: Горинь – політик з великої букви П // Вголос. – 2009. – 4 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vgolos.com.ua/articles/goryn_polityk_z_velykoi_bukvy_p_112126.html?print) внаслідок кулуарних домовленостей був усунутий зі своєї посади.

До здобутків президентської вертикалі, враховуючи, що на місцевих виборах 2006 р. представники Блоку «НАША УКРАЇНА» здобули відносну перевагу серед депутатського корпусу лише у 14 районних радах (в 6 – БЮТ) [149], можна було зарахувати й перемогу на виборах міського голови Львова А. Садового (член НСНУ у 2005–2010 рр.), який з цього часу на багато років опинився в епіцентрі політичного життя обласного центру (а водночас і цілого регіону), адже він володів значними політичними, адміністративними і медійними ресурсами [150]. Значна роль у його перемозі належала безпосередньо П. Олійнику, який «розчистив шлях» до здобуття посади голови міста своєму ставленику, домігшись напередодні виборів за підтримки низки фракцій міської ради відставки чинного на той час мера Львова.

Загалом, кадрові призначення у виконавчій вертикалі, результати місцевих виборів 2006 р. внесли новий зміст у гуртування регіональної політичної еліти навколо полюсів впливу – облдержадміністрації, облради та Львівської міської ради, які перебували під домінуючим впливом/патронатом пропрезидентської партії НСНУ, що зберігалось до початку «ери» президентства В. Януковича. Разом з тим, була помітною втрата позицій у регіоні пропрезидентських політичних сил, що зафіксували позачергові парламентські вибори 2007 р., коли вперше відбувся перехід лідерства у суспільних симпатіях до БЮТ, основу якого становило ВО «Батьківщина». Зрозуміло, що це змусило Президента України В. Ющенка безпосередньо зайнятися проблемою головного політичного адміністратора області, відставка якого очікувалася ще наприкінці 2005 р. Тим більше, що імідж П. Олійника як політика зазнав значних втрат. Починаючи з 2006 р. він за своїми функціональними обов'язками був вимушений виконувати розпорядження непопулярного в регіоні Прем'єр-міністра В. Януковича, а куратором області став одіозний міністр М. Азаров. Можливо, що певним стримуючим чинником очікуваної відставки було коло ймовірних претендентів на посаду – відомих бізнесменів (у тому числі з-поміж «сірих кардиналів», як, наприклад, П. Димінський), екс-чиновників, політиків регіонального рівня, призначення яких могло посилити напругу між політичними акторами області [145].

Виходом з цієї ситуації стало призначення на початку 2008 р. нового голови ЛОДА М. Кметя – безпартійного, рівновіддаленого від

груп політичного впливу, президента холдингу з виробництва і продажу мінеральних вод, з особливих відзнак якого було те, що він, за версією журналу «Форбс», входив до рейтингу «200 найбагатших людей України». Це кадрове призначення (абсолютно несподіване для «всього львівського політичного бомонду» [151]) вказувало на існування потужних непублічних політичних сил, які стояли за новим «політичним адміністратором» області й розцінювалося експертами як таке, що здійснене «не за звичними схемами» [152], адже було вирішене без участі голови Секретаріату Президента України (В. Ба-логи), без погодження з Прем'єр-міністром України (Ю. Тимошенко). Зважаючи на це, представники від БЮТ час від часу порушували проблему голови ЛОДА, актуалізуючи проблему його «тимчасовості», що залежало від розкладу політичних сил у столиці. На практиці ж, М. Кміть не виявляв особливих політичних амбіцій, включаючи і прагнень щодо створення «своєї команди», що пов'язувалося з незначною ротацією кадрового складу виконавчих структур області*, намагався дотримуватися принципу «status quo», що дозволило йому без проблем упродовж двох років керувати Львівщиною**. Не стало

* Згідно з деякими даними «кадрова пасивність» М. Кметя була наслідком того, що ці питання були прерогативою Секретаріату Президента України (Див.: Іван Денькович: Я вірю в патріотизм депутатів міськради, які можуть особисто долучитися до фінансування будівництва стадіону // Вголос. – 2009. – 10 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vgolos.com.ua/articles/ivan_denkovych_ya_viryu_v_patriotyzm_deputativ_miskrady_yaki_mozhut_osobysto_doluchytysya_do_finansuvannya_budivnytstva_stadionu_100230.html?print).

** Діяльність М. Кметя запам'яталася його ініціативами щодо налагодження співпраці з народними депутатами України, які представляли Львівщину, з метою пошуків шляхів спільного подолання проблем законодавчого поля, впровадження на Львівщині експерименту щодо зміни адміністративного устрою (укрупнення сілрад), розробки обласної програми розвитку і функціонування української мови, поглиблення співпраці з країнами ЄС та НАТО. Певним наслідком його уваги до господарського сектору, включаючи лобіювання інвестиційного потенціалу регіону, початку втілення обласної Концепції енергоефективності, розв'язання проблем заборгованості із заробітної плати та ін. став «стрибок» Львівщини у загальному рейтингу соціально-економічного розвитку областей країни – у 2009 р. вона піднялася з 24-ї позиції на 9-ту. Поряд з цим у ЗМІ просочувалася інформація і про досить хиткі позиції голови ЛОДА, підставою для чого була невпевненість Секретаріату Президента України щодо отримання в області необхідного результату на майбутніх президентських виборах. Несподіваною була й позиція керівництва обласної організації НРУ, яке звернулося з рекомендацією до Президента України В. Ющенка звільнити з посади М. Кметя. Йому в провину ставилася «провальна» кадрова політика (що стосувалося звільнення деяких представників НРУ), «ігнорування проблем духовного відродження», «національно-патріотичних акцій» (Див.: Львівські політики

сенсацією, що М. Кміть у 2009 р. з великим відривом очолив регіональний рейтинг «Топ–100» найвпливовіших політиків (за рівнем впливу на «прийняття політичних рішень», «кадрові призначення», «громадську думку і ЗМІ»). Другу і третю позиції рейтингу зайняли мер Львова А. Садовий та голова облради М. Сенік, відповідно, що відповідало розстановці політичних сил в області на завершальному етапі «помаранчевої влади», які зазнали істотних змін уже на початку 2010 р.

Щодо М. Сеніка, то особливу популярність йому принесло обговорення за його сприяння на сесії Львівської облради питання «Про звернення до Верховної Ради України щодо гуманітарної та правової оцінки комуністичного режиму в Україні як антидержавного і злочинного та заборони комуністичної ідеології», ухвала ради «Про правову оцінку злочинів комуністичного режиму в Україні» (квітень 2009 р.), що стало одним з найбільш резонансних інформаційних приводів, пов'язаних зі Львівською областю. Зокрема, у відповідь ПСПУ ініціювала прийняття рішення у восьми обласних радах Східної України про заборону в'їзду жителям Львівщини на територію цих областей, виступила з пропозицією оголосити економічну блокаду товарів з Львівщини. КПУ ж розпочала збір документів з метою розпуску Львівської обласної ради. Відзначилися і союзники «лівих» політичних сил. Зокрема, деякі представники від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ ініціювали вилучення Львова зі списку міст, які прийматимуть «Євро–2012» [153].

Найбільш помітним серед політичних сил області, які перебували в стані «бродіння», переформатування (це пов'язувалося з втратою суспільної довіри до опонуючих між собою партій НУНС та ВО «Батьківщина»), ставав мер Львова А. Садовий, якому вдалося конвертувати імідж успішного бізнесмена і менеджера, громадського діяча у підтримку мешканців обласного центру. Зокрема, у 2007 р. особистий рейтинг А. Садового був найвищим серед головних політичних суб'єктів регіону, переважаючи рівень довіри до голів

очима ЗМІ (моніторинг публікацій за період 2009 року). Микола Кміть // Львівщина в особах у 2009 році: експертно-інформаційний звіт. – Львів; ЦПД, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://do.gendocs.ru/docs/index-109296.html?page=6#3315846>). У подальшому разом з наростаючими проблемами в підприємницькій сфері М. Кміть втратив позиції і в політичному житті регіону. Так, на позачергових парламентських виборах у 2014 р. він в одномандатному виборчому окрузі Львівщини набрав на свою користь лише 21% голосів виборців (третій результат в окрузі).

ЛОДА і Львівської обласної ради у півтора рази [154, с.100]. І якщо упродовж наступного десятиріччя такі політичні інститути, як облдержадміністрація та облрада, і надалі зазнавали постійних змін у персонально-партійному плані, що жодним чином не нагадувало дотримання спадкоємності, то керівництво міськради Львова залишалося незмінним. Підтримка з боку держадміністрації, пропрезидентських політичних партій (до 2010 р.) створювала умови для перетворення голови обласного центру, який мав досвідчену команду управлінців, користувався високою довірою мешканців на впливовий бренд, потужну консолідуючу політичну силу регіонального масштабу. Цьому сприяло і те, що А. Садовий дотримувався найбільш вигірної стратегії, убезпечуючи себе від коливань політичної кон'юнктури у столиці – був одночасно «пропомаранчевим» і «позапартійним».

Консолідація переважаючих груп політичної і економічної еліти Львівщини стала на заваді цілеспрямованих дій режиму В. Януковича у 2010–2013 рр. щодо істотної зміни конфігурації провідних політичних акторів регіону, нового формату взаємовідносин між ними. Як виявилось, заміщення з представників нових провладних сил (переважно від ПАРТІЇ РЕГІОНІВ) виконавчих структур, їхнє проникнення до органів місцевого самоврядування разом з політичною мімікрією, що торкнулося місцевих чиновників, виробничо-фінансової та медіа сфер, які були вимушені «зображати» лояльне ставлення до політичного режиму, було нейтралізоване суспільними настроями*, переростанням протестного потенціалу у політичну мобілізацію, що сприяло утриманню впливів традиційних для регіону політичних сил.

Уже на початку 2010 р. в області відбулася масштабна ротація кадрів обласної та районних держадміністрацій, унаслідок якої регіональна політична еліта була усунута від важелів впливу на політичні процеси [155]. Так, якщо спочатку з 20 голів райдержадміністрацій

* Напередодні президентських виборів 2010 р. соціологічне дослідження, проведене у листопаді–грудні 2009 р. Українським центром вивчення громадської думки «Соціоінформ», зафіксувало, що 56% львів'ян були готовими визнати перемогу на виборах В. Януковича. Натомість 21% респондентів висловилися за об'єднання навколо органів місцевого самоврядування для активного захисту у правовому полі «прав і свобод регіону», 21,4% були налаштовані не визнавати результатів виборів, готовими до участі в акціях непокори (Див.: Електоральні настрої львів'ян у грудні // Поступ. – 2009. – 17 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://postup.brama.com/usual.php?what=66335>).

області абсолютна більшість – 14 були представлені «регіоналами», а 6 безпартійними чи представниками інших партій (політична партія «Наша Україна», НРУ, партія «Відродження», УНП) [156], то внаслідок наступної «зачистки» районні структури виконавчої вертикалі очолювали виключно члени ПАРТІЇ РЕГІОНІВ та близькі до них «безпартійні» [157]. Після опанування владною вертикаллю завдання «Центру» полягало й у підпорядкуванні органів місцевого самоврядування, через що увага держадміністрації була прикута до отримання «потрібного» результату на місцевих виборах 2010 р., забезпеченні контролю над «екс-П'ємонтною обласною радою» (включаючи унеможливлення прийняття нею дразливих політичних звернень до української влади чи європейської спільноти [158]).

Однак чергова «нова влада» могла розраховувати на виборах лише на «перевірені кадри» (державні службовці, провладні партії, керівники державних установ, залежні від політичної кон'юнктури бюджетники і бізнес-структури тощо), яких було явно недостатньо для здобуття провладної більшості в радах. Позиція ж провідних політичних акторів регіону, яка виходила з розуміння того, що наростаючі авторитарні тенденції в країні загрожують їхньому статусу, ведуть до втрати контролю над наявними ресурсами, полягала у протидії цим намірам, включаючи і протидію «проникнення» в регіон нових «політичних гравців», які пов'язувалися головним чином з ПАРТІЄЮ РЕГІОНІВ. У подібному руслі формувалися й суспільні настрої, спрямовані на протидію зміцнення в області влади «біло-синіх». Не на боці останніх була і більшість регіональних ЗМІ.

Розуміючи це, Президент України В. Янукович, намагаючись не загострювати ситуацію, був вимушений відмовитися від використання відвертого адміністративного тиску під час виборчої кампанії у Львівській області, як це широко застосовувалося в інших регіонах України. Однією з особливостей місцевих виборів 2010 р. на Львівщині, що вказувало на їхню демократичність, була велика кількість суб'єктивних учасників, а водночас і переможців. Для порівняння – до облради увійшли представники від 17 політичних партій (що свідчило про дотримання в області примату демократичності і змагальності), натомість у Донецьку облраду – лише 3 (!) [159]. Наслідком суспільних настроїв та очікувань стало те, що на декілька наступних років серед політичних партій області безумовним лідером стало ВО «Свобода»,

якому вдалося досягнути відносної переваги в обласній раді (35% депутатського складу) та абсолютної (61% депутатського складу) у Львівській міській раді. Підтримка союзників з «постпомаранчевого» табору дозволила представнику від ВО «Свобода» – О. Панькевичу очолити обласну раду. У період президентства В. Ющенко у 2005–2006 рр. він очолював держадміністрацію одного з районів Львівщини. Не останню роль у призначенні відіграло те, що його сестра – І. Сех очолювала обласну організацію ВО «Свобода», партійну фракцію в облраді. Згадані політики стали найбільш помітними опозиційними діячами, які на найближчі роки очолили в області тиск на обласну вертикаль влади.

Загалом, на місцевих виборах 2010 р. на Львівщині був обраний до органів місцевого самоврядування найвищий відсоток представників національно-демократичних партій (905 з 3983 по Україні [160, с.42]), що перетворювало регіон на один з провідних опозиційних центрів проти режиму В. Януковича. Головна «партія влади» – ПАРТІЯ РЕГІОНІВ програла місцеві вибори на Львівщині, здобувши на свою підтримку в районах області 5–10% голосів виборців [153]. Жодного висуванця від «регіоналів» не було серед 9 міських голів обласного значення. Серед новообраних голів районних рад, яких представляли провідні політичні актори на місцях, з-поміж них экс-голови райдержадміністрацій та райрад, мери міст, головний сегмент становили представники опозиційних партій: Політична партія «Наша Україна» – 4, ВО «Свобода» – 4, ВО «Батьківщина» – 3, НРУ – 2 [161]. Обрання ж очільниками райрад двох представників ПАРТІЇ РЕГІОНІВ – голів районних державних адміністрацій (Самбірської та Перемишлянської), явища для Львівщини нетипового, стало результатом непублічних домовленостей на рівні керівників політичних партій, що йшло врозріз з риторикою центральних офісів ВО «Батьківщина», Політичної партії «Фронт Змін», ВО «Свобода». Ця ситуація, за висновками експертів, свідчила про те, що опозиційні партії через різні обставини (навіть без тиску) були готові до співпраці з «регіоналами» [162; 163].

Щодо одного з провідних центрів політичного життя регіону – Львівської міської ради, то у 2010 р. вдруге посаду мера без особливих проблем обійняв А. Садовий, який намагався відмежовуватися від «партії влади». «Гарантією» успіху А. Садового було те, що головним

його суперником був представник «біло-синіх» – місцевий бізнесмен П. Писарчук, голова обласної організації ПАРТІЇ РЕГІОНІВ.

Результати місцевих виборів 2010 р. підтвердили неможливість швидкого досягнення повного контролю над регіоном з боку «партії влади». Через це наслідком наростаючого протистояння по лінії «Львів–Київ» стала гарячкова зміна голів ЛОДА (упродовж 2010–2013 рр. таких призначень було п'ять), що ще більше загострювало ситуацію, розбалансовувало взаємини між виконавчою і представницькою гілками влади. Прискорювало ротацію голів облдержадміністрації, незважаючи на те, що вони походили з регіону, висловлювання їм недовіри з боку облради, що створювало юридичні підстави для їхньої відставки. Цю ситуацію, незважаючи на застосування адміністративного фактора, посилення податкового тиску чи відкриття кримінальних справ проти опозиційних депутатів, владі не вдалося змінити.

Невдалим виявилось вже перше призначення В. Януковичем на початку 2010 р. головою обласної державної адміністрації В. Горбала – банкіра, члена Політради ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, народного депутата України. Глибоко символічним було й представлення нового очільника області, яке відбулося у квітні 2010 р. в сесійному залі обласної ради. Якщо його попередника (М. Кметя), який не дозволяв собі радикальних кроків у політичному чи економічному житті регіону, зміни балансу інтересів, проводжали під аплодисменти стоячи, то перший і невпевнений виступ новопризначеного голови облдержадміністрації В. Горбала щодо перенесення досвіду «злагодженої роботи» Президента України, парламенту та уряду на регіональний ґрунт, а по суті, пропозиція «нав'язаного консенсусу» за алгоритмом єднання навколо Президента, уряду і ПАРТІЇ РЕГІОНІВ було зустрінуте прохолодно. Тоді ж про очікування груп регіональної еліти недвозначно висловився голова облради «нашоукраїнець» М. Сенік: «Ви знаєте, що на Львівщині народ особливий, це регіон високоосвічених, інтелектуальних, розумних людей... Вони очікують, що ви принесете їм злагоду, спокій, дасте новий імпульс до розвитку. Хочу вам побажати: коли ви будете передавати свою посаду своєму наступникові (а час іде, і життя є життя), то щоби вам так само аплодували, як Миколі Кметю» [164].

І справді, вже через декілька тижнів перенесення «столичних стандартів» на Львівський ґрунт викликало в області наростання сус-

пільного збурення, хвилю протестних політичних маніфестацій, які навіть призвели до скасування робочого візиту в регіон В. Януковича. Через півроку (після кількаразового висловлювання недовіри з боку облради) Президент України був вимушений звільнити свого ставленика. Політичне протистояння в регіоні не вдалося заспокоїти і його наступникам – генерал-лейтенанту МВС М. Цимбалюку (2010–2011)* та экс-гендиректору «Укрзалізниці» М. Костюку (2011–2013). Як коментував ці призначення В. Фесенко, вони мали мало шансів на успіх, адже ставленикам «Центру» доводилося працювати «у ворожому середовищі», що наперед підривало ефективність їхньої роботи [165]. І якщо генерал М. Цимбалюк був звільнений через «втрату контролю» над регіоном, наростаючу ворожнечу з місцевою політичною елітою, то «залізничник» М. Костюк, окрім латентного протистояння з облрадою, позбувся своєї посади через конфлікт інтересів з економічними структурами, близькими до обласної організації ПАРТІЇ РЕГІОНІВ [166; 167].

Конфліктність у відносинах Львівщини з «Центром» була посилена і відповідним бюджетним тиском, що траплялося і раніше й, за словами виконавчого директора Міжнародного Фонду Блейзера О. Устенка, було викликано виключно політичною кон'юктурою [168]. Так, у 2011 р. зменшився рівень інвестування установ державного управління області (на 44%), фінансових організацій (на 37%), готельного і ресторанного бізнесу (на 31%), підприємств транспорту і зв'язку (на 25%), промисловості (на 4%). Спад інвестування спостерігався і у сфері освіти, культури та спорту [169]. У 2012–2013 рр. відбулося значне скорочення (до 20%) капітальних інвестицій [170, с.186]. Загалом, у цей час у Львівській області був виявлений один з найбільших розривів між запланованим та фактичним виділенням коштів з державного бюджету [45, с.274]. Не забарилися і наслідки. Так, якщо на початку 2012 р. за сукупністю показників соціально-економічного розвитку Львівщина перебувала на 16-му місці серед областей України, то завершила рік на 23-му місці (!), значно відстаючи

* До максимального напруження протистояння влади і опозиції на Львівщині привели події 9 травня 2011 р., коли місцева влада дозволила проросійським політичним силам провести святкування Дня Перемоги у Львові, що супроводжувалося пропагандою радянсько-комуністичних, проросійських (з використанням «георгіївських стрічок») політичних символів. Наслідком цих подій стала «облога» кабінету голови облдержадміністрації, здійснена депутатами облради, коли М. Цимбалюк був вимушений написати заяву про свою відставку.

від загальноукраїнських показників [171]. Згадане вело до напруження соціально-економічної і політичної ситуації в області.

Не останню роль у ротації провідних політичних акторів області відіграли парламентські вибори 2012 р., які для центральної влади в регіоні виявилися невдалими. У дванадцяти одномандатних виборчих округах Львівщини народними депутатами України стали 7 представників від ВО «Батьківщина», 4 від ВО «Свобода». Єдиним безпартійним самовисуванцем, який здобув депутатський мандат, став відомий підприємець Я. Дубневич. Кандидати від провладних політичних сил (ПАРТІЯ РЕГІОНІВ, КПУ та ін.) на всіх мажоритарних виборчих дільницях виявилися неконкурентними. Адміністративний чинник на виборах у Львівській області не спрацював через високий рівень мобілізації опозиційних сил регіону, а також відверто слабкі позиції голови облдержадміністрації М. Костюка, які в котрий раз були «нейтралізовані» з боку облради, її голови П. Колодія (ВО «Свобода»). Про втрату контролю над регіоном свідчили й рейтинги «Топ-100» найвпливовіших осіб Львівщини. Якщо у 2011 р. цей рейтинг у рубриці «Влада» за інерцією очолив В. Горбаль (на момент оприлюднення рейтингу він перебував у ранзі экс-голови ЛОДА), то у 2012 р. пергу п'ятірку очолив мер Львова А. Садовий. Голова ЛОДА М. Костюк посів другу позицію [172].

Останні гарячкові кроки В. Януковича щодо втримання контролю над регіоном, здійснені у 2013 р., коли облдержадміністрацію очолювали представники силових відомств (екс-генеральний прокурор України В. Шемчук, генерал-майор МВС О. Сало), лише посилили рівень протистояння між місцевими опозиційними та провладними силами. Щодо В. Шемчука, то, на переконання аналітиків, він був компромісною фігурою, завдання якого, враховуючи його належність у минулому до «помаранчевого табору», полягало в гармонізації стосунків Президента України В. Януковича з місцевою політичною елітою, підготовці ґрунту до майбутніх президентських виборів, позитивний результат яких наперед видавався нереальним («Заставити галичан голосувати за Януковича – це те саме, що змусити донеччан полюбити УПА й особисто Бандеру»; Г. Москаль [173]). Однак після того, як В. Шемчук «проштовхнув» через облраду Угоду про розподіл продукції з американською компанією Chevron, яка мала видобувати в області сланцевий газ, потреба у голові держадміністрації, що

«дозволяв» собі «загравати з опозицією», відпала. Він з новим антирекордом перебування на посаді – 244 дні [174] був відправлений у відставку.

Втілювати ж настанови «Центру» на Львівщині було доручено генералу О. Салу (у минулому причетний до фальсифікацій результатів президентських виборів 2004 р.), від якого експерти очікували посилення тиску на опозицію*. Заяви ж нового призначенця (жовтень, 2013) щодо його ролі на Львівщині – «працювати... на благо людей», сприяти «інтегруванню в Європу» [175] не викликали симпатії з боку місцевого політичного істеблішменту, через що вже з перших днів перебування О. Сала у Львові опозиційні депутатські фракції в облраді (ВО «Батьківщина», Політична партія «УДАР», ВО «Свобода») розпочали підготовку до висловлення йому недовіри. Як зазначали джерела, ініціатива у цьому разі виходила з Києва – від голів партій А. Яценюка, В. Кличка, О. Тягнибока [176].

Особливого напруження відносини між облдержадміністрацією та регіональною політичною елітою досягли восени 2013 р. на тлі не підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС, коли офіційна влада практично втратила контроль над політичними процесами області. 22 листопада 2013 р. відповіддю на заяву уряду щодо «призупинення» євроінтеграції стала участь депутатів обласної та Львівської міської рад (включаючи і їхнє керівництво) у багатотисячному мітингу львів'ян, на якому вони задекларували спільну позицію щодо дотримання європейського курсу України. Тоді голова облради П. Колодій оприлюднив заклик до вчинення тиску на владу. Як відомо, після «зачистки» Хрещатика в ніч на 30 листопада 2013 р. «проєвропейські» протести швидко переросли в «антиурядові». У них брали участь і опозиційні депутати рад усіх рівнів Львівщини, які, висловлюючи недовіру В. Януковичу та уряду, місцевій облдержадміністрації, приєдналися до загальнонаціонального політичного страйку. У грудні 2013 р. обласна рада більшістю голосів ухвалила рішення про

* Підставою для цього були висловлювання речника Президента України А. Герман, яка стверджувала, що призначення О. Сала є «одне з найбільш вдалих кадрових рішень», він «зможє навести порядок на Львівщині», регіон потребує «твердої руки» (Див.: Герман вважає, що Львівщині потрібна «тверда рука»: новий очільник наведе порядок в області // iPress. – 2013. – 31 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [german_vvazhaie_shcho_lvishchyni_potribna_tverda_ruka_novyy_ochilnyk_navede_poryadok_v_regioni_32056](#)).

відкликання своїх повноважень, які були делеговані обласній державній адміністрації, про відновлення виконавчого комітету облради, що мало створити новий інституціональний дизайн регіонального політичного режиму в області.

Загалом, у подіях 2013–2014 рр. місцеві політичні еліти Львівщини висловлювали переважно підтримку Євромайдану. У відповідь на ймовірне запровадження надзвичайного стану у Львівській області під головуванням голови облради П. Колодія у Львові були створені організаційні структури протестувальників – Штаб національного спротиву (з кола депутатського корпусу, самооборони, відомих громадських діячів області), а згодом виконавчий комітет облради – Народна Рада на чолі з головою облради.

На початку 2014 р. існуючий політичний режим у Львівській області зазнав краху – зіткнувшись з рішучим спротивом опозиційних сил, регіональні виконавчі та силові структури стали недієвими. Розпочався й процес масового виходу з лав ПАРТІЇ РЕГІОНІВ, що торкнувся не лише органів місцевого самоврядування (самоліквідація депутатських фракцій «регіоналів»), але й районних державних адміністрацій, їхнього керівництва. Після прийняття Верховною Радою України «драконівських законів» 16 січня 2014 р. у Львові протестувальники взяли в облогу приміщення ЛОДА, а під час вирішальних зіткнень на майдані Незалежності у Києві 18–19 лютого 2014 р. Народна Рада виголосила про перебирання на себе всієї політичної відповідальності за «долю краю та громадян», підпорядкувала собі всі виконавчі органи області. Легітимними органами влади в регіоні були визначені всенародно обрані місцеві ради та створені ними виконавчі комітети.

Перемога Революції Гідності привела до оновлення політичного ландшафту у Львівській області, що полягало у цілковитому усуненні ставлеників ПАРТІЇ РЕГІОНІВ з виконавчої гілки влади, органів місцевого самоврядування. Цілком логічними видавалися й призначення виконувачем обов'язки Президента України О. Турчиновим за партійною квотою головою ЛОДА члена ВО «Свобода» І. Сех (березень–серпень 2014 р.), що вкладалося у схему максимального використання ресурсів області у критичний для країни час після початку російської агресії проти України. Однак дії І. Сех, спрямовані

на зміцнення в регіоні позицій ВО «Свобода» та пов'язаних з нею бізнес-партнерів [167], передусім в облдержадміністрації, районних структурах (серед голів низової ланки держадміністрації «свободівці» становили 40% складу [177]), викликали негативну реакцію з боку центральної влади. Через це невдовзі після перемоги на президентських виборах П. Порошенка (на виборах Львівська область дала на його користь найбільше голосів – 69,9%) і напередодні вкрай важливих позачергових парламентських виборів несподівано І. Сех («за власним бажанням») залишила свою посаду. До речі, останній період її головування областю був позначений наростаючою критикою на її адресу, «розкручуванням» корупційних скандалів, до яких були залучені центральні і регіональні ЗМІ, які були в «президентській обоймі», серед них – телеканал «24» («група Садового»), «ZIK» (медіа холдинг П. Димінського)[178].

Варто зазначити, що, починаючи з каденції І. Сех, обласна держадміністрація, органи влади, місцевого самоврядування, політичні партії та громадські організації регіону особливу увагу приділяли проблемі захисту країни від російського вторгнення, чим сприяли перетворенню області на один з центрів добровольського руху, волонтерства (одна з організацій – «Батальйон відважних жінок»), становлення інституту військових капеланів. Про це свідчили і військові втрати вихідців з регіону у найкритичніший період для України – 2014 р. (вони становили понад сто осіб, третій результат щодо втрат в Україні) [179]. Починаючи з 2014 р. в області проводилися різноманітні заходи, спрямовані на вдосконалення патріотичного виховання, зокрема, в системі освіти, культурно-мистецькі конкурси і фестивалі (серед них – «Від Маківки до Майдану», соціальний проект «Мій тато захищає Україну»). Про суспільні настрої Львівщини свідчили і результати офіційної церемонії нагородження «Люди Львова–2015» (2015), яку організував журнал «Ріа-Львів». Зважаючи на виклики часу, організатори заходу, до якого були залучені ЛОДА, обласна рада, доповнили перелік новими актуальними номінаціями. Зокрема, були відзначені волонтери та громадські діячі, що допомагали фронту (серед них представники громадських рухів області («Центр правового захисту учасників АТО», благодійні фонди «Відкриті очі», «Допомога і турбота», медичний корпус ДУК «Госпітальєри», ініціатива «Допомо-

жи фронту» та ін.) [180]. Загалом, Львівська область за рівнем підтримки учасників АТО, членів їхніх сімей, бійців-добровольців, а також родин Героїв Небесної Сотні увійшла до трійки лідерів (після Луганської та Запорізької областей). Упродовж 2014 р. – грудня 2017 р. на ці заходи з обласного бюджету було скеровано 92 млн грн [181].

Наступне кадрове призначення у Львівській області нагадувало «пробні кроки», адже новим головою ЛОДА, причому «тимчасово виконувачим обов'язки» (ця норма відсутня в законодавстві) став позаштатний радник І. Сех – Ю. Турянський, людина, яка останні декілька років обіймала різні посади в столиці, не мала міцних позицій у регіоні. Саме під час його кількомісячної каденції в області відбулася значна ротація голів районних державних адміністрацій, яка через суцільне вилучення з їхнього складу представників ВО «Свобода», ВО «Батьківщина», вихідців зі зниклої Політичної партії «Фронт Змін» [182] радше нагадувала «зачистку». Нові ж призначення з кола підприємців, перевірених чиновників надали домінуючого становища у виконавчих структурах області пропрезидентським силам.

Гарячкова зміна персонального складу владної вертикалі, окрім спроб «вкорінення» провладної ПАРТІЇ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА» у виконавчі та представницькі органи області, вказувала на пошуки центральною владою осередку опертя серед різних груп політичної еліти регіону. І такою, судячи з всього, стала малопомітна на той час «команда» мера Львова А. Садового. Про рівень цієї співпраці, яка мала стратегічний характер, свідчило і те, що збільшенню політичного капіталу А. Садового сприяв безпосередньо Президент України П. Порошенко, неодноразово акцентуючи на тісній співпраці з мером. З боку офіційного Києва щодо політичних сил, з якими уособлювався А. Садовий упродовж 2014–2015 рр., проводилася подвійна тактика – за умови дотримання лояльності відбувалося посилення його позицій як одного з найперспективніших політиків регіону, яка згодом, в умовах «неконтрольованих» дій мера, очолюваної ним Політичної партії «Об'єднання «САМОПОМІЧ», змінилася на прагнення «виведення» його з «великої політики».

У руслі згаданої стратегії ЛОДА у грудні 2014 р. очолив перший заступник А. Садового О. Синютка. Про важливість цього призначення свідчило те, що серед кола претендентів на цю посаду були такі відомі політики, як голова виборчого штабу ПАРТІЇ «БЛОК ПЕТРА

ПОРОШЕНКА» у Львівській області П. Адамик, экс-віце-прем'єр І. Васюник, экс-голова НБУ С. Кубів, экс-заступник голови Адміністрації Президента України І. Гринів та ін. [103]. Послужний список О. Синютки, включаючи участь у комерційній діяльності, у роботі органів місцевого самоврядування Івано-Франківська та Львова свідчив, що він був досвідченим управлінцем, однак не «самостійним політичним гравцем». Його призначення цілком вкладалося в комбінацію – спираючись на авторитет мера Львова сприяти зміцненню в регіоні позицій пропрезидентських сил, що, у свою чергу, передбачало як усунення політичних конкурентів (ВО «Свобода»), так і послаблення позицій союзників (зокрема, Політичної партії «НАРОДНИЙ ФРОНТ» на чолі з Прем'єр-міністром А. Яценюком [183]). Невдовзі після призначення інтегрований в управлінські структури Львова О. Синютка, впливи та амбіції якого почали зростати в «геометричній прогресії» [184], змінив свій неофіційний статус «довіреної особи» А. Садового на провідного політичного актора регіону, очільника пропрезидентських сил (він очолив обласну організацію ПАРТІЇ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА», у подальшому – ПАРТІЯ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СОЛІДАРНІСТЬ»; далі – БПП «СОЛІДАРНІСТЬ»).

Отже, в області розпочався новий період у розвитку політичного процесу, що свідчив про окреслення і нових обрисів політичного режиму в регіоні. О. Синютка у своїй діяльності, взаєминах з регіональною політичною елітою особливий наголос робив на співпраці з А. Садовим, прагненні перенесення «львівських стандартів» на всю область («Ми добилися успіху завдяки тому, що разом сідаємо за стіл і радимося, приймаємо спільні рішення і лобіюємо їх на рівні Києва. І в нас це виходить, з нами почали рахуватися»; О. Синютка) [185].

Однак наростаючі суперечності між львівською політичною елітою і столицею внесли істотні корективи у цей процес. Не в останню чергу це пов'язувалося з позицією А. Садового, який все більше дистанціювався від офіційного Києва. Як зазначала низка джерел, упродовж 2014–2015 рр. він відмовився від кар'єри політика загальнонаціонального масштабу, зокрема, від пропозицій обійняти посади віце-прем'єр-міністра з регіональної політики в уряді А. Яценюка та навіть Прем'єр-міністра України [186; 187], що пояснювалося бажанням зберегти свою самостійність як політика, незгодою з політичним курсом Києва. У 2014 р. мер Львова усунувся і від участі у позачергових

виборах Президента України, хоча, за оцінками експертів, він, як «альтернативний кандидат», мав значні шанси на перемогу [188].

Згадану позицію (вичікування) можна розцінювати як стратегію, яка дозволяла А. Садовому залишатися у «високій політиці», уникаючи ризиків зниження свого рейтингу в умовах політичної і соціально-економічної нестабільності. Рекламування ж «християнських цінностей», євроінтеграційного курсу*, освоєння кредитних коштів на інфраструктурні проекти разом зі зміцненням іміджу «успішного управлінця» створювали для нього міцні стартові позиції на наступні президентські вибори [187]. Певним етапом у втіленні цієї мети можна розцінювати здобуття Політичною партією «Об'єднання «САМО-ПОМІЧ» парламентського статусу на позачергових виборах до Верховної Ради України VIII скликання у жовтні 2014 р. Партія, яка, до речі, відмовилася створювати спільний виборчий блок з пропрезидентською силою – БПП «СОЛІДАРНІСТЬ» [31], здобувши 10,9% голосів виборців (третья за чисельність депутатська фракція), перетворилася на політичну силу загальнонаціонального масштабу. «Об'єднання «САМО-ПОМІЧ» перетнуло 5% виборчий рубіж у 24 регіонах України, а найвищу підтримку отримало у Києві (21,4% голосів) та у Львівській області (18,8%) [189].

Парламентська ж діяльність очолюваної А. Садовим партії, яка заявила про намір дотримуватися принципових позицій, зокрема,

* Чинник євроінтеграції, з огляду на підписання між Україною та ЄС Угоди про асоціацію (2014), перетворився на Львівщині у потужний тренд. Провідні політичні інституції області значно активізували свої дії в напрямі пропагування євроінтеграційного курсу України, здійснення практичних кроків у посиленні прикордонного співробітництва з країнами ЄС, промоції регіону на міжнародному рівні. Так, починаючи з 2014 р. на Львівщині під егідою облради здійснювалася низка міжнародних проектів. Серед них – «Підтримка демократичних змін в Україні шляхом активізації громади в організації самопомоги», «Запозичення досвіду із Європейських країн у частині утворення соціальних кооперативів» та ін. Згідно з оцінками політичних експертів, ЛОДА упродовж 2014–2015 рр. впевнено посідала у загальнонаціональному рейтингу першу позицію (значно випереджаючи найближчих конкурентів з Кіровоградської, Одеської, Чернігівської та Закарпатської областей) в царині щодо підтримки і пропагування євроінтеграційного курсу України, виходу на ринки країн ЄС. Ці дії не лише перетворювали регіональну владу на «впливового агента європейської інтеграції України», але й позитивним чином впливало на формування громадської думки в області (Див.: Гайдай Д. Євроінтеграція та облдержадміністрації. Як промотують ЄС на регіональному рівні / Д. Гайдай [Інститут світової політики; Аналітична записка] // Institute of world policy. – 2015. – 1 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iwp.org.ua/ukr/public/1748.html>).

виступила проти президентського проекту змін до Конституції України (розцінюючи його як загрозу суверенітету країни, шлях до диктатури [190]), рішуча вимога відставки довіреної особи П. Порошенка – Генерального прокурора України В. Шокіна призвела до очікуваної реакції центральної влади. «Некерований» А. Садовий ставав «зайвим» для центральної влади як на загальнонаціональному, так і регіональному рівнях. Через це напередодні місцевих виборів 2015 р. проти мера Львова розпочалася системна атака з боку «Центру», який, за оцінкою політичних експертів, був зацікавлений не переводити конфлікт у публічну сферу. Це включало, передусім, заходи з розколу парламентської фракції партії «Об'єднання «САМОПОМІЧ», ізоляції А. Садового від найближчого кола партнерів та ін. Безпосередньо до Львова для координації цієї роботи напередодні місцевих виборів 2015 р. від Адміністрації Президента України було відряджено групу політтехнологів [37].

Щоб завдати удару по електоральних ресурсах Політичної партії «Об'єднання «САМОПОМІЧ», була інспірована хвиля «недружніх» публікацій у центральних («5-й канал», «Інтер», за якими стояли П. Порошенко, Д. Фірташ, С. Львовичкін [191]) та регіональних ЗМІ (інформаційна агенція «ЗІК» П. Димінського та ін.). Враховуючи ж те, що на Львівщині партії А. Садового не могла створити конкуренції жодна політична сила (популярне ще декілька років тому ВО «Свобода» перетворилося після поразки на парламентських виборах 2014 р. на відвертого аутсайдера), офіційний Київ використав стратегію «клонування», створення антипода партії «Об'єднання «САМОПОМІЧ». Противагою А. Садовому, фактично інструментом для його усунення від політичних процесів [192], мав стати «технологічний проект Банкової» (М. Томенко) [193] у вигляді політичної партії «ГРОМАДСЬКИЙ РУХ «НАРОДНИЙ КОНТРОЛЬ» (створ. у 2015 р.), яку очолив народний депутат України львів'янин Д. Добродомов. До ядра партії увійшла низка народних депутатів з парламентської фракції «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА», які мали впливи у Львівському регіоні. Нова партія (як і «Об'єднання «САМОПОМІЧ») тяжіла до Львова, приділяла особливу увагу проблемам пересічних громадян (протидія корупції, посилення ролі об'єднань громадян тощо). Подібною була і риторика, слогани: «Разом зробимо більше» («НАРОДНИЙ КОНТРОЛЬ»), «В єдності сила» («Об'єднання

«САМОПОМІЧ»). Хоча активність (піар) партії Д. Добродомова була побудована на «розслідуваннях» і гучних викриттях» «команди Садового», це не ввело в оману жителів Львівщини. Згідно з опитуванням (липень 2015 р.) її готові були підтримати на місцевих виборах лише 2,7% жителів Львова [192]. Не змогли створити конкуренцію А. Садовому й найбільш рейтингові претенденти на посаду голови міста Львова. За чинного мера були готові проголосувати 42,5% жителів міста, за Д. Добродомова – 11,7%, за представника БПП «СОЛІДАРНІСТЬ» О. Юринець – 2,1% [192].

Місцеві вибори (жовтень 2015) відобразили як у всій Україні, так і Львівській області процеси стрімкого розриву з попереднім режимом, що позначилося на зміні політичних акторів регіону (у минуле пішли провідна політична сила, нав'язана «Центром» – ПАРТІЯ РЕГІОНІВ та її антипод – ВО «Свобода»), подальшій їхній фрагментації. Так, на виборах мерів міст області (9 міст обласного підпорядкування і 34 районного) більшість кандидатів взагалі прагнули не пов'язувати себе партійною належністю, через що інститут голів міст області значною мірою являв собою, умовно кажучи, «партію самовисуванців» (19 мерів), що, враховуючи практику політичних відносин, мало тимчасовий характер. «Об'єднання «САМОПОМІЧ», що підтверджувало її потужні позиції в області, як і провладна БПП «СОЛІДАРНІСТЬ», здобули по 5 голів міст [194].

Лише завдячуючи концентрації зусиль пропрезидентських політичних сил Львівщини, потужній підтримці з боку ЗМІ, чиннику суспільного очікування* БПП «СОЛІДАРНІСТЬ» вдалося здобути непереконливу перемогу з-поміж 16 політичних суб'єктів на виборах до обласної ради VII скликання і здобути 20 мандатів депутатів (менш ніж 24% її складу [195]), що не забезпечувало досягнення домінуючого становища в інституції. «Непереконливим» виявився і список депутатів від БПП «СОЛІДАРНІСТЬ», нової партії в регіоні, в якому, окрім голови ЛОДА О. Синютки (№1 у партійному списку), всі інші

* Окрім популістських гасел передвиборча програма партії актуалізувала й таку актуальну проблему, як «очищення влади». Були названі й ті, кому було не місце в місцевих радах – «путінським холюям», «есдекам», «регіоналам», «хабарникам», «злодіям», «казнокрадам» (Див.: Я. І. Кого веде до влади БПП у Львові та області / Я. І. // Zaxid.net. – 2015. – 16 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zaxid.net/kogo_vede_do_vladi_bpp_u_lvovi_ta_oblasti_n1369390).

виявилися безпартійними (переважно вихідців з політичних партій, які давно втратили політичні впливи чи були дискредитовані як сателіти ПАРТІЇ РЕГІОНІВ – СДПУ(о), Політична партія «Сильна Україна», Народна Партія», ПППУ). Незважаючи на те, що основу виборчого списку провладної партії становили державні чиновники різних рангів, представники бізнесу, головні лікарі медичних установ, керівники підрозділів лісової галузі, він був далеким від списку, який би представляв провідні політичні сили регіону. В умовах же прагнень елітних груп «вести самостійну гру», а також «небажаного» для офіційної влади посилення впливів на Львівщині І. Коломойського (група «Приват»; ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – УКРОП») змушувало пропрезидентські сили дотримуватися коаліційної тактики [196]. Це і дозволило обрати головою облради висуванця від БПП «СОЛІДАРНІСТЬ» О. Ганущина (у минулому члена НРУ). На правах «коаліціанта» «Об'єднання «САМОПОМІЧ», друга за чисельністю фракція, «отримала» посаду першого заступника голови облради (П. Дворянин), низку з керівних посад у постійних комісіях ради.

До специфіки Львівської облради зразка 2015 р. належало те, що вона опинилася під неформальним впливом з боку ФПГ, пов'язаної з Б. і Я. Дубневичами, які, по суті, перетворилися на інструмент контролю президентської вертикалі над регіоном. Так, спікер облради і далі («на громадських засадах») виконував обов'язки помічника-консультанта народного депутата України Я. Дубневича. Окрім цього, незначне представництво від Львова БПП «СОЛІДАРНІСТЬ» вдалося «перекрити» за рахунок Пустомитівського і Городоцького районів області (підконтрольних Дубневичам*), які територіально півколом оточували Львів і дали майже третину депутатського складу фракції, що разом з обранням «своїх» голів низки комітетів [130] давало підстави стверджувати про існування у складі ради потужної неформальної «групи Дубневичів». До речі, зв'язок «Ганущин–Дубневичі» вельми позитивно, враховуючи і лобювання інтересів регіону на найвищому рівні, розцінював голова ЛОДА («я вдячний і людям, і

* До цих районів області можна з впевненістю додати ще й Самбірський район, райдержадміністрацію якого очолив на початку 2014 р. помічник-консультант народного депутата України Я. Дубневича О. Домчак (з жовтня 2015 р. – депутат Львівської обласної ради).

бізнесменам, і народним депутатам. Ми фактично зуміли об'єднатись на Львівщині. І це багатьом не подобається. Ми домовилися – спочатку інтереси Львівщини, потім – свої власні»; О. Синютка [31]). Те, що «багатьом не подобалося» у нових стандартах взаємин між політичними суб'єктами регіону, в першу чергу стосувалося партії «Об'єднання «САМОПОМІЧ», яка публічно виступала проти існуючих корупційних схем, непрозорого державного фінансування області. Наслідком такого протистояння з керівництвом ЛОДА та облради стало усунення на початку 2017 р. П. Дворянин* з посади першого заступника голови Львівської обласної ради, що значно послабило позиції партії у представницькому органі, який все більше почав нагадувати фрагментовану інституцію з нестійкою політичною конструкцією.

Таким чином, після місцевих виборів 2015 р., які істотно зміцнили в регіоні позиції пропрезидентських політичних сил, основою яких були облдержадміністрація та облрада, єдиною помітною інституцією, яка зберігала за собою певну автономність, залишалася Львівська міська рада на чолі з А. Садовим. Значна популярність останнього дозволила йому без труднощів у черговий раз вибороти посаду мера Львова (у другому турі голосування він здобув на свою підтримку понад 60% голосів), а його політичній структурі – партії «Об'єднання «САМОПОМІЧ» (37,5% депутатів [197]) посісти домінуюче становище у міській раді. Отримані результати відкривали перед А. Садовим карт-бланш – сконцентрувати в своїх руках всю повноту влади у місті, що

* Формальною причиною дострокового припинення її повноважень, що відбулося на позачерговій сесії з порушенням регламенту обласної ради (за нього проголосували п'ять фракцій, не голосували фракції ВО «Батьківщина» та ВО «Свобода»), були випадки «неправильного голосування» фракції партії «Об'єднання «САМОПОМІЧ». Однак основна причина крилася у відмові П. Дворянин підписати протокол з результатами конкурсу Державного Фонду регіонального розвитку, згідно з яким 43% всіх коштів, що виділялися області на капітальне будівництво та ремонти, отримували лише 4 з 20 районів області (Заява «Об'єднання «САМОПОМІЧ» щодо тиску на першого заступника голови Львівської обласної ради Парасковії Дворянин // Об'єднання САМОПОМІЧ: всеукраїнський сайт. – 2017. – 3 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lviv.samopomich.ua/zayava-ob-yednannya-samopomich-shhodo-tysku-na-pershogo-zastupnyka-golovy-lvivskoyi-oblasnoyi-rady-paraskoviyi-dvoryanyn/>), що контролювалися Б. і Я. Дубневичами (Див.: Онисько Н. БрАтИ по бюджету / Н. Онисько // Наші гроші. Львів. – 2016. – 15 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lviv.nashigroshe.org/2016/11/15/braty-po-byudzhetu/>; Лабойко О. Району Дубневича дали майже чверть грошей, виділених усій Львівщині / О. Лабойко // ZAXID.NET. – 2016. – 24 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?rayonu_dubnevicha_dali_mayzhe_chvert_groshey_vidilениh_usiy_lvivshhini_derzhfondom&objectId=1386777).

викликало певний ажіотаж серед опонентів, у ЗМІ, належних до прорезидентських політичних сил («загроза узурпації влади», «виклики демократичним засадам» [198]).

Високий статус останнього – належність до «Топ-10» українських політиків [199] – давав йому можливість (принаймні потенційну) бути впливовим суб'єктом регіонального політичного режиму, впливати на постановку і ухвалення політичних рішень (на рівні міської чи обласної ради, Верховної Ради України). Однак ситуація для А. Садового різко погіршилася на зламі 2015–2016 рр., що пов'язувалося з реакцією центральної влади на дії Політичної партії «Об'єднання «САМО-ПОМІЧ» у Верховній Раді України, яка «не вписувалася» у пропрезидентський формат, а її вихід з парламентської коаліції створював прецедент до розпуску парламенту. Відмова «грати за правилами» реально загрожувала амбітному меру (як колись і М. Гориню) бути вилученим з політики. Нищівного удару репутації А. Садового, чим скористалися його політичні опоненти, завдала трагедія з людськими жертвами на Грибовицькому сміттєзвалищі влітку 2016 р., що, враховуючи «мандри» побутових відходів зі Львова по всій Україні, нагадувало «блокаду» [187], скоординовану з єдиного центру, з використанням різних сил і засобів (включаючи органи МВС, прокуратури, ЗМІ), спецоперацію, спрямовану на руйнацію політичного іміджу мера Львова на регіональному і всеукраїнському рівнях [200], створення умов для його відставки.

Найбільші дивіденди від розв'язання цієї проблеми прагнула отримати влада – Президент України П. Порошенко («львів'ян сам на сам з цією проблемою не залишимо» [201]), голова уряду В. Гройсман, які за будь-якої нагоди стверджували про можливість владнати ситуацію у Львові без «поганого господаря». Відверто позицію влади висловлював голова ЛОДА О. Синютка: «Досить знущатися над львів'янами на угоду своїм політичним амбіціям та виконувати замовлення на дестабілізацію ситуації в державі» [202]. У відповідь А. Садовий з успіхом, розраховуючи на підтримку своїх прибічників (їхню негативну реакцію на зовнішній тиск), звинувачував центральну владу країни у намірах блокування дій місцевого самоврядування, дестабілізації ситуації у Львові. До цього протистояння, окрім ЗМІ, були залучені і різноманітні соціологічні служби, низка з яких доводила про зростання довіри населення до А. Садового, натомість, до стрімкого падіння в регіоні впливів пропрезидентської БПП «СОЛІДАРНІСТЬ» [203].

Дії А. Садового та очолюваної ним партії входили у суперечність з «Центром» і у 2017 р. (особливо, враховуючи участь партії «Об'єднання «САМОПОМІЧ» у торговельній блокаді територій окупованого Донбасу, підтримку «несанкціонованого» проникнення в Україну экс-глави Одеської ОДА М. Саакашвілі у вересні 2017 р.), що знову актуалізувало проблему щодо конфігурації головних політичних акторів у Львівській області, а отже, створювало високу ймовірність подальшої трансформації регіонального політичного режиму. Через це доводилося чекати наступних кроків політичних опонентів, які могли піти шляхом пошуків компромісу або ж загострення відносин, що було звичним для України. Такий привід, який набув статусу актуальної всеукраїнської політичної новини, був знайдений вже у листопаді 2017 р. під час Безпекового форуму (Львів, 30 листопада – 1 грудня 2017 р.), серед співорганізаторів якого була Львівська міська рада, політики, що представляли партію «Об'єднання «САМОПОМІЧ». Темою заходу була дискусія щодо шляхів, здатних зупинити агресію РФ на Європейському континенті та Україні. Представлений на форумі некоректний англomовний ілюстративний матеріал зарубіжних учасників, в якому подавалися назви невизнаних «народних республік» (окуповані проросійськими силами частини Донецької та Луганської областей), стали підставою для голови ЛОДА О. Синютки звинуватити організаторів та учасників форуму, серед них – персонально А. Садового та заступника Голови Верховної Ради України О. Сироїд, у просуванні «антиукраїнської ідеї», намірів «легалізації сепаратистів», поширенні «гібридної війни проти України», «спробах дестабілізації ситуації на Львівщині» [204; 205]. Після відповідного звернення першого до СБУ проти А. Садового, а також інших учасників Безпекового форуму, було розпочате кримінальне провадження за Ст.110 Кримінального кодексу України (посягання на територіальну цілісність і недоторканність України), що внесло нову інтригу у протистояння між частиною регіональної політичної еліти Львівщини і «Центром». Щодо самого А. Садового, то низка ЗМІ скористалася цим інформаційним приводом для його низькопробної дискредитації («агент... Варшави», «має довгострокову приховану мету – повернути Львів полякам») [206].

Незважаючи на істотні іміджеві втрати А. Садовому, все ж таки вдалося утримати свій статус впливового регіонального і загальнонаціонального політика. Це, зокрема, було зафіксовано і в підсумкових за 2017 р. рейтингах «Топ-100» найвпливовіших українців. Так, за

версіями журналів «Корреспондент» та «Фокус» йому вдалося зайняти 22-гу позицію, що дозволило не лише обійти у впливах голів обласних державних адміністрацій з потужних і стратегічних областей, мерів міст-мільйонників, але й впритул наблизитися до «столичної» групи політичної еліти. Інші представники Львівщини зайняли у рейтингах за 2017 р. такі позиції: народний депутат України Я. Дубневич – 55-ту, співак С. Вакарчук – 60-ту, голова ЛОДА О. Синютка – 95-ту (версія журналу «Корреспондент») [207], народний депутат України О. Березюк – 29-ту, голова ВО «Свобода» О. Тягнибок – 58-му (версія журналу «Фокус») [208]. Серед усього іншого рейтинги 2017 р. привернули увагу й тим, що вони проводилися в період політичної невизначеності – глибокого і болісного суспільного розчарування, який настав після Євромайдану, але, водночас, відображали й потенційні стартові позиції найбільш помітних політичних акторів напередодні очікуваних змін у країні. Щодо персонального складу рейтингів, то вони віддзеркалювали нову тенденцію – як зменшення темпів «оновлення» політичної еліти (її консервація), так і «вилучення» зі списків «новачків», що потрапили до рейтингів у зв'язку з Революцією Гідності, збройним захистом країни, яких «витіснили» олігархи і політики «старої генерації».

Певну корекцію у баланс політичних сил, «партійне покриття» у Львівській області вніс процес адміністративної реформи, який відбувався в руслі Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (2015). Упродовж 2015–2017 рр. на Львівщині було утворено 35 нових структур самоврядування – об'єднаних територіальних громад (ОТГ) – міських, сільських, селищних (дев'ятий результат по Україні), які об'єднали 305 тис. громадян області (12% населення області) [209].

Результати перших виборів в ОТГ засвідчили про наявність принаймні двох тенденцій. Першої – очолили ОТГ найбільш впливові представники місцевої еліти, як правило, «самовисуванці-господарники», діючі керівники органів місцевого самоврядування. Другої – склад депутатського корпусу ОТГ відображав тенденцію наростаючої концентрації в них політичних сил, що групувалися навколо двох політичних сил – пропрезидентського опертя – БПП «СОЛІДАРИСТЬ» [210] та ВО «Батьківщина», яка мала найрозвинутішу мережу партійних структур, що набувало актуальності напередодні нового «виборчого циклу» країни.

Висновки

Особливості процесу демократизації суспільно-політичного життя, політичної і етнічно-національної самоідентифікації, впровадження ринкових відносин, політизація регіональних відмінностей, що відбувалися в руслі демократичного транзиту України, призвели до появи в країні нового феномену – формування регіональних політичних режимів. Базуючись на ідеях Т. Карозерса щодо характеристики пострадянського простору, можна стверджувати, що у Львівській області політичний режим на регіональному рівні нагадував модель «безплідного (безформного) плюралізму», ознаками якого були постійна зміна у владі антагоністичних політичних угруповань, існування «партій-одноденок», тимчасові політичні союзи тощо [77, с.51]. Наявний чинник фрагментації елітних груп разом з існуючими стандартами політичної культури, ціннісних орієнтирів, на формування яких впливала європейська традиція, які унеможлилювали персоніфікацію політичної влади, вело до того, що політичні актори Львівщини в своїй діяльності, в якій завжди був високим рівень альтернативності, здебільшого намагалися вирішувати міжгрупові конфлікти шляхом конкуренції чи виборчих процедур, досягненням компромісу.

Причина цього полягала у тому, що Львівщина, маючи обмежені ресурси, залишалася практично відкритою для зовнішнього втручання, що створювало умови для постійного тиску з боку більш потужних політичних сил, які істотним чином впливали на здійснення політичних відносин у регіоні, конфігурацію політичних акторів, а зрештою, на формування і функціонування регіонального політичного режиму. Останнє, окрім вимушеного пристосування, включаючи «політичну мімікрію», «імітацію лояльності» на нав'язувані з «Центру» певні стандарти політичних відносин, створювало ґрунт, який сприяв об'єднанню політичної і бізнесової еліти Львівщини (включаючи і політичну мобілізацію) у протидії зовнішнім впливам, водночас, роблячи їх нестійкими, ситуативними. Разом з тим, високий рівень суспільної солідарності та емпатії, політичної активності громадян, їхня здатність до свідомих колективних дій на захист своїх інтересів, урешті-решт привело до того, що Львівська область мала певне «щеплення» від деструктивних дій, що сприяло як «витісненню» з регіону найбільш одіозних суб'єктів політичного життя (про це

свідчила і рекордна кількість призначень голів обласної державної адміністрації, так і перетворення його на один з форпостів розбудови сучасної Української держави, утвердження євроінтеграційного вектора у її цивілізаційному поступі.

За роки незалежності України у Львівській області можна виокремити декілька стадій у зміні якостей політичного режиму в регіоні, формування і функціонування якого мало тісну прив'язку до політичної кон'юнктури в столиці, особливо, до персонального складу головних політичних суб'єктів країни – Президентів України. Їхня зміна, у свою чергу, вела до ротації регіональних політичних акторів різного рангу, зміни конфігурації місцевої багатопартійності, що негативним чином впливало на дотримання спадкоємності у регіональній політиці.

I. Розвиток політичних відносин у Львівській області у 1991–1997 рр., учасниками яких були «однорідні» політичні актори (серед них – Представник Президента України, голова Львівської обласної державної адміністрації, голова Львівської обласної ради, голова Львівської міської ради), належні до традиційних у регіоні національно-демократичних сил, сприяв утвердженню плюралістичного регіонального політичного режиму, в якому найбільш задіяними політичними стратегіями були такі, що нагадували «боротьбу за правилами», «співтовариство еліт». У цей період завершеного вигляду набули процеси інституалізації груп регіональної політичної еліти, які здійснювали свій контроль над областю, користуючись основними каналами впливу – адміністративно-правовим, фінансово-економічним, інформаційно-ідеологічним. Можна стверджувати, що на той час регіональний політичний режим розвивався на «власній основі», адже «Центр» (у добу президентства Л. Кравчука, початок першої каденції Л. Кучми) ще не мав необхідних важелів (законодавчої бази, кадрів) для здійснення всеосяжного політичного контролю, надання політичним відносинам регіону «потрібного формату». Разом з тим, нові явища суспільно-політичних і економічних відносин – трансформація органів місцевого самоврядування, які все більше перетворювалися з інститутів, що представляли інтереси територіальних громад, на репрезентантів груп регіональної політичної еліти, інструмент лобювання їхніх інтересів, поява нових політичних гравців – «політичних прагматиків», які йшли на зміну «політикам-романтикам», «політиків-

бізнесменів», представників ФПГ, прогресуюча тенденція непотизму, політичної корупції, процеси комерціалізації політики, загострення конфлікту інтересів в умовах масової приватизації та впровадження ринкових відносин викликали кризу традиційних методів політичних відносин, а відтак і регіонального політичного режиму. Загострення соціально-економічної кризи в країні стало каталізатором втрати легітимності тодішніх провідних політичних акторів області, чим скористався офіційний Київ, сприяючи блискавичній «ротації» у 1997 р. владної регіональної еліти на представників «Центру», що нагадувало «політичне рейдерство».

II. У 1997–2004 рр. якість регіонального політичного режиму зазнала змін відповідно до привнесених стандартів «Центру» («м'який варіант»), що пов'язувалося з так званою «ерою домінування регіональної партії влади» – АПУ. У цей час у практику «вживлювалася» традиція переходу в політичних стратегіях від «компромісних» до «силових» з використанням широкого спектра засобів адмінресурсу у боротьбі проти політичних конкурентів, спрямованих на їхнє повне усунення, що нагадувало стратегію «переможець отримує все». У добу президентства Л. Кучми провідними політичними акторами у Львівській області (головами ЛОДА, Львівської обласної ради) ставали, як правило, нетипові для регіону представники «партії влади», що вело до спроб уніфікації регіону, нав'язування певних моделей політичної поведінки і практики, зокрема, патронажно-клієнтельських «правил» у відносинах з «Центром». Характерним було й те, що в умовах гібридного політичного режиму діяльність голів ЛОДА все більше виходила за межі їхніх функціональних обов'язків і була спрямована на досягнення повного контролю над регіоном, утримання його «лояльності» щодо «Центру». Це здійснювалося з допомогою різноманітних інструментів, включаючи кадрову політику (широке проникнення в регіональні органи державного управління і місцевого самоврядування АПУ, наступних «партій влади»), застосування адміністративного тиску під час виборчих кампаній, вплив на формування складу органів місцевого самоврядування. «Втрата контролю» над регіоном, що перетворилося чи не на найголовнішу функцію облдержадміністрації, її очільника, прогнозовано вела до суцільної зміни виконавчої гілки влади, що руйнувало підвалини сталого (тривалого у часі) регіонального політичного режиму. Цьому сприяли й спроби різноманітних політичних сил країни, які, в умовах кризи АПУ, намагалися на початку

2000-х рр. здійснити її заміну на такі «партії влади» – НДП, СДПУ(о), ПАРТІЮ РЕГІОНІВ.

У свою чергу, нав'язування політичних стандартів з боку офіційного Києва, включаючи і «призначенців», викликало наростаючу напругу серед політичних акторів регіону, головним чином між виконавчою владою та органами місцевого самоврядування, появу двох опонуючих між собою центрів політичного тяжіння – облдержадміністрації і обласної ради (з перевагою суспільних настроїв на боці останньої), що досягло особливої гостроти на заключному етапі президентства Л. Кучми (2004 р.), сприяючи черговій ротації головних політичних акторів регіону після перемоги «помаранчевої революції».

III. У 2005–2010 рр. політичні відносини у Львівській області нагадували спроби втілення в практику «львівської версії» регіонального політичного режиму (на кшталт 1991–1997 рр.), однак через переважання централізаторських тенденцій «Центру» не знайшли своєї реалізації. Причиною цього були дії Президента В. Ющенка, його прагнення монополізувати політичний простір Львівщини, утвердити в ньому середовище з домінуючим політичним актором (на базі політичних партій «Наша Україна», НСНУ), що на практиці вело до зміни рівнів взаємодії суб'єктів політичного життя від «боротьби за правилами» чи «співтовариства еліт» до «переможець отримує все», що створювало нові поля напруги в середовищі політичних еліт, належних до «помаранчевого табору», не сприяючи формуванню стабільного, передбачуваного політичного режиму, надавши йому характеру невизначеності.

IV. 2010–2013 рр. можна характеризувати як спробу «нав'язування консенсусу» («жорсткий варіант») з боку «Центру», коли за часів президентства В. Януковича головними суб'єктами політики на Львівщині (виконавча вертикаль влади) були переважно «варяги» (вихідці з області, які втратили з нею зв'язок), «регіонали», «технічні адміністратори», діяльність яких була спрямована на утримання лояльності регіону щодо нового Президента України. Це здійснювалося з допомогою різноманітних інструментів, включаючи кадрову політику, застосування адміністративного тиску під час виборчих кампаній, впливу на формування складу органів місцевого самоврядування, що нейтралізувалося значним спротивом як груп регіональної політичної еліти, так і суспільства. Як наслідок, це привело до того, що «Центр» був вимушений відмовитися від застосування у Львівській області

силових методів, надаючи перевагу у своїй політиці маніпулятивним технологіям, бюджетному тиску. В цілому, стратегія «нав'язаного консенсусу» на Львівщині не спрацювала, викликавши наростаюче гостре протистояння між ЛОДА та обласною радою, гарячкову ротацію формальних провідних політичних акторів – голів облдержадміністрацій, загострення суспільних відносин, коли система політичних відносин в області увійшла в стадію політичної турбулентності. Останнє сприяло блискавичній зміні характеристик регіонального політичного режиму, що відбувалося в умовах розгортання Революції Гідності на зламі 2013–2014 рр.

V. У 2014–2017 рр. стандарти функціонування політичного режиму на рівні Львівщини значною мірою повторювали «післяпо-маранчевий період» з усіма його успіхами і проблемами. Намагаючись максимально використати ресурси регіону після перемоги Революції Гідності, «Центр» у своїй політиці скористався стратегією опори на «домінуючого політичного актора», яким на той час виступало ВО «Свобода» (згодом на прогресуючу партію «Об'єднання «САМОПОМІЧ» на чолі з А. Садовим). Однак після перемоги на президентських виборах П. Порошенка центральна влада в черговий раз спокусилася на ресурси Львівщини, прагнучи створити «потрібний» формат регіонального політичного режиму. Упродовж 2014 р. разом зі зміною політичних очільників області відбулася значна ротація кадрів виконавчої вертикалі, включаючи і вилучення з неї колишніх політичних союзників, що вело до створення в області «домінуючої політичної сили» – президентського проекту у вигляді ПАРТІЇ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА», у подальшому – ПАРТІЯ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СОЛІДАРНІСТЬ». Домінування останньої на місцевих виборах 2015 р. надала процесу завершеного вигляду, коли пропрезидентські сили опанували головні політичні інституції регіону – облдержадміністрацію та обласну раду.

Згадане створило нові поля напруги в області, загрозу втрати через вимоги політичної доцільності плюралістичних тенденцій, які традиційно існували в політичному житті регіону, що разом зі зміною «правил гри» у взаємодії суб'єктів політики, поляризацією і посиленням конфлікту інтересів між елітними групами відкривало перспективу як чергової ротації регіональних політичних акторів, так і подальшої трансформації політичного режиму на Львівщині.

Література

1. Деревінський В. Економічні аспекти діяльності В. Чорновола у 1990-х роках / В. Деревінський // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – 2014. – Вип.19, ч.1. – С.219–224 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///D:/Admin/Favorites/Downloads/Un_msm_2014_19\(1\)_29.pdf](file:///D:/Admin/Favorites/Downloads/Un_msm_2014_19(1)_29.pdf)
2. Higgins A. A Ukraine City Spins Beyond the Government's Reach / A. Higgins // The New York Times. – 2014. – 15 february [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.nytimes.com/2014/02/16/world/europe/a-ukraine-city-spins-beyond-the-governments-reach.html?src=me&_r=2
3. Регіональний портрет України / за заг. ред. Ю. Тищенко; укладачі: С. А. Горобчишина, Т. В. Колосова, М. В. Лациба, К. А. Михайличенко, О. І. Целуйко, О. А. Ярош. – К.: Український незалежний центр політичних досліджень, 2003. – 336 с.
4. Бжезинський З. Україна і Польща в контексті європейської інтеграції / З. Бжезинський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://old.niss.gov.ua/book/panorama/brzez.htm>
5. Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів / Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, КМІС. – К., 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.invest-lvivregion.com/UserFiles/File/Rejting_invest.pdf
6. Цьогоріч Львівщина – найпривабливіший для інвестування регіон України // Твоє місто. – 2014. – 29 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tvoemisto.tv/news/tsogorich_lvivshchyna__naupryvablyvishyy_dlya_investytsiy_region_ukrainy_63539.html
7. Індекс демократичного розвитку областей України – 2016 / упоряд. Є. Романенко. – Чернігів: Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень. – 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pfirs.org/produkti/book/70/1.html?page=67>
8. Коротка історична довідка // Львівська обласна державна адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://loda.gov.ua/kоротка_istorychna_dovidka
9. Комплексна стратегія розвитку міста Львова 2012–2025 рр. / Львівська міська рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/0/23349f49bc91ba52c22-5793400489747/\\$FILE/%D0%A1%D0%B5%D1%81%D1%96%D1%8F2.pdf](http://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/0/23349f49bc91ba52c22-5793400489747/$FILE/%D0%A1%D0%B5%D1%81%D1%96%D1%8F2.pdf)
10. Skaaning S.-E. Political Regimes and Their Changes: A Conceptual Framework / S.-E. Skaaning // CDDRL Working Papers. Center on Democracy, and The Rule of Law Freeman Spogli Institute for International Studies. – 2006. № 55. – Р. 1–28 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://cddrl.fsi.stanford.edu/sites/default/files/Skaaning_no_55.pdf

11. Кармазіна М. Підгрунття формування регіональних політичних режимів в Україні / М. Кармазіна // Наукові записки ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2017 / 2 (88). – С.4–43.
12. Ротар Н. Особливості формування регіонального політичного режиму у Чернівецькій області / Н. Ротар [Рукопис]. – Чернівці, 2017. – 86 с.
13. Рибалка С. В. Регіональний політичний процес: параметри дослідження / С. В. Рибалка // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : Наук. вісник : зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 63 (8). – С. 601–605.
14. Бевз Т. Регіональні політичні режими Дніпропетровщини: етапи формування. Специфіка функціонування та особливості трансформації / Т. Бевз // Наукові записки ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2017 / 2 (88). – С.77–111.
15. Ротар Н. Інституційний дизайн регіонального політичного режиму у Чернівецькій області / Н. Ротар // Наукові записки ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2017 / 2 (88). – С.44–77.
16. Зорич О. Регіональний політичний режим у Полтаві та області: історичні передумови становлення та ключові актори (перша половина 1990-х рр.) / О. Зорич // Наукові записки ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2016/1 (81). – С.77–88.
17. Яремчук В. Специфіка формування та проявів регіонального політичного режиму у Львівській області / В. Яремчук // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2017/2 (88). – С.112–177.
18. Возняк Т. Привиди галицького сепаратизму та ультранационалізму як технологія демонтажу України / Т. Возняк // бібліотека ІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ji.lviv.ua/ji-library/Vozniak/polit-janukowych_2/Pryvydy_galyc_separatyizmu.htm
19. Колодій А. Демократичні цінності в Україні на терезах регіональних відмінностей (за результатами опитувань громадської думки) / А. Колодій // Думки з приводу: авторський проект Антоніни Колодій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://political-studies.com/?p=710>
20. Маркітанов В. Представники регіональних політичних еліт Львівської та Хмельницької областей у Верховній Раді України (1990–2012 рр.): порівняльний аналіз / В. Маркітанов // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2013. – Вип.25 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/21105/1/15-83-90.pdf>
21. Харченко Л. В. Політична культура регіональних політичних еліт: можливі підходи до вивчення (на прикладі Львівської області) / Л. В. Харченко // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 4 (5). – С. 27–32.

22. Верещук І. А. Особливості територіальної організації влади Львівської області / І. А. Верещук // Економічний часопис–XXI. –2011. – №9–10. – С.54–56.
23. Романюк А. Львівщина: портрет на фоні президентських виборів – 2004 / А. Романюк, Л. Скочиляс, Ю. Шведа та ін. – Львів: ЦПД, 2004. – 100 с.
24. Львів–Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні» // Україна модерна. Спеціальний випуск. – 2007. –№12 (2). – 356 с.
25. Львівщина в особах у 2009 році: експертно-інформаційний звіт. – Львів; ЦПД, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.paranormal-film.ru/look/2332970.html>
26. Политическая элита украинских регионов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukrregions/>
27. Політична карта Львівської області // Громадянська мережа ОПОРА. – 2014. – 18 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oporaua.org/vybory/politychni-karty-oblastei-2014/4691-5015-1446980692-politychna-karta-lvivskoj-oblasti>
28. Україна: рік після виборів. Моніторинг регіонів / За заг. ред. Когута І. О.; Лабораторія законодавчих ініціатив. – Київ–Львів: Видавництво «Мс», 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://parlament.org.ua/docs/uploads/doc/Book.pdf>
29. Регіони України – 2014 / Фонд ім. Фрідріха Еберта, представництво в Україні [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://www.fes.kiev.ua/new/wb/media/publikationen/25-06-print.pdf>
30. Кисилівська Н. Микола Горинь, громадсько-політичний діяч, брат Богдана та Михайла Горинів / Н. Кисилівська // Укрінформ. – 2016. – 24 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2071333-mikola-gorin-gromadskopolitichnij-diac-brat-bogdana-ta-mihajla-goriniv.html>
31. Лащук Т. Олег Синютка: «Я не бачу на сьогодні підстав відсторонення Садового з посади мера» / Т. Лащук // LB.ua – 2017. – 1 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lb.ua/news/2017/04/01/-362794_oleg_sinyutka_ya_bachu_sogodni.html
32. Балинський І. Чого очікувати від львівського губернатора під час президентських перегонів? / І. Балинський, Т. Кухар // Львівський портал. – 2004. – 10 серпня <http://portal.lviv.ua/uncategorized/2004/08/10/155006>
33. Батенко Т. Як знімали Миколу Гориня, або Мистецтво відставки: Записки керівника прес-служби. Частина III / Т. Батенко // Поступ. – 2003. – 19 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://postup.brama.com/usual.php?what=12005>

34. В РАЙдержадміністраціях – ПЕКЛО // Вголос. – 2005. – 25 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.ua/articles/v_rayderzhadministratsiyah__peklo_104977.html?print
35. Онисько Н. Кому належать львівські ЗМІ // Наші гроші. – 2013. – 8 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lviv.nashigroshi.org/2013/08/29/komu-nalezhat-lvivski-zmi/>
36. Лобан Ю. Слідами колишніх «есдеків». Сергій Медведчук та Ігор Шурма / Ю. Лобан // Форпост. Громадський портал Львова. – 2017. – 27 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forpost.lviv.ua/txt/personalii/3072-vchorashni-hospodari-lvivshchynu-slidamy-kolyshnikh-esdekiv>
37. Тамкова О. Порошенко змушує Садового до капітуляції / О. Тамкова // Експрес-online. – 2015. – 23 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://expres.ua/main/2015/08/23/148756-poroshenko-zmushuye-sadovogo-kapitulyaciyi>
38. Цибулько В. Битва за Львів. Президентські вибори дають старт місцевим баталіям у Львові / В. Цибулько // Ліга. Блоги. – 2009. – 20 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/tsybulko/article/3332.aspx>
39. Державна регіональна політика Україна: особливості та стратегічні пріоритети : монографія / за ред. З. С. Варналія. – К.: НІСД, 2007. – 820 с.
40. Куйбіда В. С. Місьцеве самоврядування України в контексті розвитку місцевої демократії / В. С. Куйбіда. – Хмельницький: Вид-во ХУУП, 2008. – 467 с.
41. Основи сталого розвитку територіальної громади / авт. кол.: І. Р. Залуцький, Р. Л. Брусак, Б. М. Шевчук та ін.; за заг. ред. І. Р. Залуцького. – К.: НАДУ, 2008. – 64 с.
42. Львівщина на порозі ХХІ століття. Соціальний портрет : монографія / С. А. Давимука, А. Ф. Колодій, Ю. А. Кужелюк, В. М. Подгорнов, Н. Й. Черниш. – Львів: ІРД, 2001. – 352 с.
43. Чисельність населення (за оцінкою) на 1 листопада 2017 року та середня чисельність у січні–жовтні 2017 року // Головне управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/oper/2017/t181017_1.pdf
44. Основні тенденції соціально-економічного розвитку Львівської області у січні–вересні 2017 року: аналітична доповідь / Головне управління статистики у Львівській області / за ред. С. Зимовіної. – Львів, 2017. – С.7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/report/bul/2017/DP042017.pdf>
45. Регіональний розвиток та державна регіональна політика в Україні: стан і перспективи змін у контексті глобальних викликів та європейських

стандартів політики. Аналітичний звіт / Проект ЄС «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні». – К., 2014. – 341 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://surdp.eu/uploads/files/Analytical_Report_Main_part_UA.pdf

46. Львівська область: станом на 01.12.2017 р. // Верховна Рада України: офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmistlv.html>

47. Про кількість та склад населення Львівської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року // Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/lviv/>

48. Зовнішня трудова міграція населення України / загальна редакція та упорядкування: Український центр соціальних реформ, Державний комітет статистики України. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – 119 с.

49. Надточій А. О. Причини зовнішньої трудової еміграції та оцінки її наслідків для економіки України / А. О. Надточій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2015-1/doc/2/06.pdf>

50. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року / Додаток 1. Сучасні тенденції регіонального розвитку // Львівська обласна державна адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://loda.gov.ua/programy_ta_strategii

51. Семенов В. Ф. Регіональна економіка: навчальний посібник / В. Ф. Семенов. – К.: МП «Леся». 2008. – 595 с.

52. Дністрянський М. Адміністративно-територіальний устрій України: політико-географічні проблеми функціонування та можливості оптимізації / М. Дністрянський // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Географічні науки. – 2013. – №6. – С.138–143 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: file:///D:/Admin/Favorites/Downloads/Nvvvug_2013_6_26.pdf

53. Економіка регіонів у 2015 році: нові реалії і можливості в умовах започаткованих реформ – К.: НІСД, 2015. – 92 с.

54. Трансформації суспільних настроїв в умовах протидії агресії Росії на Донбасі: регіональний вимір / наук. ред. О. Гарань. – К.: Стилос, 2017. – 235 с.

55. Механізми формування регіональних пріоритетів розвитку: аналітична доповідь / Національний інститут стратегічних досліджень. – К., 2013. – 88 с.

56. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. В. Долишнього НАН України»; наук. редактор В. С. Кравців. – Львів, 2015. – 246 с.

57. Про соціально-економічне становище Львівської області у січні–листопаді 2017 року: аналітичний огляд щодо соціального та економічного становища Львівської області у січні–листопаді 2017 року // Головне управління статистики у Львівській області. – 2017. – 29 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/si/press/2017/pp_1117.pdf

58. Корнус А. Деіндустріалізація чи постіндустріалізація: проблеми типології регіонів України / А. Корнус // Часопис соціально-економічної географії. – 2014. – Вип.16 (1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://periodicals.karazin.ua/socesongeog/article/viewFile/324/213>

59. Стратегія розвитку Львівської області на період до 2020 року. – Львів, 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://loda.gov.ua/upload/users_files/22/upload/Strategiya%20rozvYtku%20L_vivs_koi%20oblasti%20na%20period%20do%202020%20roku\(1\).pdf](http://loda.gov.ua/upload/users_files/22/upload/Strategiya%20rozvYtku%20L_vivs_koi%20oblasti%20na%20period%20do%202020%20roku(1).pdf)

60. Економічна активність населення Львівської області у 2012 році: Статистичний збірник / Головне управління статистики у Львівській області: 17.09.2013 р. №07-55/414. – 124 с.

61. Інвестиції // Головне управління статистики у Львівській області. – 2018. – 2 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/themes/06/theme_06.php?code=06

62. Львівська область у цифрах у 2014 році: статистичний збірник / за ред. С. І. Зимовіної / Головне управління статистики у Львівській області. – Львів, 2015. – 181 с.

63. Соціально-економічні показники Львівської області у 2015 році / Головне управління статистики у Львівській області. – Львів, 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/report/bul/2015/BL122015.pdf>

64. Соціально-економічні показники Львівської області у 2016 році / Головне управління статистики у Львівській області. – Львів, 2017. – С.3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lv.ukrstat.gov.ua/ukr/report/bul/2016/BL122016.pdf>

65. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за 2016 рік / Міністерство регіонального розвитку, будівництва та ЖКГ України. Департамент з питань регіонального розвитку. Травень 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/05/Reytingova-otsinka-za-2016-rik-prezentatsiyni-materiali.pdf>

66. Львівщина – один із найпривабливіших для інвестицій регіонів у Східній Європі // ЗІК. – 2017. – 7 серпня [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: http://zik.ua/news/2017/08/07/lvivshchyna__odyn_iz_naupryvablyvishyh_dlya_investytsiy_regioniv_u_shidniy_1146053

67. Львівщина – у п’ятірці лідерів за показниками фінансового становища // Львівська обласна державна адміністрація. – 2017. – 9 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://loda.gov.ua/news?id=31730>

68. Іваник М. Львівщина посіла друге місце у рейтингу областей з найкращим бізнес-кліматом / М. Іваник // Львівська газета. – 2017. – 18 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.lviv.ua/2017/10/18/lvivshhina-posila-druge-misce-v-ukrayini-za-biznes-klimatom/>

69. Єфіменко Н. Львів – індустріальна руїна!? / Н. Єфіменко // *Zaxid.net*. – 2007. – 14 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zaxid.net/lviv__industrialna_ruyina_n1037668

70. Котигоренко В. О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт / В. О. Котигоренко. – К.: Світогляд, 2004. – 722 с.

71. Рябчук М. Двоїстість чи двозначність? Україна як політична (де) конструкція М. Рябчук // *Сучасність*. – 2002. – № 11. – С. 50–63.

72. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст / Л. Нагорна – К.: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с.

73. Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості: Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії «Формування спільної ідентичності громадян України: перспективи та виклики», 7 червня 2016 р. – К.: Центр Разумкова, 2016. – 103 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dontsov-nic.com.ua/wp-content/uploads/2016/07/Identi-2016.pdf>

74. Кармазіна М. Українська багатопартійність: становлення і розвиток / М. Кармазіна // *Українська багатопартійність: політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.)*. Енциклопедичний довідник / За ред. М. Кармазіної. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – С.4–60.

75. Спільна ідентичність громадян України: особливості і проблеми становлення // *Національна безпека і оборона*. – 2006. – №7. – С. 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD79_2006_ukr.pdf

76. Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України: Інформаційно-аналітичні матеріали до круглого столу 12 квітня 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://docplayer.net/47626665-Osnovni-zasadi-ta-shlyahi-formuvannya-spilnoyi-identichnosti-gromadyan-ukrayini.html>

77. Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості (інформаційно-аналітичні матеріали за результатами першого етапу проекту Центру Разумкова «Ідентичність громадян України: тенденції змін, виклики та перспективи для національної єдності») // Національна безпека і оборона. – 2016. – №3–4 (161–162). – С.1–134 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kas.de/wf/doc/kas_48388-1522-13-30.pdf?170328093800

78. Поліщук Н. Релігійні вподобання населення України / Н. Поліщук // Info-Light. – 2015. – 26 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infolight.org.ua/content/religiyni-vpodobannya-naselennya-ukrayiny>

79. Воропаева Т. С. Формирование национальной и религиозной идентичности граждан Украины (1993–2011 гг.) / Т. С. Воропаева // Конфессиональная ситуация на Украине: история и современность: Сборник статей [отв. ред. и сост. И. А. Снежкова]. – М.: ИЭА РАН, 2011. – С.173–190.

80. Особливості передвиборних програм політичних партій та передвиборних кампаній в окремих областях України. Львівська область // Національна безпека і оборона. – 2006. – №8. – С.12–19.

81. Токар М. Регіональна політична еліта: тенденції творення / М. Токар // Закарпаття. – 2013. – 17 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakarpattia.com/?p=502>

82. Стегний А. Региональный фактор развития политической культуры населения Украины / А. Стегний // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – №3. – С.94–122.

83. Карозерс Т. Конец парадигмы транзита / Т. Карозерс // Политическая наука: сб. научн. трудов. – 2003. – №2. – С.42–65 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://edu.kpfu.ru/pluginfile.php/49090/mod_resource/content/1/%D0%9A%D0%90%D0%A0%D0%9E%D0%97%D0%95%D0%A0%D0%A1%20%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%95%D0%A6%20%D0%9F%D0%90%D0%A0%D0%90%D0%94%D0%98%D0%93%D0%9C%D0%AB%20%D0%A2%D0%A0%D0%90%D0%9D%D0%97%D0%98%D0%A2%D0%90.pdf

84. Фісун О. Політичний режим в Україні у порівняльній перспективі / О. Фісун // Стратегічні пріоритети. – 2008. – №1(6). – С.–12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/StrPryor/6/2.pdf>

85. Куценко О. Тенденции формирования и структура региональной элиты на Украине / О. Куценко // Этнические и региональные конфликты в Евразии / общ. ред. А. Зверева, Б. Коппитерс, Д. Тренин. – Книга 2. Россия, Украина, Белоруссия. – М.: Весь мир, 1997. – С.194–209 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poli.vub.ac.be/publi/etni-2/kutsenko.htm>

86. Десяті роковини першого демократичного скликання. Список депутатів обласної ради 1990–1994 рр. // Поступ. – 2000. – 27–28 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://postup.brama.com/000527/92_10_1.html

87. Україна: політична історія ХХ століття. ХХ – початок ХХІ ст. / редрада.: В. М. Литвин (голова) та ін.; редкол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 1028 с.

88. Камінський А. На перехідному етапі. «Гласність», «перебудова» і «демократизація» на Україні [з передмовою М. Прокопа] / А. Камінський. – Мюнхен: Український вільний університет, 1990. – 623 с.

89. Декрет Львівської обласної ради народних депутатів «Про владу». 26 квітня 1990 р. // Перші кроки незалежності «До 26-ї річниці прийняття Декларації про державний суверенітет України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.archivelviv.gov.ua/materials/exhibitions/pershi-kroki-do-nezalezhnosti-do-26-richnici-priinjattja-deklaraciji-pro-derzhavnii-suverenitet-ukrajini/3638/>

90. Одушкін О. Регіональна аналітика. Огляд №17, червень 2004 року / О. Одушкін // Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2004. – 11 с.

91. Місцеві вибори – 2010. Пульс країни / відп. редактори А. Когут, К. Сідаш. – К.: Лабораторія законодавчих ініціатив, 2011. – 228 с.

92. Адамович С. В. Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України / С. В. Адамович. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. – 884 с.

93. Семків В. Чорновіл. Ідея федералізму та її трансформації / В. Семків // ZBRUC. – 2014. – 24 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/30884>

94. Кобута С. «Галицька асамблея» 1991 року: політичний проект чи спроба регіонального співробітництва? / С. Кобута // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2011. – Вип.19. – С.21–32.

95. Правляча еліта сучасної України. Аналітична доповідь. № 10. – Київ. – Січень 1998 / М. Шульга, О. Потехін, Н. Бойко, О. Парохонська, Т. Шульга / Інститут соціології НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://i-soc.com.ua/institute/elit.pdf>

96. Возняк Т. Львів: динаміка політичного позиціювання / Т. Возняк // Бібліотека І [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ji.lviv.ua/ji-library/Vozniak/misto/lviv_dynamyka.htm#0

97. Потенційне львівське лобі в списках партії // Опора [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oporaua.org/library/1954-potencijne-lvivske-lobi-v-spyskah-partiji>

98. Закон Української РСР «Про місцеві Ради народних депутатів України та місцеве самоврядування» (1990 р.) // Верховна Рада України. Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/533-12/page>

99. Татаренко Т. М. Регіональний фактор у політичному житті України (політико-правові аспекти): монографія / Т. М. Татаренко / НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2005. – 415 с.

100. Рибалка С. В. Політичні еліти регіонів: підходи до теоретичної ідентифікації / С. В. Рибалка // Грані. – 2012. – №9 (89). – С.95–99.

101. Призначення нового губернатора Львівщини не пов'язане із виборами 2015 року, тут вирішуються більш приземлені питання, – Андрій Дуткевич // OSP-UA.info. – 2013. – 4 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osp-ua.info/interview/9826-priznachennja-novogo-gubernatora-lvivschini-ne-povjazane-iz-viborami-2015-roku-tut-virishuutsja-bils.html>

102. Гуцул Є. Йдучи – йдять / Є. Гуцул // Zn, ua. – 2004. – 17 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dt.ua/POLITICS/yduchi_ydit.html

103. Нестеренко К. Претенденти на губернаторський «трон». ЧАСТИНА I: Захід / К. Нестеренко, А. Вацик // Уніан. – 2014. – 24 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/politics/1013204-pretendenti-na-gubernatorskiy-tron-chastina-i-zahid.html>

104. Мокрик Д. Місцеві вибори: виборча система vs Львівська облрада / Д. Мокрик // Zaxid.net. – 2010. – 19 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zaxid.net/mistsevi_vibori_viborcha_sistema_vz_lvivska_oblrada_n1113788

105. Батенко Т. Давимука – представник Президента: Записки керівника прес-служби. Частина XX / Т. Батенко // Поступ. – 2003. – 6 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://postup.brama.com/dinamic/i_pub/usual.php?what=17326

106. Батенко Т. Давимука: перший виконком (1990–1992) – «Поступ», 22 листопада // Львівський портал. – 2003. – 23 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.lviv.ua/uncategorized/2003/11/23/161344>

107. Ларцев В. Як вибирали модель приватизації / В. Ларцев // Економічна правда. – 2012. – 31 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2012/10/31/341712/>

108. Давимука Степан Антонович // Политическая элита украинских регионов. Интернет-проект Центра славянских исследований при Хоккайдском университете совместно с Центром социально-политических

исследований (Фонд «Диалог», г. Киев) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukrregions/>

109. Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В. Полохало (керівник авт. колективу); заг. ред.: Є. Бистрицький (розд. 1), В. Полохало (розд. 2), С. Макеєв (розд. 3), О. Дергачов (розд. 4). – К.: Політична думка, 1995 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/polpost/r3a3.htm>

110. Стасенко О. З Куйбідою на прапорі: стара рухівська гвардія хоче повернути собі Львів / О. Стасенко // Поступ. – 2005. – 11 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://postup.brama.com/usual.php?what=43817>

111. Львівську обласну раду очолив Микола Горинь // Свобода. Український щоденник. – 1992. – 9 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.svoboda-news.com/archiv/pdf/1992/Svoboda-1992-068.pdf>

112. Львівська область. Історична довідка // Фонд державного майна України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spfu.gov.ua/ua/regions/lviv/region-history.html>

113. Діяльність органів місцевого самоврядування, міських голів у 15 містах – висновки громадського моніторингу // Опора. – 2011. – 11 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oporaua.org/-novyny/1167-vysnovky-gromadskogo-monitoryngu>

114. Аналіз списків кандидатів в депутати обласної та міських рад у Львівській області // Вголос. – 2006. – 10 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/analiz_spyskiv_kandydativ_v_deputaty_oblasnoi_ta_miskyh_rad_u_lvivskiy_oblasti_103358.html?print

115. Власники львівських базарів // Наші гроші. – 2015. – 19 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lviv.nashigroshi.org/-2015/01/19/vlasnyky-lvivskyh-bazariv/>

116. Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: монографія / під ред. А. Круглашова і М. Токаря; [ред. кол.: М. Зан, М. Гуйтор, Ю. Остапець, Н. Ротар; відп. за вип. М. Токар]; НДІ політичної регіоналістики (Ужгород), НДІ європейської інтеграції та регіональних досліджень (Чернівці). – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. – 552 с.

117. Абросимов В. Западный «папа» неясной ориентации / В. Абросимов // Украина криминальная. – 2004. – 9 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cipro.com.ua/index.php?sect_id=2&aid=2207

118. Бобров А. Гангстерские войны Украины. Часть 1 – «Дети короля Артура» / А. Бобров // Версии.com. – 2012. – 28 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://versii.com/news/261674/>

119. Починок І. Справжній господар партії «Свобода» / І. Починок // Експрес online. – 2014. – 23 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://expres.ua/main/2014/10/23/117377-spravzhniy-gospodar-partiyi-cvoboda>
120. «Вова Морда» заявив, що дав ВО «Свобода» 48 мільйонів доларів // ЗІК. Tvzikua. – 2014. – 15 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=iI9-m2vjQ_Q
121. На Львівщині зареєстровано 63 мільйонери // Zaxid.net. – 2011. – 24 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zaxid.net/na_lvivshhini_zareyestrovano_63_milyoneri_n1129828
122. Десять найбагатших львів'ян за версією «Forbes»: від Антонова до Федішина // Наші гроші. – 2013. – 31 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nashigroshi.org/2013/05/31/desyat-najbahatshyh-lvivyan-zaversijeyu-forbes-vid-antonova-do-fedyshyna/>
123. Батенко Т. Управлінські стилі–2: Гладій. Записки керівника прес-служби. Частина VIII / Т. Батенко // Поступ. – 2003. – 23 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://postup.brama.com/usual.php?what=13196>
124. Корнієнко В. О. Політико-культурні орієнтації владної еліти періоду становлення незалежності / В. О. Корнієнко, В. В. Добіджа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11940/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%BE>
125. Львівські варіанти Народного блоку Литвина // Вголос. – 2006. – 13 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/lvivski_variandy_narodnogo_bloku_lytvyna_103547.html?print
126. Яремчук В. Народна Партія / В. Яремчук, П. Гай-Нижник, О. Любовець // Українська багатопартійність: політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.). Енциклопедичний довідник / за ред. М. Кармазіної. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – С.267–270.
127. Телешун С. Про діяльність фінансово-промислових груп та їх вплив на політичну систему країни / С. Телешун [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fes.kiev.ua/Dokument/kamdem-5.htm>
128. Гладій Михайл Васильевич // Политическая элита украинских регионов. Интернет-проект Центра славянских исследований при Хоккайдском университете совместно с Центром социально-политических исследований (Фонд «Диалог», г. Киев) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukrgregions/>
129. Фурдычко Орест Иванович // Политическая элита украинских регионов. Интернет-проект Центра славянских исследований при

Хоккайдском университетте совместно с Центром социально-политических исследований (Фонд «Диалог», г. Киев) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukrregions/>

130. Лобан Ю. Від Давимуки до Синютки. Градоначальники міста ЛОДАТОВА (ч.1) / Ю. Лобан // Форпост. Громадський портал Львова. – 2017. – 31 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forpost.lviv.ua/txt/vlada/2435-hradonachalnyky-mista-lodatova>

131. Незалежність: надії, розчарування, віра // Львівське Віче. – 1998. – 24 серпня. – С.1.

132. Степан Романович Сенчук // Политическая элита украинских регионов. Интернет-проект Центра славянских исследований при Хоккайдском университете совместно с Центром социально-политических исследований (Фонд «Диалог», г. Киев) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukrregions/data/16.html>

133. Львівська область // Регіони України: події та аналітика. Вибори–2002 (13 квітня 2002) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lvivopera.com/ut/site/ukr/news-media/analysis/analysist.html#n20>

134. Янків Мирон Дмитрієвич // Политическая элита украинских регионов. Интернет-проект Центра славянских исследований при Хоккайдском университете совместно с Центром социально-политических исследований (Фонд «Диалог», г. Киев) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukrregions/>

135. Останній бій олігарха / Вголос. – 2012. – 26 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/ostanniy_biy_oligarha_106833.html?print

136. Маркітанов В. Регіональна політична еліта Львівщини: тенденції розвитку / В. Маркітанов // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2009. – Вип. 21 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vlp.com.ua/files/26_47.pdf

137. Яценко Д. У Львові буде референдум / Д. Яценко // Поступ. – 2002. – 15–16 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://postup.brama.com/020115/3_2_3.html

138. Референдум про спеціальний статус Львова: хронологія подій // Поступ. – 2002. – 7 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://postup.brama.com/dinamic/i_pub/usual.php?what=1038

139. Сендак Михайл Дмитрієвич // Политическая элита украинских регионов. Интернет-проект Центра славянских исследований при Хоккайдском университете совместно с Центром социально-политических исследований (Фонд «Диалог», г. Киев) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukrregions/>

140. «Наша Україна» – СДПУ(о) популярність проти ефективності // Вголос. – 2004. – 28 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/nasha_ukraina__sdpuo_populyarnist_proty_efektyvnosti_106364.html?print

141. Сендега Александр Степанович // Политическая элита украинских регионов. Интернет-проект Центра славянских исследований при Хоккайдском университете совместно с Центром социально-политических исследований (Фонд «Диалог», г. Киев) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/ukrregions/>

142. Сирцов О. Голова Львівської облради Михайло Сендак: Сергій Медведчук мене боїться й навіть не заходить до сесійної зали / О. Сирцов // Україна молода. – 2004. – 12 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/118/115/3715/>

143. Олександр Сендега. Неофіційна біографія // Вголос. – 2005. – 26 вересня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/oleksandr_sendega_neofitsiyana_biografiya_104185.html?print

144. В області спостерігається перманентне протистояння між різними гілками влади // Galinfo. – 2007. – 16 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galinfo.com.ua/news/v_oblasti_sposterigaietsya_permanentne_protystoyannya_mizh_riznymu_gilkamy_vlady_22894.html

145. Чи є життя після Олійника? // Вголос. – 2005. – 22 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/chy_ie_zhyttya_pislya_oliynuka_104532.html?print

146. П'єцух М. Петро Олійник: мою долю визначить Президент. Можу бути й водієм / М. П'єцух // Україна молода. – 2005. – 13 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/573/115/20748/>

147. Райони матимуть керівників, керівники матимуть райони... // Вголос. – 2005. – 22 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/rayony_matymut_kerivnykiv_kerivnyky_matymut_rayony_106266.html?print

148. В РАЙдержадміністраціях – ПЕКЛО-3 // Вголос. – 2005. – 6 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/v_rayderzhadministratsiyah_peklo3_104975.html?print

149. Моніторинг виборчого процесу у Львівській області. Березень 2006 // Виборчий процес–2006 в Україні: політико-правові аспекти та регіональні особливості / укл. А. С. Романюк, Л. С. Сковчилян. – Львів: ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://postua.info/an_zvit_2006/an_zvit_2006_content.htm

150. Андрій Садовий // Львівщина в особах у 2009 році: експертно-інформаційний звіт. – Львів; ЦПД, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: do.gendocs.ru/docs/index-109296.html?page=7#3315855
151. Новий губернатор Львівщини Микола Кміть. Факти біографії // Львівський портал. – 2008. – 26 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.lviv.ua/news/2008/02/26/190003>
152. Сирцов О. Сам собі – губернатор Львівщини / О. Сирцов // Ua-reporter. – 2008. – 6 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-reporter.com/novosti/31310>
153. Мирослав Сенік // Львівщина в особах у 2009 році: експертно-інформаційний звіт. – Львів; ЦПД, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: do.gendocs.ru/docs/index-109296.html?page=7#3315855
154. Яремчук В. Д. Міський політичний режим у Львові: внутрішні і зовнішні чинники формування та еволюції / В. Д. Яремчук // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2016/1 (81). – С.88–109.
155. Кадрова чехарда на Львівщині // Вголос. – 2010. – 17 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vgolos.com.ua/articles/kadrova_cheharda_na_lvivshchyni_112337.html?print
156. Політична карта Львівської області // Опора. – 2012. – 14 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.oporaua.org/povyny/1478-politychna-karta-lvivskoji-oblasti>
157. Політична карта Львівської області. Вибори Президента. 2014 // ОПОРА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://app.box.com/s/73cdownpw0mb5agjsww>
158. Возний А. Київ має шанс отримати підконтрольну Львівську обласну раду: список депутатів / А. Возний // Galinfo. – 2010. – 27 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galinfo.com.ua/news/kyiv_maie_shans_otrymaty_pidkontrolnu_lvivsku_oblasnu_radu_spysok_deputativ_77086.html
159. Місцеві вибори 2010 р. // Центральна виборча комісія України. Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001>
160. Максимець Б. В. Вплив національної ідентичності на результати місцевих виборів початку ХХІ ст. в Україні / Б. В. Максимець // Грані. – 2013. – №10 (102). – С.40–45.
161. На Львівщині «Свобода» має 4 голови райрад, ПР – лише двох // Zaxid.net. – 2010. – 8 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zaxid.net/na_lvivshhini_laquosvobodaraquo_maye_4_golovi_rayrad_pr_ndazh_lishe_dvoh_n1118000

162. Опозиція на місцях готова співпрацювати з Партією регіонів, – експерт // Zaxid.net. – 2010. – 12 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zaxid.net/opozitsiya_na_mistsyah_gotova_spivpratsyuvati_z_partiyeyu_regioniv_ndazh_ekspert_n1116020

163. Рогач А. Новим головою Самбірської районної ради став Геннадій Миколайович Дейниченко / А. Рогач // Турка – перлина Карпат. – 2010. – 23 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://turka-ua.net/news/2010-11-23-293>

164. Львівщина придивляється до свого «блудного сина» // Укррудпром. – 2010. – 22 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrrudprom.com/digest/Lvvshchina_pridivlyatsya_do_svogo_bludnogo_sina.html

165. Нога Х. Костюк «більш своя людина» для влади, – політолог / Х. Нога // ZAXID.NET. – 2011. – 2 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?kostyuk_bilsh_svoya_lyudina_dlya_vladi_politolog&objectId=1240209

166. Львовскую ОГА возглавил человек, которого задерживали в обществе криминальных авторитетов // Досье. – 2013. – 18 марта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dosye.com.ua/articles/2013-03-18/lvovskuju-oga-vozglavil-chelovek-kotorogo-zaderzhivali-v-obwestve-kriminalnyh-avtoritetov/42400/>

167. Лобан Ю. Від Давимуки до Синютки. Градоначальники міста ЛОДАТОВА (ч.3) / Ю. Лобан // Форпост. – 2017. – 19 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forpost.lviv.ua/txt/vlada/2842-vid-davymuky-do-syniutky-hradonachalnyku-mista-lodatova-ch3>

168. Зона проедания. Кто кого кормит в Украине // Цензор. Нет – 2014. – 28 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://censor.net.ua/resonance/268512/zona_proedaniya_kto_kogo_kormit_v_ukraine

169. Інвестиції у Львівській області. Статистичний збірник. 2012 / Головне управління статистики у Львівській області. – Львів, 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lv.ukrstat.gov.ua/ukr/publ/2013/ZB062012Y13_1.pdf

170. Статистичний щорічник України за 2013 рік / Державна служба статистики України / за ред. Осауленко О. Г. – К., 2014. – 533 с.

171. Дем'янюк О. Недовіра Костюку – дубль перший / О. Дем'янюк // Поступ. – 2012. – 1 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://postup.brama.com/usual.php?what=73428>

172. Визначено 100 найвпливовіших осіб Львівщини // Galinfo. – 2012. – 20 вересня [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://galinfo.com.ua/news/vyznacheno_100_nayvplyvovishyh_osib_lvivshchyny_118162.html

173. Рак Р. На Львівщині змінилася влада / Р. Рак // ZBRUC'. – 2013. – 4 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/2861>

174. Колодію невігідно висловлювати Салу недовіру, – ЗМІ // Info. – 2013. – 4 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dyvys.info/2013/11/04/kolodiyu-nevyhidno-vyslovlyuvaty-salu-nedoviru-zmi/>

175. Мокрик Д. «Всі пазли будуть складені» / Д. Мокрик // ZAXID.NET. – 2013. – 3 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?vsi_pazli_budut_skladeni&objectId=1296623

176. Сало пообіцяв вивчити біографію Петра Колодія // ZIK. – 2013. – 7 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2013/11/07/salo_poobitsyav_vyvchyty_biografiyu_petra_kolodiya_438659

177. «Свобода» змушує своїх голів РДА звільнитися // За лаштунками. – 2014. – 20 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zl.if.ua/svoboda-zmushue-svojih-holiv-rda-zvilnyatysya/>

178. Мірошниченко І. Що «натворила» Ірина Сех / І. Мірошниченко // Українська правда. Блоги. – 2014. – 24 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/miroshnychenko/-53a932f5eed07/>

179. Втрати силових структур у конфлікті на Сході України (в динаміці) // Слово і діло. – 2015. – 28 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/articles/7184/2015-01-28/poteri-silovyh-struktur-v-konflikte-na-vostoke-ukrainy-v-dinamike.html>

180. Усі люди Львова 2015 // Galinfo/ – 2015. – 15 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galinfo.com.ua/articles/usi_lyudy_lvova_2015_196651.html

181. Львівщина увійшла у трійку областей за рівнем підтримки учасників АТО // Самбірська районна державна адміністрація. – 2017. – 13 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sambir-rda.gov.ua/index.php/pres-tsentr/58-expresinform/31293-lvivshchyna-uviiishla-u-triiku-oblastei-za-rivnem-pidtrymky-uchasnykiv-ato.html>

182. Так не звільняли навіть за Януковича, – екс-голова Яворівської РДА // Galinfo. – 2014. – 26 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galinfo.com.ua/news/tak_ne_zvilnyaly_navit_za_yanukovycha_eksgolova_yavorivskoi_rda_175002.html

183. Синютка Олег Михайлович. Председатель Львовской областной государственной администрации // LB.ua. – 2015. – 12 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lb.ua/file/person/3052_sinyutka_oleg_mihaylovich.html

184. Лобан Ю. Мільйонери від колії. Брати Дубневичі (ч.2.) / Ю. Лобан // Форпост: громадський портал Львова. – 2016. – 23 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://forpost.lviv.ua/txt/personalii/79-milionery-vid-kolii-braty-dubnevychi-ch2?fb_comment_id=1173311072718512_1202442669805352#f15ee5d8b881144

185. Олег Синютка, голова Львівської облдержадміністрації. Президент має сентименти до Львівщини. Інтерв'ю // Укрінформ. – 2016. – 11 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/1941535-oleg-sinyutka-golova-lvivskoj-oblderjadministratsiji.html>

186. Гройсману крісло віце-прем'єра запропонували після того, як від нього відмовився Садовий // 20 хвилин. – 2014. – 28 лютого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vn.20minut.ua/Podii/groysmanu-krislo-vitse-premera-zaproponovali-pislya-togo-yak-vid-nogo--10318330.html>

187. П'єцух М. Відсидітися у ратуші. Як Садовий загнав себе в пастку / М. П'єцух // Українська правда. – 2016. – 29 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2016/06/29/7113126/>

188. Альтернативним кандидатом на посаду Президента України став Садовий // Страйк. Перший соціальний портал. – 2014. – 20 травня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://firstsocial.info/news/-alternativnim-kandidatom-na-posadu-prezidenta-ukrayini-stav-sadoviy>

189. Позачергові вибори народних депутатів України. 2014 // Центральна виборча комісія. Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp302?PT001F01=-910&pf7171=185>

190. Березюк О. Чому «Самопоміч» проголосувала проти змін до Конституції? / О. Березюк // Об'єднання САМОПОМІЧ. Офіційний сайт. – 2015. – 16 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://samopomich.ua/uk-chomu-samopomich-proholosuvala-proty-zmin-do-konstytutsiji/>

191. Жартовська М. Андрій Садовий: якби я сьогодні подав у відставку, у Львові була би біда / М. Жартовська // Українська правда. – 2015. – 12 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/01/12/7054714/>

192. Кравець Р. Битва за Львів. Приборкати амбітного Садового / Р. Кравець // Українська правда. – 2015. – 19 серпня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/08/19/7078314/>

193. Николай Томенко: «Премьер Тимошенко может набрать 226 голосов, и Яреско может, и Саакашвили тоже» // LB.ua. – 2015. – 9 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lb.ua/news/-2015/11/09/320471_nikolay_tomenko_premier_timoshenko.html

194. Буковский Д. Новые феодалы: как разделилась страна после выборов / Д. Буковский, Е. Силенко, Ю. Васильченко, Ю. Вишневецкий // ДС. – 2015. – 28 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dsnews.ua/politics/novye-feodaly-kak-razdelilas-strana-posle-vyborov-28112015102100>

195. Львівська обласна рада / Місцеві вибори 2015 р. // Центральна виборча комісія. Офіційний веб-сервер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM057?PID112=12&PID102=2962&PF7691=2962&PT001F01=100&rej=0&pt00_t001f01=100

196. Бортник Р. Новый политический баланс Украины: кто будет контролировать украинские регионы после местных выборов / Р. Бортник // Украинский институт анализа и менеджмента политики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uiamp.org.ua/novyuy-politicheskiy-balans-ukrainy-kto-budet-kontrolirovat-ukrainskie-regiony-posle-mestnyh-vyborov>

197. Львівська обл., Львівська міська рада // Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 2015. Офіційний веб-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM057?PID112=30&PID102=3670&PF7691=3670&PT001F01=100&rej=0&pt00_t001f01=100

198. Садовий, депутати і узурпація VII скликання // Galinfo. – 2015. – 26 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galinfo.com.ua/articles/sadovyy_i_deputaty_i_uzurpatsiya_vii_sklykannya_212743.html

199. Топ-10 перспективных украинских политиков на 2016 год // РИА НОВОСТИ Украина. – 2016. – 2 січня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rian.com.ua/analytics/20160102/1002989885.html>

200. Трепак В. Спецоперація «львівське сміття» / В. Трепак // Zaxid.net. – 2017. – 20 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zaxid.net/spetsoperatsiya_lvivske_smittya_n1429207

201. Порошенко запевнив, що не кине львів'ян сам на сам зі «смітчевою проблемою» // 112ua. – 2017. – 20 березня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.112.ua/golovni-novyni/poroshenko-zapevnyv-shcho-ne-kyne-lvivian-sam-na-sam-zi-smittievoiu-problemoiu-378895.html>

202. П'єцух М. Скорені голодом та ігнором: як «Самопоміч» йшла з Банкової / М. П'єцух // Українська правда. – 2017. – 26 червня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2017/06/26/7147931/>

203. Рейтинг БПП серед львів'ян упав втричі // Zaxid.net. – 2017. – 13 квітня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zaxid.net/rejting_bpp_sered_lvivyan_upav_vtrichi_n1423295

204. Голова Львівської ОДА буде скаржитися в СБУ на Львівський безпековий форум // Європейська правда. – 2017. – 30 листопада

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2017/11/30/7074415/>

205. Оргкомітет Львівського Безпекового форуму прокоментував заяву Синютки // Galinfo. – 2017. – 30 листопада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galinfo.com.ua/news/orgkomitet_lvivskogo_bezpekovogo_forumu_prokomentuvav_zayavu_synyutki_275702.html

206. Посипанко Д. Чим небезпечний Безпековий форум у Львові. Політичний огляд тижня / Д. Посипанко // Дивись INFO. – 2017. – 1 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dyvys.info/2017/12/01/chym-nebezpechnyj-bezpekovyj-forum-u-lvovi/>

207. Топ–100 влиятельных украинцев в 2017 году // Корреспондент.net. – 2017. – 22 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://korrespondent.net/ukraine/3921084-top-100-vlyiatelnykh-ukrayntsev-v-2017-hodu>

208. 100 самых влиятельных украинцев // Фокус. – 2017. – 19 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://focus.ua/ratings/387310/>

209. Львівська область. Об'єднані громади області // Gromada.info. Портал об'єднаних громад України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://gromada.info/region/Львівська_область/

210. Выборы ОТГ: БПП и Батьківщина никак не разберутся, кто победил // Ліга. Новини. – 2017. – 30 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.liga.net/news/politics/14846565-vybory_otg_bpp_i_batkivshchina_nikak_ne_razberutsya_kto_pobedil.htm

Наукове видання

ЯРЕМЧУК В'ячеслав Дмитрович

**РЕГІОНАЛЬНІ ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ В УКРАЇНІ:
ЛЬВІВЩИНА (1990–2017 рр.).**

Монографія

Літературний редактор С. І. Носова
Комп'ютерна верстка та макетування Н. М. Лисенко

Підписано до друку 06.07.2018 р. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times. Ум. друк арк. 6,51 Обл.-вид. арк. 5,82.
Тираж 300 прим. Зам. № 1570

Видавець Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України; Президія НАН України
01011, м. Київ, Генерала Алмазова, 8
Тел. (044) 285-65-61
www.ipiend.gov.ua, e-mail: office@ipiend.gov.ua

Виготовлювач ПП Лисенко М. М.
16600, м. Ніжин Чернігівської області, вул. Шевченка, 20
Тел.: (04631) 9-09-95; (067) 4412124
E-mail: vidavec.lisenko@gmail.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої
продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.